

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

22

**BUDAPEST
2000**

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztőbizottság:

**Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila,
Juhász Dezső, Laczkó Krisztina**

Felelős szerkesztő:

Hegedűs Attila

Technikai szerkesztő:

Tóth László

Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Postacím: 1364 Budapest Pf. 107.

Telefon: 267-0966/5214, 5462 Fax: 266-5699

22. szám

**Megjelent a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Karának anyagi támogatásával.**

ISSN 0129-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Éder Zoltán: A mappától a térképig</i>	5
<i>Koi Balázs: Tiszabездéd határa a külterületi nevek tükrében</i>	8
<i>Koi Balázs: Utcanevek Tiszabездéden</i>	14
<i>Thész Dóra: Az ördög helyneveinkben</i>	19
<i>Varga Józsefné: Osli személynéveinek jellemzői a 19. században</i>	24
<i>Ferenczy Ágota: Személynévadás Pápán a XIX. században</i>	37
<i>Hajdú Mihály: Művészasszonyok névhasználata Szentendrén</i>	45
<i>Barkóczy László: A házastársak keresztnéve őseimnél</i>	51
<i>S. Sárdi Margit: Nevek az ótordai temetőben</i>	53
<i>Fülöp László: Drusza – Druszám!</i>	79
<i>Szathmári István: Személy- és földrajzi nevek Szenczi Molnár Albert 1621-i magyar–latin szótárában</i>	80
<i>Farkas Edit: Változó és „továbbélő” nevek Ottlík Géza Iskola a határon című regénye ősváltozata névanyagának összevetése az Iskola névanyagával</i>	86
<i>Szopos András: Nevek és arcok Tamási Áron színhátaiban</i>	91
<i>Pethő József: „Aki az igazi nevünkön nevez végre ...” Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben</i>	97
<i>Kicsi Sándor András: A személyekről vett ételnevekről</i>	104
<i>Kicsi Sándor András: Kék Macska</i>	117

MŰHELY

<i>Bíró Ferenc: Opponensi vélemény Tóth Valéria Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei) című doktori (PhD) dolgozatáról</i>	119
<i>Juhász Dezső: Opponensi vélemény Tóth Valéria Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei) című doktori (PhD) dolgozatáról</i>	129
<i>Tóth Valéria: Válasz Juhász Dezső és Bíró Ferenc opponensi véleményére</i>	135
<i>Hoffmann István–Maticsák Sándor–Nyirkos István: Együttműködési program az uráli nyelvek névkutatása terén</i>	142

SZEMLE

Ördög Ferenc: Veszprém megye földrajzi nevei IV. A Veszprémi járás című mű bemutatása.....	151
Fábián Zsuzsanna: Egy új olasz névtani folyóiratról: <i>il Nome nel testo</i>	158
Vincze László: Namenkundliche Informationen 71–72. 1977. Szerk. KARLHEINZ HENGST ÉS DIETLIND KRÜGER. Leipziger Universitätsverlag	159
Vincze László: Namenkundliche Informationen 73. 1998. Szerk. ERNST EICHLER, KARLHEINZ HENGST és DIETLIND KRÜGER. Leipziger Universitätsverlag	161

*A mappától a térképig**

KISS LAJOS, a földrajzi nevek jól ismert, tudós történésze valódi irodalmi csemegével, *Magyar írók a térképről* című gyűjteményével lepte meg nemrégiben olvasóit. (Kiadja a Magyar Térképbarátok Társulata a Cartographia Kft. és az Ábel Kft. támogatásával. Bp. 1999. 127+1 p.) Eredményekben gazdag munkásságának szabad óráiban keletkezett ez az érdekes antológia: olvasmányaiból évtizedek óta gyűjtögette a magyar írók térképi vonatkozású megnyilatkozásait. Csaknem négy évszázad terméséből, közel kétszáznegyven író munkáiból jegyezte ki a hosszabb-rövidebb részleteket. Szepsi Csombor Mártontól, Zrínyi Miklóstól és Apáczai Csere Jánostól kezdve, Bod Péteren, Kazinczy Ferencen és Széchenyi Istvánon, Vörösmarty Mihályon és Arany Jánoson, valamint Ady Endrén és Babits Mihályon át, egészen Szabó Zoltánig és Cs. Szabó Lászlóig, továbbá Sütő Andrásig és Csoóri Sándorig tart az idézett szerzők sora (hogyan csak a legismertebb neveket említsem).

A kötet előszavában KISS LAJOS rövid szótörténeti áttekintést nyújt arról, hogyan fejlődött ki évszázadokon át nyelvünkben a 'térkép' fogalmának megnevezése. Kezdetben, a XVII. században, latin mintára egyrészt a *tábla* meg a *mappa* járja, másrészt tudatos magyarítás eredményeként a *mappa* tükörfordítása, az *abrosz* jelenik meg; a 'térképgyűjtemény'-re pedig az *atlasz* használatos. A XVIII. század végén szórványosan fordul elő a *plan* és a *planum*, amelynek forrása a német *Plan*, ill. az újkori latin *planum*; valamint német mintára tükörfordításként a *kártya*. Ugyancsak ez időből való a *földabrosz*, vagyis az *abrosz* kiegészítése a *föld-előtaggal* „avégett, hogy minden félreértés ki legyen zárva: nem asztalterítőről, hanem valami másról, de hozzá hasonlóról van szó”. A XIX. század első harmadában születik meg a végleges szóalak. Mégpedig közvetlen előzményeként előbb a már sajátosan magyar alkotású *földkép*, majd a hozzá szorosan kapcsolódó *térkép*, amely 1833-ban VÖRÖS LÁSZLÓ buda-pesti várostérképén bukkan fel. (Ezt az első előfordulást a TESz. és az EWUng. még nem ismeri, mindkettő a NyÚSz. 1838-ból való adatát idézi.)

E különleges magyar irodalmi szöveggyűjtemény bemutatásának ünnepi alkalmát legyen szabad felhasználnom annak vázlatos bemutatására: hogyan alakult a 'térkép' elnevezésére alkotott szavak sorsa szótárirodalmunkban.

* Előadásként hangzott el a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelvészeti Intézete 1997/1999-i névtani programjának záróülésén 1999. november 11-én.

A XVII. és a XVIII. században, a kortársi szótáriróadalom mindmáig legismeretebb két művében, a MA. és PP. dictionariaiban nem találjuk a 'térkép' elnevezésére keletkezett szinonimák egyikét sem. Ez a tényállás különösen SZENCI MOLNÁR esetében meglepő, aki rengeteget utazott, és szótára egyébként bővelkedik tudós földrajzi és topográfiai adatokban (1. erre KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Pannóniából Európába. Bp. 1975. 81–107). Mindkét szerző szótárának latin–magyar részében ugyanis a *mappa* és a *tabula* címszó eredeti, tehát egyfelől *abrosz*, *keszkenő*, másfelől *tábla* jelentésben szerepel csupán.

A 'térkép' értelmezései a XVIII. század első felében kibontakozó és felvirágzó jezsuita szótáriróadalomban kapnak először helyet. Mégpedig JAMBRESSICH, ANDREAS: *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica* (Zágráb, 1742), valamint WAGNER, FRANCISCUS: *Universae phraseologiae latinae corpus* (Nagyszombat, 175C) című négynyelvű szótárakban. JAMBRESSICHnél a *Mappa* harmadik jelentéseként a következőképp: 3. *Mappa geographica. Eine Land- oder Welt-Charte, worauff entweder der ganze Welt, oder ein Theil derseleben entworfen ist. Tábla, mellyen vagy az egész világ vagy része a' földnek le-íratatik.* WAGNERban pedig a *Tabula* címszó negyedik jelentéseként így: 4. *Geographica descriptio. Föld-író tábla. Land-charta.*

Új fejezet kezdődik a 'térkép' szinonimakísérleteinek szótározásában MÁRTON JÓZSEF felléptével. Első, 1799-ben megjelent német–magyar kézisztótárban *Landkarte rajzolt mappa, Ország rajzolatja*, amelyek az eddigiekhez képest új változatok. Négy évvel később, az 1803-ban megjelent, újabb német–magyar szótárában a *Landkarte földkép, földrajz, mappa*, itt fordul elő tehát először a nevezetes *földkép*. Közben, 1801-ben, PP ötödik kiadásának ÉDER JÓZSEF KÁROLY által átdolgozott magyar–latin–német részében a *földabrosz* jelenik meg. Vajon ennek tulajdonítható-e, hogy 1807-ben ismételten forgalomba jön ez a szinonima? Mégpedig magának MÁRTON JÓZSEFnek magyar–német szótárában így: *földabrosz, mappa, földkép*; majd *A' tisztbéli írás módjának saját szavai* című Pest vármegyei tiszt szótárban *föld abrosza* alakban; valamint az *Észrevételek a' Magyar Nyelvnek a' polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról; az oda tartozó kifejezések* gyűjteményével című Veszprém vármegyei tiszt szótárban, amelynek szerkesztője, PÁPAY SÁMUEL azonban ellenzi a szó használatát *mappa* címszó alatt: „*Rajzolat, földrajzolat*, vagy maradhat *Mappa* inkább, mint *földabrosz*, mellyel semmit sem nyerünk.” A variánsoknak immár bő szótári kínálatából SÁNDOR ISTVÁN választása *Toldalék a' magyar-deák Szókönyvhez* (Bétsben, 1808) című művében a *föld-kép*-re esett.

A következő másfél évtizedben a 'térkép' megfelelőivel legtöbbet MÁRTON JÓZSEF bajlódott, gyors egymásutánban sorjázó szótáraiban zömmel az addigi elnevezéseket sorakoztatva fel. Az 1811-ben napvilágot látott német–magyar szótárában mégis találunk egy újabb elnevezést, a *tartományrajzot*. Hogy azután 1823-ban, nagyszótárában, a *Német–magyar–deák lexicon*ban három szócikkben az eddigiek összegezése mellett ismét újabb értelmezésekkel lepjen meg bennünket, nevezetesen a következőkkel:

Landkarte 1) überhaupt; *földkép; mappa; földabrosz*; tabula geographica. 2) im Gegensatze der Seekarte; *szárazföld képe*; tabula terrae alicujus figuram exhibens.

Seekarte; *tengeri mappa; tenger rajzolatja*; charta nautica; tabula, mappa marina.

Weltkarte; *föld képe; földkép; tabula geographica mundi*.

VERSEGHY FERENC a *Tudományos Mesterszókönyv* (1826) *mappa* szócikében, Fejér György mondatát idézve, amelyben a *földabrosz* fordul elő, így vélekedik: „már most az *abrosz* nálunk semmit sem tesz egyebet, hanem *asztaltakarrót, asztalborítékot*. Ezt tehát a' Mappákrúl mondani még nevetséges is, annyival inkább, mivel a' compositionnak ereje által e' szó egyenesen csak *földből készített abroszt* jelenthet, és így tökéletesen hasonló ezekhez: *selyemabrosz, szőrabrosz, vászonyabrosz*, 's a't. Hasonló értelmet adna' a *földkép* is. A' *földrajzolat* tehát jobb, a' szokott *Mappa* pedig a' legjobb.” VERSEGHY tehát PÁPAY SÁMUELLEL tart, az ő állásfoglalását támasztja alá.

A KISS LAJOS által 1833-ból feltárt *térkép* szavunk viszonylag hamar szótárba került. Bár a harmincas évek derekán, amikor a nyelvújítás termését egymás után megjelenő szótárakba gyűjtötték be, a szinonimák közül főként a *földkép* válik ki. KUNOSS ENDRE *Szófűzérének* második kiadásában (Kassán, 1835) például *földkép, földrajz* a Landkarte. Továbbá mind A' Magyar Tudós Társaság (Budán, 1835, 1838), mind FOGARASI JÁNOS (Pesten, 1836), mind pedig RICHTER ADOLF FRIEDRICH (Bécsben, 1836) magyar-német és német-magyar zsebszótáraiban kizárólagosan *földkép* a Landkarte.

A NyÚSz. szerint a *térkép* „Schuster szótárában (1838) már a mai jelentésben” fordul elő. Ám ha fellapozzuk SCHUSTER JÁNOS TRAUGOTT *Neues ungarisch-deutsches Wörterbuch*, vagyis Új magyar-német szótárát (Wien, ill. Bécsben, 1838), ellentmondásos helyzet tárul elénk. Egyfelől ugyanis a *földkép, földrajz*: die Landkarte, másfelől a *térkép*: der Plan, der Entwurf, der Abriß, die Skizze. A német értelmezésekből tehát az látszik valószínűnek, hogy ennek a *térkép*nek 'terv, vázlat' a jelentése (amelyre a TESz.-ben meg az EWÜng.-ban 1833-ból van adat). Ha viszont elfogadjuk, hogy a kor szótáriródlalmában szokásos Landkarte mellett a Plan is 'térkép'-et jelent, akkor ennek első előfordulását két évvel korábbról datálhatjuk. FOGARASI zsebszótárának német-magyar részében ugyanis ez áll: Plan; terv; tér, térség, síkság, térkép.

A *térkép* mai jelentésben egyértelműen a negyvenes évek közepén jelenik meg szótárainkban. Először NAGY NEP. JÁNOS: *Hierolexicon polymathicum Latino-Hungaricum. Latin-magyar köztanulatos egyházi műszótár* (Szombathely, 1845) című munkájában, mégpedig a korábbi szinonimák együttesében a *Mappa* címszó 2. jelentéseként így: *földrajz, földkép, földabrosz, térkép, földrajzolat*. A szó terjedését bizonyára előmozdította a hivatali nyelvhasználat, nevezetesen az Új ki-merítő Tisztirási Szótár. Hatóságok, hivatalnokok, ügyvédek és mindazoknak számára, kik az 1844 II. Törv. Czik. rendeleténél fogva a latinnyelv helyett a magyart használni kötelesek. Legújabb hivatalos kútfőkből gyűjté Irhóczi Kovách Lajos. (Budán. Pesten, 1846.) Benne a *mappa* megfelelőjeként a *térkép* mellett csak egy

szinonima, a *földrajz* van feltüntetve. Végül ugyanebben az évben KIRÁLYFÖLDI ENDRE *Ujdon uj magyar szavak tárában* (Pest, 1846) önállóan szerepel a *térkép* 'die Mappe' értelmezéssel.

Mindemellett a szinonimák tarka egyvelege még jó ideig tovább él. Példa lehet erre a korabeli neves tudósok közreműködésével TOLDY FERENC által szerkesztett *Német–magyar tudományos műszótár a csász. kir. gymnásiumok és reáliskolák számára* (Pest, 1858), amelyben egyfelől a *Karte abrosz, térkép*; a *geographische Karte* pedig *földabrosz, földrajzi abrosz*; másfelől a *Landkarte földabrosz, földkép*; a specielle *Landkarte* pedig *országabrosz, térkép*. Egzakt értelmezést először BALLAGI MÓR: *A magyar nyelv teljes szótárában* (Budapest, 1868–1873) találunk. Nevezetesen a *térkép* 'egy területnek kisebbített mérték szerinti képe', innen *térképgyűjtemény*. Csakhogy ugyanebben a szótárban az *abrosz* 3. jelentése: 'kisebb, nagyobb föld-, stb. terület alakját kisebbített de arányos mértékben előtűntető rajz'; *földabrosz*; *Magyarország földabrosza*; *tengeri abrosz*. Továbbá szócikk a *földabrosz* is, értelmezése: 'rajzolat, melyre v.mely világrész, ország, megye alakja, nagysága, hegyeinek, városainak, folyóinak megjelölésével kisebbített, arányos mértékben le van rajzolva'; *Európa-, Magyar-, Franciaország földabrosza*.

Úgy látszik, századunk elejére alakul ki *térkép* szavunk egyértelmű és végleges használata. Ezt tükrözi BALASSA JÓZSEF: *A magyar és német nyelv Zsebszótára – Taschenwörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache*, amelynek első, magyar–német részében (Budapest–Berlin, 1915²): *térkép Landkarte*; *térképészet, térképrajzolás Kartographie*; *térképrajzoló Kartograph*; második, német–magyar részében (Budapest–Berlin, 1917²) pedig: *Landkarte térkép*.

ÉDER ZOLTÁN

Tiszabездéd határa a külterületi nevek tükrében

Tiszabездéd helység Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található. Záhony, Tiszaszentmárton, Eperjeske, Mándok, Tuzsér és Győröcske településekkel határos. A Tisza melletti fekvésre utal a *Tisza-* előtag. A falu korábbi nevét tulajdonnévvvel toldották meg. 1906-tól használják így hivatalosan (FNESz. II. 648). Népi (szóbeli) neve *Bezdéd*. A község határában több ízben találtak különböző korbeli régiségeket, 1896-ban honfoglalás kori temetőt tárt fel Jósa András (BOROVSKY 1900: 384). A falu neve 1212-ben tűnik fel *Bezder ~ Bezdir* alakváltozatban. Ez a névre vonatkozó első megbízható adat. 1336-ban *Bezdeyd* néven említik. A későbbi oklevelek már a mai *Bezdéd* néven (MEZŐ–NÉMETH 1972: 120). A falu nevének forrása a szláv *Bezdědъ* 'nagyapa nélküli' jelentésű személynév. A szláv eredetű személynévből magyar névadással keletkezett (FNESz. II. 648).

A külterületi nevek (a táj különböző részeinek, a tájban található természetes és mesterséges alakulásoknak megkülönböztető nevei) keletkezésének oka gyakorlati: az ember tájékozódni akar a tájban, s ezt a táj jellemzői, feltűnő felszínalakulatai (köznévi vagy tulajdonnévi) megjelölésével éri el.

Az általam vizsgált írásos nyelvi emlék (Bezded adóközségnek birtokrészletezési kimutatása 1870-ben. A térképet felvette: Kerausch Manó mérnök) alapján a község földrajzi nevei helyhez rögzíthetők, újraformálható az egykori tájállapot. A nevek a tájban lejátszódott változásoknak, eseményeknek, történeteknek az emlékei.

Előzményként PESTY FRIGYES (Helynevek Bezded községből Zabolcs megyéből 1864. április 23-án) leírását vettem figyelembe. 1870-ben 1199 fő a község lakóinak száma, határának nagysága 3223 kh.

Dolgozatomban célom rekonstruálni azt a helyzetet, az embernek és tájnak azt a kapcsolatát, amely a különböző nevek keletkezésének alapja. A táj a név keletkezésében úgy vesz részt, hogy az ember, mint szemlélő nevet ad neki, a terület az elnevezés alapjául szolgál.

Az elnevező az ember, a névadás alapja a táj adottsága vagy egyéb körülmény lesz.

1870-ben 27 külterületi nevet jegyeztek fel (köztük természeti, műveltségi, eseménynevek egyaránt találhatók). Megmutatják a határ kialakulását (*Két út közti*), a művelés formáit (*Barackos*), megjelölik a birtokost (*Csobai-hegy*), esetleg eseményt (*Akasztó*), vallásosságra utalnak (*Kápolna*). A szájhagyomány már csak kevés név esetében él, az idősebb nemzedék is csak egy-egy név esetleges eredetére emlékszik vissza. A nevek (megegyeznek a térképen feltüntetett számokkal):

2. Kápolna	11. Harangláb-dűlő	20. Hosszú-földek
3. Énok	12. Bugjostó-dűlő	21. Bugjos
4. Harangláb	13. Tetenke-dűlő	22. Szebecse-hát
5. Hidegvölgy	14. Közép-dűlő	23. Verbenye
6. Kecskés-dűlő	15. Czudar	24. Örvény-szög
7. Mátyás-gaz	16. Tetenke-pótlék	25. Barackos
8. Legelő	17. Kején	26. Pap-rét
9. Két út közti	18. Szebecse-part	27. Csobai-hegy
10. Bíró-rét	19. Húshagyó-dűlő	28. Akasztó

Rendszerezésük alapja a LÖRINCZE LAJOS (1967: 3–27) által megnevezett három nagy csoport: természeti nevek – műveltségi nevek – eseménynevek.

I. Természeti nevek (Az embertől független táji adottságok szolgálnak az elnevezés alapjául) 15 név – 55,5%.

A közszó vált tulajdonnévvé: *Legelő*.

A földfelszíni alakulások szerint való differenciálás:

méret szerint: *Hosszú-földek*;

helyzet, fekvés szerint: *Két út közti*, *Közép-dűlő*, *Örvény-szög*, *Szebecse-hát*,

Szebecse-part, *Tetenke-dűlő*, *Tetenke-pótlék*;

minőség szerint: *Bugjos*, *Bugjostó-dűlő*, *Czudar*.

A táj természeti viszonya, a faféle alapján: *Baraczkos, Verbenye*.

A hőmérséklet, a környezettől elütő éghajlat alapján: *Hidegvölgy*.

II. Műveltségi nevek (Az ember beavatkozott a táj életébe, cselekvései nyomot hagynak a tájban) 9 név – 33,5%.

A terület pásztorkodás révén van kapcsolatban az emberrel: *Kecskés-dűlő*.

A tájban emelt építmény a név alapja: *Akaszto, Kápolna*.

A név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik: *Bíró-rét, Csobai-hegy, Énok, Kején, Mátyás-gaz, Pap-rét*

III. Eseménynevek (Az emberrel kapcsolatos valamilyen esemény szokatlanságánál fogva lesz a névadás alapja) 3 név – 11%.

Ide sorolom a *Harangláb, Harangláb-dűlő, Húshagyó* neveket.

Adattár (a nevek betűrendes mutatója)

Akasztó: a névadás alapja a tájban emelt építmény, tereptárgy lehet. 1650-ben akasztófát állítottak fel a községben, ennek emlékét őrzi a dülönév (TÓTH 1974: 161). A hagyomány szerint a dombon felállított akasztófára kötötték fel Kossuth kőzatonáit a szabadságharc bukása után.

Barackos: a névadás alapja egy faféle. Valamikor baracktermő hely volt (*Kiesnek* is említik), a megfelelő talajadottságok miatt itt hosszú életűek voltak a barackfák (a falu idősebb lakói így emlékeznek). Ma almaültetvények találhatók a területen.

Bíró-rét: a név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik. A területet a község bírói örökölték hivatalukkal együtt. A községi legelő közelében található mélyebben fekvő kaszáló volt.

Bugjos: természeti név. Gyakran vizes, szénagyűjtésre alkalmas, sík terület. Az elnevezés alapja a *buglya* ~ *boglya* főnév, a *bugjos* ~ *boglyas* melléknév lehetett. Az idősök emlékezete szerint lápos, mocsaras hely volt, olyan sűrű bozót nőtt rajta, hogy még a szél se tudta egyfelé hajlítani. Nehéz volt kaszálni.

Bugjostó-dűlő: egy nagyobb állóvíz közelében lévő terület. PESTY (1864) is említi, hogy zsombékos, kákás természetéről veszi nevét. A *Bugjos-dűlő*nek olyan külön megnevezett része, ahol a víz összegyűlt.

Czudar: a név alakulásában érzelmi-hangulati tényező játszhatott szerepet. A hagyomány szerint a *Bugjostó-dűlő* melletti földeken is cudarul meg kellett dolgozni azért, hogy a lápos, posványos terület valamit is teremjen. Hasznavehetetlen, rossz, hitvány föld volt. Lehet esetleg személynévi eredetű is, a Czudar családdal való kapcsolat révén örökölhette így is nevét. Arról is meséltek a faluban, hogy valamikor a betyárok kegyetlenül, cudarul bántak el a kerülővel, így erről nevezték el a helyet.

Csobai-hegy: a név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik. PESTY (1864) is említi a falutól délre fekvő dombot, a talaja homokos, hajdan gazos, akkor szántóföld. A kiemelkedés valamikori gazdájáról, egy Csobai nevű uraságról kapta nevét. A hagyomány szerint, ha berúgott, kiment a dombra fűtyülni, dalolni. Az ivás miatt lassan eladta a földjét, de továbbra is kijárt oda mulatozás után, mintha még mindig az övé lett volna.

Énok: a név személynévi eredetű, a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik, az *Enoch*, *Enok* régi egyházi személynévből ered (KÁZMÉR 1993: 329) Az idősebbek emlékezetében ürgebirkózó helyként élt, mert valamikor sok ürge tanyázott ezen a helyen. (Ma, a tagosítás után is így nevezik: *I. II. III. Énok*).

Harangláb: a név egyházi eredetű eseménynév. A hagyomány szerint valamikor itt öntötték a harangot még a környező egyházak részére is.

Harangláb-dűlő: nevének eredete kapcsolódik a *Harangláb*hoz, annak egyik része, egy kisebb terület.

Hidegvölgy: a névadás alapja a környezettől elütő hőmérséklet lehetett. A szélnek kitett, huzatos, északi fekvésű, alacsony hőmérsékletű, árnyékos terület. Két domb között fekszik. A hagyomány szerint a gazdák gubájukban tűrték a hide-

get, de a szegények egész nap fagyoskodtak. nem szívesen mentek ide dolgozni, indulás előtt gyakran mondták, hogy már megint abba a hideg völgybe mennek.

Hosszú földek: a név a földfelszín méretére utal. Művelés alatt álló hosszú, egyenes földek. Valamikor egyházi (a lelkészé, a tanítóé) illetmény volt, a falu lakói közös munkával, legelőfeltöréssel, erdőirtással tették művelhetővé.

Húshagyó-dűlő: a névadás alapja az emberrel kapcsolatos valamilyen esemény. Esetleg a böjttel kapcsolatos. A valamikori papi és tanítói földek mellett helyezkedett el. Az idősebbek semmit nem tudnak nevének eredetéről.

Kápolna: a névadás alapja a tájban emelt építmény lehet. Valamikor a mezőn dolgozó emberek itt imával kezdték és fejezték be a munkát. Egy kis kápolnát is felépítettek, ezért nevezték el a területet *Kápolnásnak*. Később a falu lakossága ragaszkodott ahhoz, hogy a helyen építsék fel 1845-ben a katolikus templomot. PESTY (1864) is említi a falutól nyugatra lévő *Kápolna* területet. Hajdan a vonuló rablók itt táncoltatták meg a mezőn lévő pásztorokat, míg csak belátták őket. A kénytelen kelletlen táncoló pásztorok egymásnak mondták: Kápol no, s közben daloltak: „Járom, járom míg kedet látom, kénytelen kelletlen mégis meg kell tennem.”

Kecskés-dűlő: pásztorokdás révén van kapcsolatban az emberrel. Ezen a területen mindig lehetett kecskét látni, mert az uraság földjén dolgozó családok/cselédek a kecskét is magukkal vitték, hogy délben ellássa tejjel őket. Közben a kecske legelt is, mert otthon nem volt mit ennie.

Kején: a név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik, a *Kellyen* < *Kilián* régi egyházi személynévből ered (KÁZMÉR 1993: 591). A *Szebecse* (=Sebeske-patak) mellett elterülő lápos, posványos rét volt, ahol néha nagyobb víz is összegyűlt (*Kején-tava*).

Két út közti: három út által határolt, szinte szabályos háromszög alakú terület. Innen kaphatta nevét. A dűlő helyzetére, fekvésére utal elnevezése. A Záhonyba és Tiszaszentmártonba vezető út között található.

Közép-dűlő: elnevezése helyzetére utal. A *Tetenke-dűlő* és *Tetenke-pótlék* között helyezkedik el.

Legelő: nevében a közszó vált tulajdonnévvé. A terület természeti viszonya alapján legeltetésre alkalmas füves terület. A község birtokában volt.

Mátyás-gaz: a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik az elnevezés. A hagyomány szerint a terület gazdája olyan rosszul bánt a birtokán dolgozókkal, hogy azok sok esetben elmenekültek. Így a jobbágyok nélkül maradt terület rendszerint csak gazt termett. A gaz jelentése lehet cserjés, bokros erdő is. Utalhat a birtokosra az elnevezés, de az esetleges irtást végző személyre is.

Örvény-szög: a Tisza ölelésében, a folyókanyarban fekvő földterület. A folyó két nagy kanyarja közötti területen olyan erős volt az örvény, hogy a tutajjal szállfákat szállítókat napokig visszatartotta útjuk során. Télen meg a fagy miatt teleltek a faluban a szállfákat szállító oláhok. A földterület neve a helyzetére utal.

Pap-rét: neve a tájjal kapcsolatos személyre utal. PESTY (1864) említi, hogy hajdan terjedelmes kákás tó (az *Úr-tava*) közelében a pap földje közt volt ez a rét.

A hagyomány szerint is vizes terület volt, sok vadkacsa, vadliba tanyázott itt. A pap vadászgatott a területen, mert a paplakhoz is közel volt. Innen ered a neve.

Szebecse-hát: dombos vízparti terület, a *Szebecse* (*Sebeske*) patak (vízlevezető csatorna) mellett. Dúsan termő, kaszáló föld volt, közte több helyen tó.

Szebecse-part: a Tisza közelében fekvő terület, amelyet PESTY (1846) is említ. A falutól északra lévő, általában dúsan termő kaszáló, a folyó és *Győröcske* község kis szegletében.

Tetenke-dűlő: a község határában lévő legmagasabb pont. Valamikor egy német kertész szőlővel ültette be a dombot. A tetején a csősznek állást (kilátót) is építettek. Ma is a falu szőlőhegye. PESTY (1864) három hegyet is említ (*Béres-hegy*, *Polyák-hegye*, *Isten-hegy*). Feltehető, hogy a *Tetenke-dűlő* az *Isten-hegye* területtel azonos. Itt határos a falu *Záhony*, *Zsurk* és *Tiszaszentmárton* községekkel. A meglehetősen magasságú homok hegy hajdan a kurucok tanyája volt, később az erdőt kiirtották, mint szőlőhegy állott, említi PESTY.

Tetenke-pótlék: a *Tetenke* „szőlőhegy” melletti terület. Nevének eredete úgy él a faluban, hogy az elszegényedett uraság a szőlőhegyet áruba bocsátotta. A vásárlók csak úgy voltak hajlandók megvásárolni egy-egy darabot a hegyen, ha a hegy melletti szántóból pótlékot kaptak. Az úr bele is egyezett. Aki vett a szőlőföldből, kapott a szántóból pótlékot. (Pótlék néven emlegetik).

Verbenye: a névadás alapja a táj természeti viszonya, egy faféle neve. Olyan fűzfás helyet jelölt, ahol tavasszal kosárfonáshoz fűzfavesszőt, vagy szentelésre barkát lehetett szedni. A szláv *verba* ~ *vrba* ‘fűzfa’ az alapja.

Irodalom

BOROVSKY 1900. — BOROVSKY SAMU: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Apolló Irodalmi Társaság.

INCZEFI GÉZA: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Akadémiai, Bp., 1970.

KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Gondolat, Bp. 1953. 172–186.

KÁZMÉR 1993. — KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.

KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára II. Akadémiai, Bp. 1988.

KOI BALÁZS: Tiszabezded személynevei (1766–1900) Bölcsészdoktori értekezés.

Nyíregyháza. 1992.

KOI GÉZA: Tiszabezded földrajzi nevei. Szakdolgozat. Nyíregyháza. 1969.

LÖRINCZE 1967. — LÖRINCZE LAJOS: Földrajzi neveink élete. Magyar Nyelvjárások XIII. Debrecen. 3–27.

MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helység-névtára. Nyíregyháza. 1972.

PESTY FRIGYES: Helynevek Bezded községből Zabolcs megyéből 1864. április 23-án (fénymásolat).

TÓTH 1974. — TÓTH ENDRE: A Tisza-könyök történelméhez. Miskolc.

DR. KOI BALÁZS

Utcanevek Tiszabezdédén

Dolgozatomban szülőfalum, *Tiszabezdéd* jelenlegi utcaneveit kívánom bemutatni, utalva az elmúlt ötven év változásaira is. A község Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a Tisza-könyökben, Záhonytól dél-nyugati irányban 3 km-re található. A KSH. 1999. évi helységnévkönyve adatai alapján területe 1860 ha, a lakónépesség 1875 fő, a lakások száma 623.

A falu útjainak, utcáinak elnevezése, mint bármiféle elnevezés, gyakorlati szükségességre vezethető vissza. A lakosok, majd a hivatalos szervek megjelölik (néha köznévi, legtöbbször tulajdonnévi megjelöléssel) a település részeit, útjait, utcáit, hogy a hely egyértelmű, pontos legyen mindenki számára.

HAJDÚ MIHÁLYhoz (1975) hasonlóan utcanévnek a belterületi helynevek egyik típusát tekintem, azt, amely a lakosok pontos lakhelyének meghatározására, a megkülönböztetés és azonosítás céljából adott hivatalos név. Az elnevezés módja a mindenkor elnevező és az adott hely viszonyától, a közösség szemléletétől, fejlettségétől függ. Nyelvi megjelenési formáját tekintve az elnevezőre, milyenségét tekintve a település utcáinak helyzetére, milyenségére jellemző.

A nevek legalább két elemből állnak, nagyrészüket csak két elemet tartalmaz (*Akácfa utca*, *Sport utca*). Az egyik elem a tulajdonnév, amely eredetileg is tulajdonnév (*Árpád utca*, *Petőfi utca*), de lehet köznévi is (*Hársfa utca*, *Virág utca*). A másik elem földrajzi köznévi (*út*, *utca*). A két elem között legtöbbször (kijelölő) jelzős alárendelő viszony van (*Béke utca*, *Táncsics Mihály utca*). Birtokos szerkezetre utaló elnevezés nincs anyagomban.

Az utcanévanyag vizsgálata egy kisebb település neveire vonatkozóan a jelen vonatkozásában is jelentőséggel bír a község arculatának megrajzolásában. Levonhatók bizonyos következtetések a neveket illetően.

A múlt század végéről (1870), vagy a XX. század elejéről (1901) származó térképek (Bezded adóközségnek birtokrészletezési térképe) nem tartalmaznak utcanévet, feltehetően nem is volt még szükség az utak megnevezésére, csupán *Bezded falu* (később *Beltelkek*, *Belterület*) megjelöléssel nevezik meg a község belterületét, amikor a külterületei neveket pontosan jelölték. Így feltételezem, hogy a század közepéig *Bezded* nem rendelkezett említésre méltó utcanévanyaggal.

A levéltári kutatások során (Tiszabezded Községi Tanács iratai) is kevés anyagot találtam. Az első feljegyzés egy 1949-es képviselőtestületi határozat, amely kimondja, hogy „a község belterületétől és az ezzel összefüggő, beépítésre szánt területeként a következő elnevezésű területrészeket határozza meg:

1. *Kövesút*, 2. *Fő utca*, 3. *Kertalja utca*, 4. *Záhonyi út*, 5. *Mándoki megyei út...* stb.”

Egy belügyminiszteri körlevél alapján volt kötelessége a testületnek a beépített területek vagy házhelyek elnevezése. Ezek még a természetes elnevezést mutatják, a közösségben kialakult, használt utcaneveket regisztrálták. Nem tulajdonnevet kívántak adni, csak megjelölni valamely tulajdonságáról a településrészt a

megkülönböztetés céljából. Összesen csak 8 elnevezést használtak. A népi nevek így váltak hivatalossá.

1950-ben már módosításokra került sor. A képviselőtestület egyhangú határozattal állapította meg, hogy „a község jelenlegi utca elnevezései nem felelnek meg a kor szellemének, mert részben elavultak, részben semmit mondanak és nem demokratikus hangzásúak.”

Talán a korábbi természetes nevek nem voltak kellően „szocialista” szellemű elnevezések a tanácsi vezetés számára, mert megfontolt(?) átvizsgálás után nem csupán ötletszerű(!) átkeresztelést végeztek! A *Fő utca* ~ *Kossuth Lajos utca* lett, a *Kertalja utca* ~ *Dózsa utca*, a *Mándok felé vívő út* egy része *Táncsics Mihály utca*... stb.”

A döntés alapján a község 13 utcához jutott. Többnyire mesterséges neveket adtak. Történelmi, irodalmi szempontú neveket, amelyek csupán emlékeztető funkciójúak (*Petőfi utca*, *Toldi Miklós utca*).

Az utóbbi 50 esztendőben nem volt szükségessége teljesen új nevek adásának. Legfeljebb, ha új utca keletkezett (*Hársfa utca*, *Virág utca*), vagy az 1990-es években történt rendszerváltás utáni politikai változások kívántak megújítást. A *Lenin út* *Jókai út* és *Sport utca* lett. Más esetben a korábbi nevek megmaradtak. A nevek állandóságának a hagyománytisztelet lehet az oka. A falusi emberek konzervatívak ilyen tekintetben.

A mai utcanévanyagot és térképet a község önkormányzata bocsátotta rendelkezésemre. Jelenleg 19 utca található a településen.

	Az utca mai neve(19)	1949-ben(8)	1950-ben (13)	Megjegyzés
1.	<i>Akácfa utca</i>			A <i>Virág</i> és <i>Hársfa utca</i> közelében. Az 1960-as évektől szerepel.
2.	<i>Arany János utca</i>		<i>Arany János utca</i>	Párhuzamos a <i>Petőfi utca</i> val
3.	<i>Árpád utca</i>	<i>Újtelep</i>	<i>Árpád út</i>	
4.	<i>Béke utca</i>		<i>Béke telep</i>	Az 1960-as években a telep és utca elnevezés is szerepel.
5.	<i>Dózsa Görgy utca</i>	<i>Kertalja utca</i>	<i>Dózsa Görgy utca</i>	
6.	<i>Hársfa utca</i>			1952-ben kapta nevét. A volt <i>Mándoki út</i> egy szakasza.
7.	<i>Jókai út</i>	<i>Kisvárdai országút</i>	<i>Lenin út</i>	1992-ben változott meg a volt 4. sz. főút falun áthaladó szakasza.
8.	<i>József Attila utca</i>		<i>József Attila utca</i>	A <i>Petőfi</i> és <i>Arany János utca</i> közelében.
9.	<i>Kiss Ernő utca</i>			

10.	<i>Kossuth Lajos út</i>	<i>Fő utca</i>	<i>Kossuth Lajos utca</i>	A falu főutcája, a legrégebbi út.
11.	<i>Május 1. utca</i>			Az 1960-as években kapta nevét
12.	<i>Petőfi utca</i>		<i>Petőfi utca</i>	Párhuzamos az Arany János utcával.
13.	<i>Rákóczi utca</i>			Az 1960-as években kapta nevét
14.	<i>Sport utca</i>	<i>Kövesút</i>	<i>Lenin út</i>	A sportpályára vezet. 1992-től viseli új nevét.
15.	<i>Széchenyi utca</i>			Az 1960-as évektől létezik.
16.	<i>Táncsics Mihály utca</i>	<i>Mándoki megyei út</i>	<i>Táncsics Mihály u. és Mándoki út</i>	
17.	<i>Toldi Miklós utca</i>		<i>Toldi Miklós utca</i>	Az Arany János utcából a legelőre (rétre) visz.
18.	<i>Vasút utca</i>	<i>Cigánytelep</i>	<i>Dankó Pista telep</i>	Ma is cigányok laknak itt. Az 1960-as évektől szerepel mai nevén.
19.	<i>Virág utca</i>			Az Akácfa utca mellett. Az 1960-as évektől létezik.
		<i>Záhonyi út</i>		

A nevek vizsgálata

A neveket többféle szempontból vizsgálhatjuk. A kevés név miatt alaktani vizsgálatot nem végzek, nem jutnék különösebb eredményre. Szólok az utótagokról, de főként az előtagok vizsgálata a célom (ez a legérdekesebb feladat). Ezek megválasztása adja meg a község utcanévrendszerének lényegét, rávilágít a névadók érzelmeire, társadalmi-politikai állásfoglalására.

A 19 utcanév 2 féle utótaggal szerepel. Szinte kizárólag az utca (17) megjelölés a jellemző, az út (2) csupán akkor szerepel, amikor valóban útról van szó (hosszú, egyenes, a településről kivezető út a *Jókai út* és a *Kossuth Lajos út*). Ma már nem jellemző a *telep* elnevezés, bár korábban szerepelt (*Béke telep*, *Cigánytelep*, *Dankó Pista telep*).

A mindennapi használatban az út utótaggal ellátott két utcanévet is gyakran használják utca utótaggal. Általános jelentése alapján nincs olyan út, ami nem nevezhető a faluban utcának.

Az előtagok vizsgálatánál HAJDÚ MIHÁLY (1975) mások által is használt, jól bevált osztályozása az alap, saját névanyagomhoz igazítva. Részben a jelentés, részben a névadás indítéka, a névgazda alapján sorolom be a 19 nevet az alábbi csoportokba:

Személynév eredetű utcanevek (12)

1. Történelmi alakok (7):

- a. a honfoglalás korából (1): *Árpád utca*;
- b. a parasztmozgalom képviselője (1): *Dózsa György utca*;
- c. a németellenes mozgalom alakja (1): *Rákóczi utca*;
- d. a reformkor és a szabadságharc kiemelkedő személyiségei: (4) *Kiss Ernő utca*, *Kossuth Lajos út*, *Széchenyi utca*, *Táncsics Mihály utca*.

2. Irodalmi hős (1): *Toldi Miklós utca*.

3. Írók-költők (4): *Arany János utca*, *Jókai út*, *József Attila utca*, *Petőfi utca*.

Összesen 12 személynév eredetű utcát találtam (63%). A község névadására (más helységeken is) ez a legjellemzőbb forma, amikor a magyar történelem és irodalmi élet alakjairól neveznek el utcát. A fenti jól ismert nevek esetében könnyen eldönthető, hogy ki volt a névgazda. Az ilyen ismert neveknél is gyakran a teljes kételemű nevet használják (*József Attila utca*, *Táncsics Mihály utca*), úgy, ahogy említjük ezeket a személyeket.

Kedvelt névadási, névválasztási forma az ilyen, ahol valamely személyre való emlékeztetés céljából alkotják a neveket. A *Toldi Miklós utca* szellemes alkotású név, az *Arany János utcából* a legelőre visz. A többi esetben a név és a jelölt utca között nincs reális kapcsolat.

Az emberi tevékenységre utaló utcanevek (2)

1. A vasúti közlekedésre utal: (1): *Vasút utca*. Nevét onnan kapta, hogy a vasút mellett helyezkedik el (cigányok laknak itt), természetes elnevezés, arra utal, hol található, merre vezet.
2. Sportszakszó vált utcánévvé: (1) *Sport utca*. Az efféle elnevezés megkönnyíti a tájékozódást, mert valóban a sportpályára vezet. Beilleszthető lenne más kategóriába is, az ember fizikai és szellemi alkotásaival kapcsolatos utcanevek csoportba.

A természeti környezet szavaiból alakult utcanevek (3)

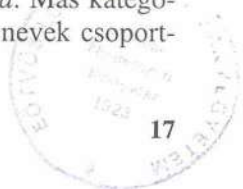
Növényvilág (3):

- a. Fanevek: (2): *Akácfa utca*, *Hársfa utca*;
- b. Virág (1): *Virág utca*.

Kevés ilyen elnevezés van a községben, pedig ezek kedves, tetszetős megnevezések. A 3 utca egymás közelében található.

Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő utcanevek (2)

1. A munkásmozgalomra emlékeztető név (1): *Május 1. utca*. Nem igazán szerencsés név az írásképp miatt. Nem teljesíti fő funkcióját, mert a névhasználók körében a helyesírás problémát okoz.
2. Az emberi együttélésre vonatkozó elvont fogalom (1): *Béke utca*. Más kategóriába is beilleszthető lenne, az ember alkotásaival kapcsolatos nevek csoportjába.

Összegzésként megállapíthatom, hogy *Tiszabездé*d község utcanévei az első elem jelentése alapján könnyen besorolhatók egy-egy csoportba. Az egyes kategóriákba tartozó nevek száma alacsony, kivéve az elsőt, a személynév eredetű utcanéveket (12 név – 63%).

Az utótaghasználat nem változatos, nincs is szükség rá a község adottságai, az elhelyezkedés alapján.

Egy ilyen kis településen nincs nagy szükség a névbokrosításra (bár megfigyelhető ilyen törekvés), mert nem igazán segíti a tájékozódást.

A mai nevek között nincs olyan, amely kifogásolható lenne. Írászta mellett született nevek, megfelelnek az utcanévadás hagyományainak, követelményeinek. A nevek rendezése nagyon ritkán kerül napirendre, utcanévet csak a legritkább esetben változtatnak.

Az 1949-es elnevezések ma már nem léteznek, de az 1950-es névadás nagy része öröklődött máig. Legutóbb 1992-ben történt változás a rendszerváltást követően, amikor figyelembe vették a politikai változásokat.

Irodalom

FÜLÖP LÁSZLÓ: Kaposvár utcanéveinek névtani vizsgálata. Magyar névtani dolgozatok 17. Bp. 1981.

HAJDÚ MIHÁLY: Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata. Akadémiai, Bp. 1975. (NytudÉrt. 87.)

HÉDER ÁGNES: Révkomárom utcanéadásának jellemzői száz év távlatában. Névtani Értesítő 21. Bp. 1999. 135–141.

KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa.³ Gondolat, Bp. 1973. 166–172.

KMETTY KÁLMÁN: Balassagyarmati utcanévek. Balassagyarmat. 1980.

KOVÁCS ERZSÉBET: Zsámbék jelenkori utcanéveinek bemutatása. Névtani Értesítő 21. Bp. 1999. 141–145.

LÖRINCZE LAJOS: Földrajzi neveink élete. Magyar Nyelvjárások XIII. Debrecen. 1967. 3–27.

MEZŐ ANDRÁS: A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága. MNy. 65. (1969) 198–204.

MOLNÁR MÁRIA: Gárdony és Agárd utcanévei. Magyar névtani dolgozatok 98. Bp. 1991.

DR. KOI BALÁZS

Az ördög helyneveinkben

Az ördög közső – illetve ennek valamely származéka – földrajzi nevekben szinte mindenütt a világon előfordul, mivel az emberi képzeletet mindig is megragadták bizonyos természeti képződmények, s ezeket gyakran az ördög alkotásának tulajdonították; s ne feledkezzünk el e személynévből keletkezett helyneveinkről sem. A jelentős számú „ördögös” helynév módszeres vizsgálatára a tudomány több területe is igényt tarthat: ezek közül a legfontosabbak a névtan (jelentéstan, névtipológia), néprajz és régészet (ld. *Ördög-árok-kérdés*).

Az ördög a néphagyományban

Az egész ország területén találunk olyan földrajzi neveket, melyekhez valamilyen néphagyomány kapcsolódik: ezek kialakulása az ősi magyar hitvilág egyes elemeire – esetünkben az ördöggel kapcsolatos hiedelmekre – vezethető vissza. ORTUTAY GYULA szerint a középkori magyar helynevek egy csoportja arról tanúskodik, hogy a honfoglalás utáni időkben a néphagyományban éltek olyan helyi mondák, meseszerű elbeszélések, amelyek az ördög teremtményeinek cselekedeteiről szólnak. Ezekből a régi helynevekből az egykori mesék tartalmára következtetni már nem lehet, azonban ma is közismert néhány olyan népmese, amely a névadás középkori vallásos szellemét tükrözi.¹

Az ördög szinte az egyetlen olyan alak, amely a vallásban és a néphitben hasonlóan fontos szerepet játszik. Az ördögről kialakult néphit a középkor folyamán erősen keveredett a vallásos tanításokkal. A kereszténység ördöge magába olvasztotta az ősi pogány hitvilág ördögének tulajdonságait, Ipolyi Arnoldot idézve: „...ma véle a kísértő bibliai sátán fogalmát kötjük össze. A jelenség általános; többnyire hol a régi pogány tanok helyébe új vallási rendszerek léptek, amazok isteneit rossznak és elégteleneknek kimutatván, neveiket és tulajdonaikat a rossz szellemre ruházták, vagy hogy azt legalább saját mítoszaik hasonló alakjaival igyekeztek magyarázni. Ez történt a magyar mitológia ördögével, neve az idegen *sátán* szinonimája, és a diabolus magyarázataként maradt fenn.”² Németországban az ördög sajátos kultusza a protestáns vallási tanításokban is teret nyert,³ a polgárosodás idején pedig Európa országaiban az irodalom is gyakran merített a rászedett ördög néphagyományos elbeszéléseiből.⁴

A Néprajzi Lexikon részletesen tárgyalja az ördöghöz fűződő – koronként esetleg változó – különféle képzeteket: említi az ördöggel való fenyegetést, amely egyházi hatásra vezethető vissza; az általánosítást, miszerint minden, ami rossz és világi, az ördög műve; a meg nem határozott ártó lényhez kapcsolt rontás fogal-

¹ ORTUTAY-DÉGH-KOVÁCS 1960. I. 10–11.

² DIÓSZEGI 1978. 160. Részlet Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia*-jából (Pest 1854).

³ OSBORN 1893. 28–35; RÖHRICH 1966. 225.

⁴ ÁKOS 1964. 193.

mát; a boszorkányperekkel hozzánk került ördöghöz kapcsolódó vonásokat és az ördög elleni védekezés általában egységes motívumait.⁵

Az ördög alakja a magyar folklórban „házasult”: már nem is annyira a gonoszság megtestesítője, hanem inkább kellemetlenkedő, bajkeverő, ostoba alak, akinek az eszén gyakran túljárnak. Legtöbbször az ilyen lóvá tett ördögről szóló történetekből alakulnak ki eredetmagyarázó mondák, ilyen például a nagyharsányi hegy mondája.⁶

Szólásainkban, közmondásainkban az ördög mint ártó, kellemetlen jelenség, mint minden rossz okozója jelenik meg, aki élesen szemben áll a keresztény vallással és annak intézményeivel, így a templommal is (*Irtózik, mint ördög a szenteltvíztől, Kerüli, mint ördög a kápolnát* stb.). Előfordul, hogy egy személy „lepaktál” az ördöggel: az ördög segíti az embert, akinek ezért a segítségért fizetnie kell, ez pedig a kellemetlenség, amit elszenved. (*Az ördögnek tartoztam ezzel az úttal* stb.) Ismeretes olyan ördögös embertől vásárolt apró, szerencsét hozó ördög, amely az ember szolgálatában áll: az ilyen embernek minden sikerül és mindig szerencséje van (*Ördöge van*).⁷ A kártya népi nevén az ördög bibliája, a rózsafüzért gyakran ördögkorbács-ként emlegetik, az ördögmotolla jelenthet gyorsan forgó alkalmatosságot – például körhintát – vagy csintalan, virgonc gyermeket.

Az emberek a számukra furcsa, ismeretlen eredetű, kellemetlen jellegű térszínformákat igen gyakran az ördöggel hozták kapcsolatba. A bűzölgő mocsaras terület, illetve az ennek környékén élő mocsárszagú növény neve például gyakran ördögyszar, ördögszükség. A különféle nyelvjárásokban számos ördög előtagú növénynév ismeretes. Az ördögről elnevezett növények nevüket ártó tulajdonságaik vagy külső jegyeik után kapták: az ördögfü a népnyelvben a nadragulyát jelöli⁸, az ördögpszékér (*Eryngium campestre*) szúrós gyomnövény⁹ az ördög-harapta-fű (*Scabiosa succisa*)¹⁰ és a bíboros ördög szem (*Scabiosa atropurpurea*)¹¹ gyakori kerti dísnövények, az ördögcérna (*Lycium halimifolium*) rendszeresen sövénynek ültetett, sűrű bokros cserje.¹² Az ördögoldal Sopron és Vas megyékben szártalan bábakaláccsal (*Carlina acaulis*), Zemplén megyében keleti tujával (*Thuja orientalis*), Békés megyében pedig tekervényes növényekkel benőtt területet is jelölhet.¹³ 1578-ból ismert az *Ordog rakollya* (‘hunyor’), 1708-ból az *ördög borda fü* (‘páfrány’), 1840-ből pedig az *ördög-bocskor* (‘mezei iringó’). Az ördögszántás elnevezés utalhat a mészkőhegyekben kialakult, a lejtőn lefolyó

⁵ MNL. IV. 127–128.

⁶ MNL. IV. 128.; BERZE NAGY 1940. II. 578–579.

⁷ O. NAGY 1957. 272–3; ördögös személyekhez pl. I. még VAJKAI 1947.

⁸ ÉKsz. II. 1055.

⁹ ÉKsz. II. 1055.

¹⁰ MTsz. II. 39.

¹¹ ÉrtSz. V. 490.

¹² ÉrtSz. V. 490.

¹³ MTsz. II. 39.

csapadék által kivájt barázdákra, illetve párhuzamos mélyedésekre¹⁴, az *ördögsár* olyan hely, amely esős időben feneketlen sárral van tele és gyakran füstölög,¹⁵ *ördöglyukaknak* nevezik az olyan üregeket, melyeket a víz vájt ki és nagyobbított meg.

Az ördög igen nagy szerepet kap mind a népmondákban, népmesékben, mind pedig a népi színjátásban. Az ún. halom-mondákból ismert az *ördögbocskor hegye* (az ördög a bocskorában levő homokot vagy a csizmáján levő sarat lerúgja és abból hegy keletkezik), az *ördögök emelte sziklahegy* (az ördögök el akarták rekeszteni az embereket egymástól, és ezért nagy sziklahegyet emeltek, de az Isten meggátolta munkájukat), az *ördögejtette hegy* (az ördögök össze akartak zúzni egy várat, templomot, kolostort stb., de elkéstek, mert a kakas megszólalt, és a sziklát leejtették).¹⁶ A kövéválás-mondákban találkozhatunk az Istennek ellenszegülő, *kővé vált ördög*, illetve a bosszúból vagy szerelmi bánatból *kővé változtatott ördög* alakjával.¹⁷ Gyakori motívum az is, hogy valaki megegyezik az ördöggel egy bizonyos munka elvégzésére, és mikor az a bérét kéri, valamilyen módon kifognak rajta: ilyen a *Rapsonné alkuja*, mikor az ígért egy hegy aranyat és egy völgy ezüstöt ujjhegyre tett arannyal és tenyérbe rakott ezüsttel fizetik ki az ördögnek, aki mérgesen elrohan.¹⁸

Vas megyében a több helyütt, főleg Gencsapátiban és Jákön az út szélén fekvő római kori épületmaradványokat és oszloptöredékeket a nép *ördögekőveknek* nevezi.¹⁹ Az emberek nem ismerték eredeti rendeltetésüket, nem tudták, hogyan kerültek ide, kik készítették őket, csak a különös formájú, rendkívüli méretű köveket látták, s ezért azokat az ördög tevékenységével hozták kapcsolatba. Közel száz mondát gyűjtöttek össze a témában, legismertebb közülük az *ördögnek ígért gyermek* története: a szülő rosszkedő gyermekét az ördögnek ígéri valamiféle segítség fejében vagy *ördög vinné el!* kiáltással szidalmazza; az ördög jelentkezik is a gyermekért, de a szülők mindenféle kifogással halogatják az odaadását, végül fogadást ajánlanak, végezzen el az ördög egy bizonyos munkát (hozza el a legnagyobb követ valahonnan stb.), mire a fiú első miséjét bevégzi, és akkor övé lesz a gyerek. Persze az ördög elkésik, és mérgében a falura, templomra stb. hajítja a követ, de az nem tesz kárt benne.²⁰ Vas megye területéről ismert még egy ilyen elnevezésű kő, amely nem mesterségesen megmunkált kő, hanem terméskő. A környéken a következő jellegű monda járja a körül: „A szentvidi dombbal szembe van egy nagy termiskű. Abba egy emberi fej hele van, még az orra, szája, szeme hele is megvan. Állítólag az ördög oda verte a fejét mérgibe’ mikor a szen’vidi kápolnát építettik.”²¹

¹⁴ ÉrtSz. V. 49.

¹⁵ MTsz. II. 39.

¹⁶ SZENDREY 1922. 55. (IX/57, 58, 59.)

¹⁷ SZENDREY 1922. 56–7. (X/66, 68.)

¹⁸ SZENDREY 1922. 60. (XII/89, 90.)

¹⁹ BÁRDOSI 1963. 199–224; DÖMÖTÖR 1966. 266–295.

²⁰ BÁRDOSI 1963. 210.

²¹ BÁRDOSI 1963. 221.

Szintén az ostoba, lóvá tett ördög alakját leljük fel a nagyharsányi *Ördögbarázdához* fűződő mondában: Az ördög feleségül akarta venni egy harsányi boszorkány lányát, de az nem akarta hozzáadni, ezért azt a lehetetlen feladatot szabta az ördögnek, hogy egy éjjel szántsa fel a köves harsányi hegyoldalt. Az ördög hozzá is látott a munkához és amikor a boszorkány látta, hogy éjfélre végez a szántással, megnyomta a kakas oldalát, hogy az kukorékoljon. Erre a falu összes kakasa kukorékolni kezdett, az ördög pedig nagy mérgesen kénytelen volt odébb állni.²²

Az ördög előfordulása a történeti helynevekben

A TESz. az *ördög* címszó alatt a következőket írja: „Ismeretlen eredetű. Lehetőséges, hogy a három szótagú formák voltak az eredetibbek, melyek a Jókai-kódexben többször előfordulnak, s később nyelvjárási szinten is élnek. Ez esetben a kétszótagos formák a második nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesésével alakultak. A N. *vördöngös* v-je azonban már aligha lehet megőrzött régiség; vö. mégis R. *vimád* > *imád* stb. Az *ördög*, *ördöngös*-féle változatok n-je másodlagos járulékhang; vö. *barlang*, *bogáncs*, *szorong* stb. A szó végén képzőelemek is lehetnek (-d, -k ~ -g; vö. pl. *vakondok*), de a tő etimológiájának bizonytalansága miatt ezek nem igazolhatók. Az *ördöngös* származék későbbi *ördöngös* változatának harmadik ő-je későbbi nyúlás eredménye, a *terjengős*, *borongós* típusú, igen-évi alapszavú -s képzős származékok mintájára. E származék ‘varázsló; ördöggel cimboráló; boszorkány’ jelentése annak a babonás néphitnek az alapján fejlődött ki, hogy egyes emberek szövetséget kötnek az ördöggel; ezeket az ördög megszállja s természetfölötti képességekkel ruházza fel. – Az a feltevés, hogy a szó forgást jelentő tő származéka, s esetleg az *öröl*, *örvény* stb. szavak családjával függ össze, további vizsgálatokat igényel...²³

Jelen munkámnak nem volt célja a történeti helynevek összegyűjtése, ezekkel a későbbiekben szándékozom kibővíteni az anyagot. Mintavétel céljából azonban álljon itt néhány történeti helynév az Árpád-kortól a PESTY-féle nevekig.

Az okleveles adatokat tekintve az *ördög* szó, mint földrajzi név előtagja, legkorábban a garamszentbenedeki apátság 1075/1217-es alapítólevelében maradt ránk: „usque ad caput laci, qui *orduksara* uocatur” (Ördögsara)²⁴. 1270-ből ismert *wrdugbarazdaya* (Ördögbarázdája)²⁵, 1295-ből *Vordungusfev* (Ördöngösfő)²⁶, 1342-ből *Wrdugkutha* (Ördögműtja)²⁷, 1344-ből *Vrdugzantasa* (Ördögszántása)²⁸,

²² BERZE NAGY 1940. II. 578–9.

²³ TESz. III. 33.

²⁴ OklSz. 725.; KNAUZ 1890. 25.; GYÖRFFY 1987. 481. Bars vármegyében, Tolmács helység határában említett hely.

²⁵ OklSz. 725.; OL D. 1877.; GYÖRFFY 1987. 272. Baranya vármegyében, az Aszuág helység határában említett árok, a Karasó és a Breznica környékén.

²⁶ OklSz. 726.; GYÖRFFY 1987. 389. Baranya vármegyében, a Pécestől délkeletre fekvő Szentlászló helység határában említett völgy.

²⁷ OklSz. 725.; Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára.

²⁸ OklSz. 725.; Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára.

1378-ból *Vrdugbarazda* (Ördögbarázda)²⁹. Az *ördögbarázda*, illetve *ördögszántás* elnevezések sokszor a föld megművelésének nehézségeiből, a szántás kellemetlenségeiből erednek, de visszavezethetőek különféle mondákra is. 1393-ból származik *Vrdugkewehatha* (Ördögekőveháta)³⁰ adatunk, 1397-ből *Wrdeghaz* (Ördögház)³¹, 1409-ből *Ewrduglyk* (Ördöglyuk)³², 1411-ből *Vrdunguskuth* (Ördöngös-kút)³³, 1416-ből *Wrdegkew* (Ördögekő)³⁴, 1446-ból *Erdegmarowelge* (Ördögmárvölgye)³⁵, 1498-ból *Ewrdegharkya* (Ördögárka)³⁶, 1560/1580-ból pedig *Ördögereszkedője*³⁷. PESTYNél többek között a következő nevekkal találkozhatunk: *Ördög-anyja*³⁸, *Ördögfüve*³⁹, *Ördögnyoma*⁴⁰, *Ördög-sege*⁴¹, *Ördög-Gyurkó vára*⁴² stb.

Irodalom

- ÁKOS 1964 — ÁKOS KÁROLY: Az ördög. Bp.
 BÁRDOSI 1963 — BÁRDOSI JÁNOS: Római kori oszlopokhoz, „ördögekővekhez” fűződő mondák Jákról és Gencsapátiból. Savaria I. [1963] 199–224.
 BERZE NAGY 1940 — BERZE NAGY JÁNOS: Baranyai magyar néphagyományok I–III. Pécs 1940.
 DIÓSZEGI 1978 — DIÓSZEGI VILMOS: Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből. A magyar néprajz klasszikusai. Bp.
 O. NAGY 1957 — O. NAGY GÁBOR: Mi fán terem? Bp. Gondolat.
 ORTUTAY–DÉGH–KOVÁCS 1960 — ORTUTAY GYULA–DÉGH LINDA–KOVÁCS ÁGNES: Magyar népmesék. I–III. Bp.
 OSBORN 1893 — MAX OSBORN: Die Teufelsliteratur des XVI. Jahrhunderts. Acta Germania III. 3. Berlin.
 SZENDREY 1922 — SZENDREY ZSIGMOND: Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok. Ethn. 33. [1922] 45–64.
 VAJKAI 1947 — VAJKAI AURÉL: Az ördöngös molnárlegény. Ethn. 58. [1947] 55–69.

THÉSZ DÓRA

²⁹ OklSz. 725.; OL D. 6504.

³⁰ ZsOkl. I. 322, 2924. A váci káptalan határában található hely.

³¹ CSÁNKI 1890. I. 484. Szatmár megyéhez számított falu.

³² ZsOkl. II. 210, 6617. Mint birtokot említik.

³³ ZsOkl. III. 165, 472.

³⁴ OklSz. 725.; Batthyány-család körmendi levéltára III/3.

³⁵ OklSz. 725.; Rhédey-család levéltára.

³⁶ OklSz. 726.; Kállay-család levéltára.

³⁷ OklSz. 726.; Székely Oklevéltár V. 76.

³⁸ PESTY 1888. 241. Erdei dülő Bogdány falu határában, Pest megyében.

³⁹ PESTY 1888. 241. Határrész Sepsiszentkirály faluban, Háromszékben.

⁴⁰ PESTY 1888. 241. Legelő és szakadás Kolos mezővárosban, Kolos megyében. A monda szerint itt tündérek szoktak táncolni.

⁴¹ PESTY 1888. 241. Vizes és nádas térség Kopács falu határában, Baranya megyében.

⁴² PESTY 1888. 241. Mély árokkal kerített körívű, a földből alig kiemelkedő sánc Rigyác falu közelében, Zala megyében.

Osli személyneveinek jellemzői a 19. században

Osli alig több mint ezer lelket számláló kis falu a Rábaközben, a Hanság déli peremén. A múlt századi lakosság teljes egészében római katolikus, felekezeti különbségek sohasem jellemezték a községet. Egy-egy zsidó család élt itt átmenetileg, de véglegesen nem telepedett le közülük senki.

1390 óta hagyományosan él a Mária-tisztelet, az 1700-as évek elejétől-közepétől Osli ismert búcsújáró hely. 1808-tól rendelkezik önálló plébániával, ettől az időtől kezdve nem csak az osli gyerekeket, hanem a falutól északra található uradalmi puszták (*Öntésmajor, Csollányos, Kisház, Újakol, Gusztávmajor...*) gyerekei egy részét is itt anyakönyvezik.

Elsősorban a falu 19. századi keresztnéveit vizsgáltam – kitekintve az előző század végére, illetve a 20. század elejére –, a családnevek csupán segítséget nyújtottak ahhoz, hogy érthetőbbé váljanak a névadási szokások és azok változásai. A ragadványnevekből csupán egy kis szeletet emeltem ki: az apa keresztnévéből kialakultakat. Létrejöttükkel azt a folyamatot szeretném érzékeltetni, amikor a család- és keresztnév már nem tudja ellátni egyedítő szerepét, így az adott közösség szükségszerűen megteremti a mindenki által elfogadható ragadványneveket.

A háromféle (kereszt-, család-, ragadványnév) név összefüggését és a névadási szokások, valamint a nevek kiválasztásának, keletkezésének szociolingvisztikai hátterét igyekszem bizonyítani.

2038 férfikeresztnevet és 1890 női keresztnévet vizsgáltam meg a 18. század utolsó harmadától 1908-ig. Ezt a 130-140 évet négy időintervallumra osztottam az itt tevékenykedő plébánosok eltöltött évei alapján. Kivétel ez alól az első időszak, ez ugyanis az önálló plébánia megalakulása előtti esztendőket foglalja magában. Adatait a halotti anyakönyvekből gyűjtöttem. A női nevek száma itt jóval alacsonyabb, mint a férfinevéké, mivel az asszonyok jelentős része nem falubeli, valahol a környező településeken született. Munkám szempontjából csak az Osliban születettek neve volt lényeges, így viszont a férfiakénál kisebb számú női névhez jutottam. A második szakasz 1808-tól 1845-ig tart. A két évszám két plébános működését jelöli, az első azonban alig három évet élt a faluban, hatása nem mérhető igazán, a második lelkipásztor 1811 és 1845 között volt a falu lelki vezetője. A harmadik időszak Jáky Ferenc plébános nevéhez kötődik: 1845–1885. Jáky Ferenc szigorú erkölcsű, nagy tudású, felelősségteljes – a szó nemes értelmében – atyja volt az itt élő embereknek. Az élet szinte minden területén igyekezett jobbítani sorsukon. A negyedik egység 1885-től 1908-ig, tehát a 20. század első évtizedének végéig nyúlik. Hegedűs Gáspár plébánosra szintén szeretettel emlékeztek az osliak.

A családfőneveket a század két különböző esztendejében (1845, 1880) figyeltem meg. Az anyakönyvekben fellelhetők száma igen magas, vizsgálódásom

szempontjából azonban csak az öröklődő férfinév volt fontosak. A más faluból idekerült asszonyoké most ne került be az adatok közé.

A ragadványnevet az 1980-as szóbeli gyűjtéséből vettem, valamint az anyakönyvekben, feljegyzésekben fellelhető, írott formában megőrzötteket használtam fel.

Forrásul a születési, házassági, halotti anyakönyvek, adólajstromok és Jáky Ferenc plébános feljegyzései szolgáltak.

A négy vizsgált időszakban 89 különböző férfinév és 78-féle női nevet találtam. A női nevek között önálló névnek számoltam minden különböző formában anyakönyvezett nevet (*Juliana, Julis; Rozália, Róza, Rózsa*), noha ezek tulajdonképpen azonosnak tekinthetők. Így a 78-féle névváltozat még tovább csökkenhetne. A férfinév közül 6 kettősnév is felbukkan már, a nőknél négyet láthatunk, ebből azonban 3 a *Mária* névhez kötődik. A kettős és hármas nevek csak a 20. században válnak jellemzővé.

időszak	I.		II.		III.		IV.	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
névajták	25	16	30	19	76	68	57	46
összes név	513	441	560	522	514	497	451	430
megterheltség	16,5	27,5	18,0	27,4	6,7	7,3	7,9	9,3

1.sz. táblázat

A férfinév száma mind összesen, mind az egyes időszakokban több, mint a női neveké. Az azonos nevet viselők így végig a nők között vannak többen. A II. és a III. időszak közötti változás feltűnő. 3,6-szeresére emelkedik a női névféleségek száma, de még így is szegényesebb a férfinévállományánál, ugyanakkor negyedére csökken a névmegterheltség, és még így is magasabb, mint a férfinévneké. Az egész századon át egyértelmű a nemek szerinti különbség a férfinév javára. Azt is észre kell azonban vennünk, hogy a III. szakaszban óriási változások következnek be, de nem mondhatjuk azt, hogy gyökeres változások, ugyanis a századvég időszakában ismét kevesebb lesz a név, és emelkedik az azonos nevet viselők száma.

Sorsz.	I.		II.		III.		IV.	
	név	%	név	%	név	%	név	%
1.	János	18,3	János	16,0	József	4,6	József	11,8
2.	György	13,1	József	14,6	Fábián	3,6	János	10,6
3.	Mihály	12,1	István	12,5	Károly	3,6	Géza	7,5
4.	József	10,1	György	8,0	Zsigmond	3,6	Pál	6,0
		57,0		50,1		15,0		36,0
5.	István	9,6	Vendel	7,5	Balázs	3,5	Imre	5,7
6.	Pál	8,2	Mihály	6,4	Elek	3,5	István	5,1
8.	András	3,9	Antal	6,2	Géza	3,3	Vilmos	4,2
9.	Márton	3,5	Péter	3,6	Bálint	3,1	Antal	3,8
10.	Imre	2,5	Pál	3,0	Flórián	2,9	Sándor	3,5

2.sz.táblázat

Sorsz.	I.		II.		III.		IV.	
	név	%	név	%	név	%	név	%
1.	Anna	26,0	Anna	19,0	Janka	5,8	Mária	15,6
2.	Katalin	23,0	Erzsébet	17,4	Ágota	4,2	Margit	11,0
3.	Erzsébet	21,0	Rozália	11,6	Gizella	4,2	Terézia	9,5
4.	Éva	12,5	Katalin	10,5	Lujza	4,2	Rozália	7,9
		82,5		58,5		18,4		44,0
5.	Borbála	3,4	Marianna	9,1	Rozina	4,2	Vilma	6,3
6.	Marianna	2,5	Veronika	7,8	Rozália	3,6	Janka	5,3
7.	Judit	2,3	Terézia	6,1	Terézia	3,6	Erzsébet	4,4
8.	Terézia	1,8	Borbála	3,6	Franciska	3,4	Katalin	3,5
9.	Veronika	1,7	Éva	2,3	Margit	3,4	Ágnes	2,3
10.	Ilona	1,6	Julianna	2,1	Mária	3,4	Veronika	2,3

3.sz.táblázat

A 2. és a 3. számú táblázat a tíz leggyakoribb férfi-, valamint női nevet mutatja be. A leggyakoribb négy név vizsgálatakor még szembetűnőbb a női nevek megterheltsége. Az első négy név százalékos aránya korszakonként a nőknél az összes névviselek 82,5%-át, 58,5%-át adja, aztán a század második felében ez 18,4%-ra csökken, majd újból 44%-os lesz. A férfiaknál kisebb ez az arány: 57%; 50,1%; 15% és 36%-kal zárul. Érdekes megfigyelni azt, hogy az egymást követő időszakok mennyiben őrzik meg az előző kor neveit. Férfiaknál 70%; 20% és 30%; a nőknél 80%, 20% és 50% a nevek azonossága.

Az első és második oszlop adatai a változatlanságot, a hagyományok őrzését – különösen a nők esetében – bizonyítják. Jelentős a hagyományos nevek megtartása – megint jobban a nőknél – a második és a harmadik szakasz váltásakor (70 → 20; 80 → 20). Egyúttal ismét észre kell vennünk, hogy a harmadik oszlopbeli nagyon új, egészen más, divatos névállomány nem lesz időtálló, nem épül be a névválasztók ízlésvilágába, hagyományrendszerébe, ugyanis a negyedik szakasz nevei férfiaknál 30%-ban, nőknél – szintén több – 50%-ban marad azonos az előző kor neveivel. A század első felének nevei térnek vissza az utolsó évtizedekben, tehát a II. és a IV. időszak között nagyobb a folytonosság. A nőknél jelentkező 50% két korábban kedvelt nevet is tartalmaz: *Rozália*, *Terézia*. Ezeket tulajdonképpen korábban őrizi a névízlés.

Bármilyen vizsgálódási céllal közelítünk az adatokhoz, azt világosan látni lehet, hogy Jáky Ferenc plébános idejére a másság, a tarkaság, a névgazdagság a jellemző, valamint az egyes nevek kis megterheltsége.

Egy-egy név életútja sokat elárul a faluról, a névválasztó közösségről. Bonyos nevek közkedveltek, végigélik a századot (*János*, *József*, *Mihály*), mások hosszabb-rövidebb időre emelkednek csupán ki. Ilyen a *Vendel* név. Magyarázata a Szent Vendel-tiszteletben lelhető fel. Az 1820-as évek óta a község fogadott ünnepe október 20-a, Szent Vendel napja. Egy marhavészt követően építettek kápolnát a nevezett szent tiszteletére, és a mai napig ezen az ünnepen a falu szélén álló kápolnában tartják a délutáni litániát. A század első felében a *Vendel* név az

ötödik leggyakoribb. Néhány évtizeddel később ugyanezt a felvirágzást éli meg a *Flórián* név. Szent Flórián kiemelt tiszteletnek örvendett korábban is. 1853-ban új mellékoltár készült a templomban, mellé Szent Flórián szobrát állították, illetve az egyik harangot is az ő tiszteletére szentelték fel. Bizonyára sokat beszélt róla a plébános, így válhatott a tizedik leggyakoribb névvé.

Valószínűleg Szűz Mária apját, Szent Joachimot is gyakran emlegethette Szent Annával együtt. De míg a Joachim nevet pártolta, a rendkívül agyonkoptatott Anna nevet szinte teljesen visszaszorította. 1859 és 1871 között 5 *Joachimot* kereszteltek. Nem nagy szám, de ha megnézzük, hogy az első 10 leggyakoribb keresztnév 3-5%-os megterheltségű, akkor ez a közel 1% nem olyan kevés. 1863-ban került a faluba a Szent István és a Szent László szobor, különös módon ennek nem érzékelhető a hatása. A László az egész században ritkán választott név.

A női nevek sorsa változatosabb képet mutat. A 89-féle férfinévből 19 (21%) állandóan használatban van, a 78-féle női névből csupán 10 (13%) alkot egy állandóan jelen lévő törzset. Tehát több a hullámvás, a változás a nők névválasztásában. Az *Anna* (26% → 2,8%), *Erzsébet*, *Katalin* nevek aránya óriási mértékben csökken. Ezzel szemben a századvég felé közeledve a *Mária* név az első helyre kerül. 1812-ben kereszteltek először, 1814-ben másodszor – ugyanazok a keresztszülők(!) –, aztán 1849-ben lesz 3, ezt követően lassú emelkedés figyelhető meg, majd 1889-1905 között éri el a tetőpontot (0,6% → 15,6%).

Az *Erzsébet* név 1845 után ritkán fordul elő, 1861-1867 között egyetlen leány sem kapja ezt a nevet. 1868-ban pedig egymást követően három *Erzsébet* bejegyzés is található az anyakönyvben. Jáky Ferenc királypártisága naplója tanúsága szerint nyilvánvaló. Így a történelem (a közkedvelt Erzsébet királyné) és a plébános együttes hatását tapasztalhatjuk a névválasztásban.

Franciska a nyolcadik leggyakoribb név lesz a III. szakaszban. 1845-ben találtam először az anyakönyvben. A gyermek szülei béresek Öntésmajorban, nincs követőjük e keresztnév választásában. Ez más neveknél is kimutatható (*Zsófia*, *Krisztina*). 1859-ben 3 lány kapja a *Franciska* nevet, az utána következő években is gyakran előkerül. 1859–1890-ig Cseresznyák Ignác a tanító, feleségét Vida Franciskának hívják. Nagyon kézenfekvő magyarázatnak tűnik, hogy a fiatal tanítóné hatására nő meg a név kedveltsége. Erősítheti a név kiválasztását, hogy a 17 *Franciska* közül 6 márciusban, a névnaphoz közeli időben született. A tanító házaspár gyermekeinek neve is először fordul elő Osliban (*Ida*, *Paulina*, *Ernő*), mindegyik – különösen az *Ernő* – követőkre talál.

A III. időszak nevei között sok ritka név tűnik fel: *Tekla*, *Lídia*, *Skolasztika*, *Genovéa*..., *Ambrus*, *Domonkos*, *Dömötör*, *Gellért*, *Izidor*, *Kelemen* stb. Ezeknél a neveknél – szinte alig akad kivétel – kimutatható, hogy a születés- és a névnap vagy pontosan, vagy néhány napnyi eltéréssel egybeesik. Különösen igaz ez a törvénytelen gyermekekre: *Skolasztika* (február 10.), *Jusztina* (április 13.), *Tekla* (szeptember 23.), *Dömötör* (október 25.), *Gábor* (szeptember 29.)...

Jáky Ferenc a ritka nevekkal nem csak a törvénytelen gyereket, de bejegyzéseivel a „megesett leányt” vagy özvegyet is ‘minősítette’.

A bő száz év neveinek tanulmányozásakor a közösség életének sok kisebb-nagyobb eseményére fény derül. A vallás – talán egészen a huszadik század 60-as éveinek végéig – a legfőbb irányító, szervező eszme a településen. A mai címer-ábrázolás központi motívuma is a templom. Igazolja a vallás múlt századi erőteljes jelenlétét az is, hogy 1793 és 1899 között 14 fiatal választotta a papi hivatást, az 1850–1899 közötti 50 évben pedig 28 leány öltözött be apácának. Egy céltudatos, keménykezű lelkipásztor nagy befolyással bír, szinte mindig az ő elvárása szerint történnek a dolgok. Ilyen ember Jáky Ferenc. Az Osliban töltött 40 év alatt az ő hatása sok ponton kimutatható. Idekerülésétől meggyérülnek az addigi sikereinek: évekig nem vagy alig keresztelnek *Istvánt*, *Györgyöt*, *Antalt*; a lányoknál *Annát*, *Erzsébetet*, *Veronikát*. Ezek helyett a nevek eddig sosem látott gazdagsága figyelhető meg. Ez a tudatos névgazdagítás valószínűleg némi erőszakot is magában rejt, többek között a sok névnap – születésnap egybeesésénél gondolhatunk erre. Esetleg megkérdőjelezhető, hogy az augusztus első napján született *Ágoston* (apja *Antal*) a szülők kívánságára kapta-e ezt a nevet (névnap: augusztus 3.) Hangsúlyozottan látszik ez az egybeesés az első névmegjelenéskor (*Margit*, 1849. június 28.; *Piroska*, 1851. január 16.; *Bálint*, 1852. február 10.; *Zsigmond*, 1859. április 29.) és a már említett törvénytelen gyerekek esetében, később valószínűleg önkéntesen választják e neveket.

Egy-egy szent kiemelt helyi kultuszában is a mindenkori plébános szerepe érhető utol.

A tanító hatása is kimutatható. Ahogy azonban a lelkipásztorok esetében is igaz, a tanítóra is ez áll: csak a karizmatikus, becsületes személyiségek bírnak befolyással, gyakorolnak akaratlanul is hatást az emberekre.

Néha kimutatható a történelem nyoma is (*Erzsébet*, illetve 1849 táján és az 1890-es évek közepén nagyobb számban megjelenő *Lajos* név kapcsán).

Jól látható a 19. századi nevekben a nemek szerinti eltérés. A férfinévállomány végig gazdagabb és az 1/5 része időtálló. A nők egyedítése kevésbé fontos, sokáig elfogadják ezt a szegényes névanyagot. Azonban mihamarabb lehetőség nyílik a választásra, a nevek rögtön széles skálán mozognak. Ennek bizonyítékát látom az 1812-es esztendő és az 1845 utáni évek névfajtáinak megszaporodásában.

Év	férfi		nő	
	megkereszteltek száma	nevek száma	megkereszteltek száma	nevek száma
1809	10	9	13	4 (<i>Anna</i> 6 fő)
1812	12	8	14	10
1819	14	10	15	6 (<i>Anna</i> 8 fő)
1830	14	10	14	6 (<i>Anna</i> 4 fő)
1846	11	9	17	11
1859	17	15	12	10
1873	14	13	20	18

4.sz. táblázat

1812-ben a három évig itt szolgáló pap után új plébános érkezik a faluba. A korábbi szűkös női névvállomány hirtelen színesebbé válik. Vagy a plébános, vagy a névválasztó közösség tesz kísérletet a névgazdagításra, de valami miatt feladják e törekvésüket. Az előbbi megállapítást támasztja alá az, ha néhány esztendő kiemelünk, részletesen megnézzük annak neveit. 1809-ben előforduló nevek: *Anna* (6), *Barbara* (3), *Erzsébet* (3), *Zsófia* (1). 1812-ben a következők szerepelnek az anyakönyvben: *Ágnes*, *Borbála*, *Klára*, *Mária Magdolna*, *Anna* (3), *Ágota*, *Apolónia*, *Mária*, *Erzsébet* (2), *Katalin* (2). Majd 1873-ban a női nevek sokszínűségét a következő adatok szemléltetik: *Gizella* (2), *Julis*, *Marcella*, *Irén*, *Zsófia*, *Mária*, *Klára*, *Lujza*, *Czicelle*, *Skolasztika*, *Augusztina*, *Rozina* (2), *Regina*, *Alojzia*, *Franciska*, *Katalin*, *Ágnes*, *Janka*.

A III. időszak hatalmas változást idézett elő a névadásban. A korábbi állapot már nem térhetett vissza, de ez az egy ember személyéhez, tevékenységéhez kapcsolódó tudatos beavatkozás sem lehetett igazán maradandó, kissé idegen testként, különlegességgént jellemzi a falu névadásának történetét.

Ha röviden áttekintjük az osli családnéveket, akkor azt láthatjuk, hogy Jáky Ferenc nem véletlenül avatkozott bele a keresztnévválasztásba. Amikor 1845-ben a község lelkipásztora lett, pontosan tájékozódott, összeírta a házak, a tulajdonosok, az iskolások, a gyónók stb. számát. Azt tapasztalhatta, hogy nem csupán a keresztnévvállomány szintelen, de a családfőnevek száma is kevés s ezek túlterheltek.

	1697	1728	1845	%	1880	%	1980	%
1.	<i>Pámer</i>	<i>Szabó</i>	<i>Borsody</i>	10,6	<i>Borsodi</i>	16	<i>Kapui</i>	11,7
2.	<i>Szabó</i>	<i>Csizmadia</i>	<i>Horváth</i>	9,5	<i>Varga</i>	11	<i>Nagy</i>	9,2
3.	<i>Csizmadia</i>	<i>Póczik</i>	<i>Kiss</i>	7,5	<i>Kapui</i>	9,5	<i>Varga</i>	8,9
4.	<i>Kapuy</i>	<i>Kapuy</i>	<i>Kapuy</i>	5,3	<i>Kiss</i>	9,1	<i>Horváth</i>	7,9
5.	<i>Borsody</i>	<i>Borsody</i>	<i>Varga</i>	4,2	<i>Horváth</i>	7,5	<i>Németh</i>	6,9
6.	<i>Horvát</i>	<i>Kiss</i>	<i>Németh</i>	4,2	<i>Nagy</i>	7,1	<i>Borsodi</i>	6,6
7.		<i>Tapolczay</i>	<i>Nagy</i>	3,2	<i>Németh</i>	5,5	<i>Kiss</i>	4,4
8.		<i>Szabados</i>	<i>Szabó</i>	3,2	<i>Csizmadia</i>	4	<i>Mészáros</i>	3,5
9.		<i>Varga</i>	<i>Csizmadia</i>	2,1	<i>Szabó</i>	3,5	<i>Fodor</i>	3,2
10.			<i>Tapolczay</i>	2,1	<i>Magyar</i>	3,5	<i>Kovács</i>	3,2
11.					<i>Csapó</i>	2,5	<i>Magyar</i>	3,2
12.					<i>Fodor</i>	2,5	<i>Molnár</i>	2,5
13.					<i>Pámer</i>	2	<i>Tóth</i>	1,6
14.					<i>Mészáros</i>	1,5	<i>Csapó</i>	1,6
Csal.	6	9	94	44,3%	198	65,7%	316	55,6%
Név	6	9	25	-	36	-	75	-

5.sz. táblázat

A fenti táblázatot elemezve többek között megállapítható, hogy 1845-ben és 1880-ban az családfőket jelölő első hét név megközelítőleg a lakosság felét teszi ki. Érdekes módon igaz ez még 1980-ban is, annak ellenére, hogy emelkedett a lélekszám, a családok száma és csökkent a falu zártsága. A település zártságának

oldódását idézte elő a századforduló táján meginduló betelepülés. Az uradalmi majorokból többen beköltöztek, de ez csak egy-egy családfőnév-gyapadást eredményezett, évtizedekig tartott, amíg ezek a nevek megsokszorozódtak. Mutatja ezt például a *Fodor* név előretörése, míg a *Fücsök* családnév ma is csak egyszer fordul elő.

Tehát a plébános egyik lehetősége a keresztnév választásba való beavatkozás lehetett, hogy jobban elősegítse a tulajdonnév egyedítő szerepét, a családnév változtatást nem változtathatta meg. (Annyit tett csupán, hogy következtetlenségül hol *yn*-al, hol *i*-vel írt családneveket *i* végűre változtatta.) Másik megoldásnak maradt a kialakult, elfogadott ragadványnevek írásos feltüntetése. Ez korábban is gyakorlat volt, a halotti anyakönyvekben bőven találtam rá példát. Az 1830-as évek első felében négy *Kapuy János* nevű osli férfi is elhunyt: 1830-ban „*Kapuy János (Koma János)*”, 1831-ben „*Kapuy János (alias alsó)*”, 1834-ben „*Kapuy János (alias Miklós)*”, 1835-ben „*Kapuy János (alias borzas)*”.

A vizsgált III. időszakban Jáky feljegyzéseiből a *Borsodi* névre hozok példákat: 1854-ben „*Borsodi Pál vulgó Ádám Pál*”, 1859-ben „*Borsodi János alias Czene János*”, 1865-ben „*Borsodi György (seres)*”, 1867-ben „*Borsodi Pál vulgó: Babtohi Pál*”, 1875-ben „*Borsodi János – Miska János*”.

Szükség volt a ragadványnévre, amely vagy harmadik elemként csatlakozott a névhez, vagy a családnév helyébe került. Szóban sohasem hallottam három elemként emlegetni a neveket, leggyakrabban a családnév helyett alkalmazzák a ragadványnevet: *Gella Pista*. Női névként írott formában elenyészően kevés ragadványnév fordult elő (*Füzi Katalin alias Pénzes*). A nők másodrangúsága még e területen is jól kimutatható: „*Szalay Borbála puli Nagy László neje*”.

Jáky Ferenc névgazdagító tevékenysége – ahogy láttuk – a keresztnév választásban nem lett igazán maradandó. Azonban az a törekvése, hogy a tulajdonnév egyedítsen, mégis csak ott van a falu névanyagában. A sok ritka előfordulású férfikeresztnev, amely az ő idejében lett része a névanyagnak, ma is öröklődően, az egész családot jelölve ragadványnévként él. Az egy-egy előfordulású férfikeresztnevek nem mindegyike vált természetesen ragadványnévvé. Oka többféle is lehet: egyrészt ritkább volt az adott családnév, vagy valamelyik majorban éltek a szülők; másrészt nagy volt a gyermekhalandóság, sok közülük kiskorában meghalt.

	<i>Borsodi</i>	<i>Kapui</i>	<i>Horváth</i>	<i>Németh</i>	<i>Varga</i>	<i>Kiss</i>	<i>Nagy</i>
Keresztnevek	<i>Miska</i>	<i>Miklós</i>	<i>Ambrus</i>	<i>Orbán</i>	<i>Andor</i>	<i>Lázár</i>	<i>Fábgyán</i>
	<i>Ádám</i>	<i>Marcin</i>	<i>Andris</i>	<i>Ignác</i>	<i>Bódi</i>	<i>Kismarcin</i>	<i>Nagymáté</i>
	<i>Rudi</i>	<i>Domonkos</i>	<i>Gergő</i>		<i>Vince</i>		<i>Berci</i>
	<i>Zsiga</i>		<i>Zsuzsi</i>		<i>Ilka</i>		<i>Cili</i>
	<i>Dávid</i>	<i>Miksa</i>	<i>Kati</i>				
	<i>Dini</i>	<i>Rudi</i>					
	<i>Kele</i>	<i>Csicsa</i>					
	<i>Imre</i>	<i>Gyala</i>					
	<i>Viktor</i>						

6.sz.táblázat

E táblázatban a leggyakoribb hét családnévet tüntettem fel, s az ezekre vonatkozó apai (ritkán anyai) keresztnévből származó ragadványneveket. A közösség által használt, elfogadott ragadványnevek sorában a leggyakoribb e ragadványnévfajta. Néhány női névből létrejött is szerepel az adatok között, ezek újabb keletűek és nem egyértelműen elfogadottak. A *Zsuzsi* név talán a legújabb keletű, a név újszerűsége okozhatta a ragadványnévvé válást, ugyanis a 19. században Osliban egyetlen *Zsuzsanna* sem szerepelt a női nevek között.

A hét leggyakoribb családnév mellett a ritkábban előfordulóakra is rátapadhatt az apa keresztnéve. A *Magyar* családnévűek egy részét az *Izidor*, *Idor* formában, más részét a *Gyuri* ragadványnév jelöli. A *Gellért*ből lett *Gella* a *Vági* család egy részére vonatkozik, míg a *Rezső*ből lett *Rezsi* az egyik *Fodor* ágat nevezi meg.

Hosszan lehetne még foglalkozni a múlt század osli személyneveivel. Rengeg becéző névformát is tartalmaznak az anyakönyvek (*Marinka*, *Kata*, *Eörsze*) és a feljegyzések (*Pannicza*, *Julis*, *Erzse*). A név írásmódjának kialakulását is nyomon lehet követni (*Tsizmazia* → *Csizmadia*, *Horvát* → *Horváth*, *Mihál* → *Mihály*, *Borbálya* → *Borbála*). A keresztszülő-választás szintén sokat elárul a faluban létező hierarchiáról, a nevek öröklődése vagy a közeli majorok névanyaga (*Bagócspuszta* → *Öntésmajor*, *Mexikópuszta*, *Indiamajor*...) értékes nyelvi adalékokat nyújt.

A leírtak bizonyítják, hogy névtan és szociolingvisztika egymásra utalt tudományterületek. Szociolingvisztika nélkül számba vehetjük a nevek mennyiségét, kimutathatjuk a százalékos arányokat, de a társadalomban lezajló események és az adott közösség mindennapjainak ismerete adhat igazi választ a kérdéseikre. Csak ezek ismeretében érthetjük meg az ok-okozati összefüggéseket.

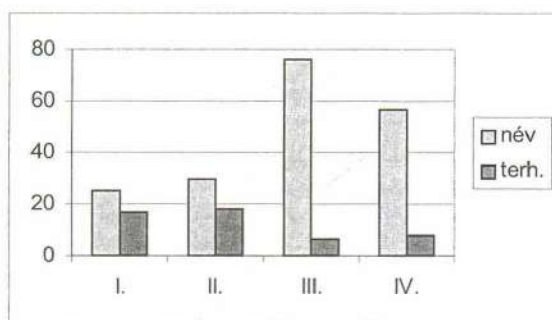
Mellékletek:

1.sz. melléklet: Férfi keresztnévek

Sorsz.	Nevek	I.	II.	III.	IV.
1.	Ádám	7	6	3	
2.	Ágoston			6	1
3.	Aladár				1
4.	Alajos			4	4
5.	Albert	2		1	
6.	Ambrus			1	1
7.	András	20	11	6	7
8.	Antal	7	35	7	17
9.	Anzelm			1	
10.	Balázs		1	18	2
11.	Bálint			16	2
12.	Béla	3	1	8	3
13.	Bernát			1	
14.	Benedek			5	

15.	Bertalan			3	
16.	Bódog			1	
17.	Boldizsár			7	1
18.	Dániel			1	
19.	Dávid			1	
20.	Dénes			9	
21.	Dezső			1	2
22.	Domokos			1	
23.	Domonkos			1	
24.	Dömötör			1	
25.	Elek			18	3
26.	Endre				1
27.	Ernő			10	6
28.	Fábján		2	19	1
29.	Ferdinánd			2	1
30.	Ferenc	28	36	11	14
31.	Flórián			15	2
32.	Frigyes				1
33.	Fülöp			4	1
34.	Gábor			5	5
35.	Gáspár	5	6	3	
36.	Gellért			1	
37.	Gergely	1	3	11	1
38.	Géza			17	34
39.	György	67	45	13	3
40.	Gyula			15	10
41.	Ignác	3	3	12	5
42.	Illés		1	1	1
43.	Imre	13	9	11	26
44.	István	49	70	6	23
45.	Izidor			1	
46.	Jakab			1	
47.	János	97	91	17	48
48.	Jenő				2
49.	Joáchim			5	1
50.	József	55	82	24	53
51.	Kálmán			12	15
52.	Károly			19	2
53.	Kelemen			1	
54.	Lajos		1	7	5
55.	László	4	6	10	4
56.	Lázár			1	
57.	Lipót			1	
58.	Lőrinc	5	2	7	
59.	Lukács	3	3	3	4
60.	Márk		1	5	
61.	Márton	18	9	9	2
62.	Máté			3	3
63.	Mátyás	6		5	1
64.	Menyhért			3	6
65.	Mihály	62	36	11	19

66.	Miklós	5	9	11	15
67.	Miksa			1	3
68.	Nándor			1	
69.	Norbert			1	
70.	Orbán			3	
71.	Pál	42	17	10	27
72.	Péter	5	20	3	4
73.	Rezső				2
74.	Rudolf			1	
75.	Sándor		11	10	16
76.	Sebestyén		2	5	4
77.	Tamás	6	1	4	
78.	Vendel	1	42	7	5
79.	Vidor				1
80.	Viktor			1	1
81.	Vilmos			8	19
82.	Vince			8	3
83.	Zsigmond			19	1
84.	István János				1
85.	János József				1
86.	Géza István				1
87.	Géza Zsigmond				1
88.	Ignác Lajos				1
89.	Elemér Károly				1
A nevek száma		25	30	76	57
Összes előfordulás		513	560	514	451
A nevek megterheltsége		16,5	18	6,7	7,9

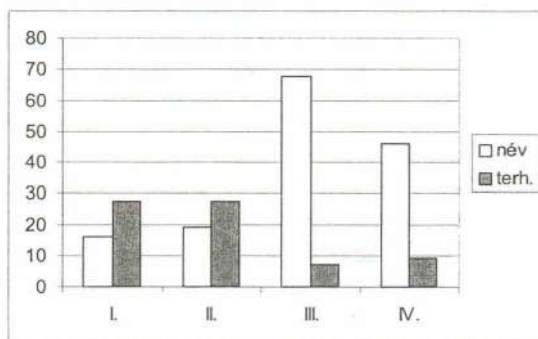
(I.: 1760–1808.; II.: 1808–1845.; III.: 1845–1885.; IV.: 1885–1908.)

2.sz. melléklet: Női keresztnévek

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.
1.	Ágnes		36	13	14
2.	Ágota		3	21	4
3.	Agusztina			3	
4.	Alojzia				7
5.	Amália			1	
6.	Angela			5	1

7.	Anna	115	103	14	12
8.	Apalín			1	
9.	Apollónia		1	4	4
10.	Aranka			9	2
11.	Birgita			1	
12.	Borbála	15	19	15	8
13.	Brigitta			1	
14.	Cecília			2	
15.	Cziczelle			1	
16.	Eleonóra			10	2
17.	Emerencia			12	6
18.	Emrika			5	
19.	Emília			3	2
20.	Erzsébet	93	91	10	19
21.	Eszter		2	5	4
22.	Etelka			7	1
23.	Éva	54	12	5	1
24.	Filoména			2	
25.	Franciska		1	17	1
26.	Genovéva			1	
27.	Gizella			21	10
28.	Hermína				1
29.	Ida			3	
30.	Ilona	7		7	1
31.	Irén			3	13
32.	Irma			2	11
33.	Janka			29	23
34.	Jolán				2
35.	Judit	10		3	
36.	Júlia				1
37.	Julianna	6	11	13	6
38.	Julis	1		7	
39.	Jusztina			2	
40.	Karolina			2	
41.	Katalin	103	55	8	15
52.	Klára		1	8	
43.	Klotild				1
44.	Kornélia			3	1
45.	Krisztina	2		1	
46.	Lídia			1	
47.	Lujza			21	
48.	Magdolna			8	3
49.	Marcella			6	
50.	Margit			17	47
51.	Mária	5	2	17	67
52.	Mária Magdolna		1	3	
53.	Marianna	11	48		
54.	Mária Paulina			1	
55.	Mária Veronika			1	
56.	Márta			11	4
57.	Matild			6	7

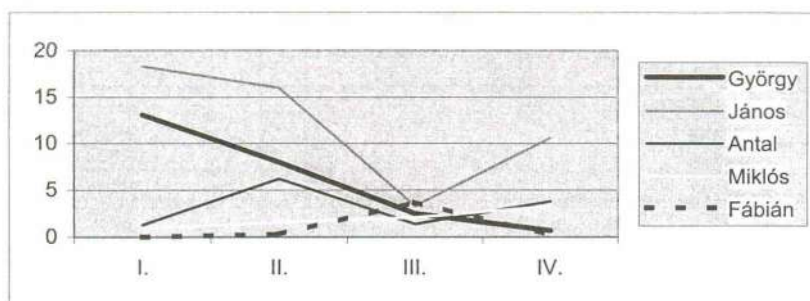
58.	Orsolya			2	
59.	Ottília				1
60.	Paulina			3	1
61.	Piroska			3	
62.	Regina			15	1
63.	Rozália	3	61	18	34
64.	Rozina			21	3
65.	Róza				2
66.	Rózsa		2	6	
67.	Sarolta			3	
68.	Skolasztika			2	
69.	Szerafina			4	
70.	Szidónia			2	
71.	Tekla			1	
72.	Terézia	8	32	18	41
73.	Valéria				2
74.	Veronika	7	41	9	14
75.	Viktória			4	1
76.	Vilma			7	27
77.	Zsófia	1		7	1
78.	Vilma Janka				1
Nevék száma		16	19	68	46
Összes előfordulás		441	522	497	430
		27,5	27,4	7,3	9,3

(I.: 1760–1808.; II.: 1808–1845.; III.: 1845–1885.; IV.: 1885–1908.)

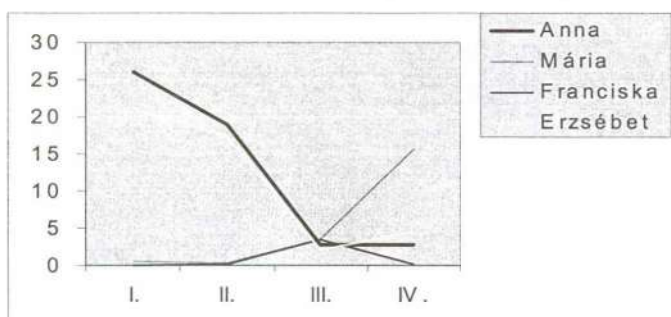
3.sz. melléklet: Férfikeresztnevek gyakoriságának változása

	I.	II.	III.	IV.
György	13,1	8	2,5	0,7
János	18,3	16	3,3	10,6
Antal	1,3	6,2	1,4	3,8
Miklós	0,9	1,6	2,1	3,3
Fábián	0	0,3	3,7	0,2

4.sz.táblázat: Női keresztnévek gyakoriságának változása

	I.	II.	III.	IV.
Anna	26	19	2,8	2,8
Mária	0,6	0,4	3,4	15,6
Franciska	0	0,2	3,4	0,2
Erzsébet	21	17,4	2	4,4

Irodalom

- CSIZMADIA VILMOS: Jegyzetek Osli búcsújáráhely múltjáról s jelenéről. Kapuvár. 1890.
 J. SOLTÉSZ KATALIN: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai, Bp. 1979.
 HAJDÚ MIHÁLY: Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994.
 KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Debrecen. 1989.
 KISS JENŐ: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.
 ÖRDÖG FERENC: Személynévviszágatok Göcsej és Hetés területén. Akadémiai, Bp. 1973.

VARGA JÓZSEFNÉ

Személynévadás Pápán a XIX. században

Ezzel a címmel készítettem diplomadolgozatomat a Károli Gáspár Református Egyetem magyar szakán, Dr. Hajdú Mihály egyetemi docens vezetésével és lelkiismeretes tanácsadásával.

Bár Pápa nem a szülővárosom, a dolgozat témájának kiválasztásában személyes kötődések játszottak szerepet. Családommal több mint tíz éve élek ebben a kisvárosban, amely a XIX. század során élte szellemi és kulturális virágkorát, ekkor lett a Dunántúl Athénja. Bár ez a korszak történetileg eléggé feldolgozott, névtani vonatkozásai azonban eddig feltáratlanok maradtak. Erre vállalkoztam az összegyűjtött 8404 adat segítségével. Dolgozatomat hat fejezetre osztottam fel. A bevezetést követően az anyakönyvek részletes ismertetése következik, majd a város történetét, társadalmi, felekezeti megoszlását feldolgozó rész. Vizsgálatom tárgyául három, egymástól harmincévnyire lévő hatéves időszakot választottam; 1810–1816-ot, 1840–1846-ot és 1870–1876-ot.

A dolgozat törzsét az adatok elemzése alkotja. Az adatok feldolgozásakor tulajdonképpen három csoportosítási szempontot egyesítettem, annak érdekében, hogy az anyaggal kapcsolatos kérdéseimre választ kapjak. A gyakoriságot, a nevek eredetének vizsgálatát, és az egyházi hatás érvényesülését ötvöztem egybe. Először is azt szerettem volna megtudni, melyek az egyes felekezetek leggyakoribb női és férfi nevei. Ezzel foglalkozik a fejezetek első része.

A fejezetek további részei a nevek eredetét kutatják. Az anyakönyvvezetés a XIX. század folyamán az egész országban az egyház keretein belül folyt. Az egyház hatása tehát mindenképpen megmutatkozott a névadásban is. A másik fő szempont így az lett, van-e különbség az egyes felekezeteken belül a névválasztásban, a gyülekezet tagjai mennyire ragaszkodnak a szentírási eredetű nevekhez, és a katolikusokban mennyire él és hat elevenen a mártírok és a szentek tisztelete. A mártírológiumi névadást sajnos nem lehet teljes bizonyossággal elválasztani a bibliai eredetű nevektől, mivel több név mindkét szempontból nagy tiszteletnek örvend. Ezeknél a neveknél a bibliai eredetet elsődlegesnek tekintem, és ebbe a csoportba kerülnek.

A város lakosságának összetétele a századok során úgy alakult, hogy elég jelentős számú német nemzetiségű polgár települt ide. Hatásuk a névadásban is érezhető, ennek megfelelően a német eredetű nevek szintén külön csoportot alkotnak.

A reformkortól kezdve a magyar eredetű nevek újból reneszánszukat élték. Ez a folyamat a város névdivatjának alakulásában is megfigyelhető, bár elsősorban a férfinevek körében terjedt el sok magyar név.

A névanyag további részét általában három részre osztottam, LADÓ JÁNOS Magyar utónévkönyve alapján. E nevek legnagyobb része latin vagy görög eredetű, illetve, amelyeket egyik csoportba sem tudtam besorolni, természetesen az egyéb nevek kategóriájába kerültek. Ezeket az alfejezeteket csak akkor tüntet-

tem külön fel, ha volt olyan név, mely ide tartozott. Olykor a latin és görög eredetű nevek egy csoportnak tekintetem az adatok csekély száma miatt.

Az izraelita hitfelekezet anyakönyvei egészen más rendszerezést kívántak, ezért külön fejezet illeti meg őket, annak ellenére, hogy az anyag, az egész dolgozat adatmennyiségéhez képest csekély, mégis teljesen elüt a más vallásúak névadási szokásaitól. Ez esetben nem számolhatunk ugyanis mártírológiumi eredetű névadással, viszont francia eredetű nevekkkel igen, amelyek más felekezetek körében egyáltalán nem fordulnak elő. A zsidók a többi egyházzal ellentétben nagyon hűek őszövétségi eredetű személynéveikhez, ezért az osztályozási szempontokat is e csoporton belül alakítottam ki. Nagy segítségemre volt ebben SCHREIBERNÉ BERNÁTH LÍVIÁNAK a magyarországi zsidóság személynévadásával foglalkozó munkája.

A három év anyagát, amely rendelkezésemre áll az adatok csekély száma miatt egy egységként kezeltem dolgozatomban. Sajnálatos módon az izraelita felekezet anyakönyveinek első példányai a második világháború során elvesztek.

A XIX. századi anyakönyvek egy nagyon csekély részéhez a Veszprémi Levéltárban meglévő néhány másodpéldány révén jutottam. Bár a három teljes év anyaga melyhez hozzájutottam szorososan nem tartozik a kutatási területként kijelölt háromszor hat éves intervallumhoz, azonban annyira különleges névadási szokásokra hívja fel a figyelmet, hogy még így is értékes összehasonlítási alap a keresztyén felekezetekével.

A három év, melynek adatait feldolgoztam, 1848, 1858 és 1869. Az anyag elemzése során a férfi és a női nevekkkel kapcsolatban is érdekes következtetésekre jutottam.

A férfiak esetében a német és héber eredetű nevek teszik ki a névanyag több mint 80%-át. A német neveket a XVIII. században a zsidó vallásúak egy rendelet nyomán kötelezően vették fel, ennek ellenére úgy tűnik, a XIX. században sem csökken sokat népszerűségük, legalábbis a nyugat-dunántúli mezővárosban nem. Ezeknél is érdekesebb azonban a héber eredetű nevek vizsgálata, e szerint a Pápán élő zsidók körében a legősibb nevek voltak a legnépszerűbbek. Ha ehhez még hozzávesszük azt az arányt, hogy az ekkor reneszánszukat élő magyar nevek közül csak kettőt találunk meg a névanyagban, azok együttes előfordulási aránya is csak 2,46% azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a férfiak esetében a névadás erőteljesen konzervatív volt, nem hódolt be a környezetében ható divatirányzatoknak.

A női neveknél az egész névanyag egy negyede becézett formában van lejegyezve. E formák legtöbbször a német és a francia nyelvből vették át. A becéző formák túlnyomó többsége viszont érdekes módon az *Anna* és *Erzsébet* héber nevekre vezethető vissza. Ha az összes női név arányát megvizsgáljuk, szintén arra jutunk, hogy legtöbb név héber eredetű.

Kettős tendencia mutatkozik meg. Egyrészt már a férfiak esetében is feltűnő ragaszkodás a hagyományos nevekhez, másrészt a zsidó nemzet diaszpóra léte, amely által sokkal több idegen hatás érte a névadást is, mint a más felekezethez tartozókat. A német becéző formák gyakorisága annyira meglepő, mivel egész

térségre jellemző az erőteljes német orientáltság. Külön érdekesség azonban, hogy bár francia eredetű név csak egy található az anyagban azonban a francia mint átadó nyelv milyen jelentős szerepet vállal a névválasztásban. A sok becéző forma gyakoriságában feltételezésem szerint a zsidók társadalmi berendezkedésének hatása is érvényesül. A nőnek alárendelt szerep jutott a férfinhoz képest, s talán ezért sem tartották fontosnak a teljes név bejegyzését. A névadás okai közül tehát legfontosabbnak tekinthető a hagyománytisztelet, és a különállás hangsúlyozása és néhány esetben a lassú asszimiláció érvényesülése, de ez inkább csak a vezetőnevek magyarosításában mutatkozik meg.

A dolgozat utolsó fejezetében az eddigi nézőpontot megváltoztatva keresztmetszeti képet szerettem volna adni az egyes korszakokról. A keresztmetszeti kép felállításához újfajta csoportosítási szempontot alkalmaztam; MIZSER LAJOS: A keresztnevek néhány problémája, című előadása alapján, amely a III. Névtudományi Konferencián hangzott el¹.

Az egyes korszakokat áttekintve mindegyik csoportra jellemző példákat igyekeztem felsorakoztatni. Az imént tárgyalt izraelita hitfelekezet anyakönyveit ebbe az osztályozásba nem tudtam belevenni az adatgyűjtés eltérő volta miatt.

MIZSER LAJOS a keresztneveket nem eredetük, nem is gyakoriságuk, hanem szerepük szerint csoportosította. Őt ilyen csoportot különít el:

1. Szokásnév: ez esetben a megszokás, a gyakoriság a névadás alapja. Ezek a nevek évszázadokon át igen magas arányszámban szerepelnek, és általában nemzedékről nemzedékre öröklődnek.

2. Divatnév: azok a nevek tartoznak ide, amelyeket egy-egy történelmi, társadalmi esemény hoz felszínre. Ezek a nevek azelőtt általában egyáltalán nem ismertek. Népszerűségük nagy gyorsasággal emelkedik, aztán ugyanilyen gyorsan csökken.

3. Tiszteleti név: az újszülött nevét ilyenkor egy-egy már nem élő rokon, történelmi személyiség, illetve kedves barát, vagy barátnő neve után kapja.

4. Hagymánynév: Ez a fajta névadás elsősorban a XVII. századra jellemző, egyes családok valamilyen má már ki nem deríthető oknál fogva makacsul ragaszkodnak egy-egy névhez.

5. Egyedi nevek: csaknem minden korszakban előfordulnak, de csak egyszer. Az egyetlenegyszer előforduló keresztnév a közösségben már önmagában identifikál².

A nevek szerep szerinti osztályozása, tulajdonképpen a névadás okait kutatja. Az okkeresés pedig mindig feltételezésekkel jár. Le kell szögezmem ezért előljáróban, hogy a feltevésekkel együtt jár a tévedés lehetősége is, illetve minden esetben számolni kell azzal, hogy egy névválasztásnál nagy valószínűséggel nemcsak egyetlen feltételezhető ok volt, hanem több szándék és elképzelés együtteseként

¹ A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1981. 62–63.o.

² MIZSER LAJOS: i.m. 62–63.o.

született meg egy adott elnevezés³. Az osztályozás szempontjai természetesen szubjektívek így elképzelhető, hogy egy név nemcsak egy kategóriába sorolható.

Nehezíti a dolgot, hogy az anyakönyvek adataiból sok esetben nem lehet meggyőződni a feltételezett okok bizonyosságáról, illetve hamisságáról.

A következőkben a névanyagot az egyes vizsgált időszakok szerint dolgozom fel.

1810–1816

A **szokásnevek**: ide tartoznak tulajdonképpen azok a nevek, amelyek a leggyakoribb keresztnévek közé tartoztak. Ha most nem tekintjük a felekezetek szerinti megoszlást, csak a nevek előfordulásának számát, akkor is a katolikus névadás a meghatározó, hiszen az anyag nagy részét ez az adatállomány teszi ki. A leggyakrabban előforduló női nevek 1810 és 1816 között, az *Anna*, az *Erzsébet*, a *Julianna*, a *Katalin* és a *Terézia*. Az *Annát* a protestánsok következetesen kerülik, viszont az *Erzsébet* és a *Julianna* náluk is szokásnév, a mártírológiumi eredetű *Katalin* és *Terézia* helyett ők a *Zsuzsannát*, a reformátusok pedig a *Zsófiát* preferálják.

A férfiak szokásnevei még a nőkénél is egységesebb képet mutatnak, itt a *János*, a *Ferenc*, a *József*, az *István* és a *Mihály* a legkedveltebbek. Ezek közül egyedül a *Mihály* nem olyan gyakori a protestánsoknál, ők a *Sándort* jobban kedvelik.

A **divatnevek**: Ebben a korszakban viszonylag kevés divatnévvel találkozunk, azonban a század végére ezeknek az aránya is jelentős növekedést mutat. A katolikus anyakönyv szerint ilyenek a *Jakab*, a *Lőrinc*, a *Mátyás*, és az evangélikusoknál a német eredetű *Karl*. A reformátusoknál egyes ószövetségi eredetű nevek jönnek divatba, úgy mint *Ádám*, *Sámuel*, és *Gábor*, valamint a szláv eredetű *László*, amely a katolikusok esetében is mutat hasonló tendenciákat. A reformátusok által újra felfedezett ószövetségi neveket, és a német nemzetiségű evangélikusoknál meghonosodott nevet nem szükséges bővebben magyarázni. A katolikusoknál divatjukat élő *Jakab*, *Lőrinc* és *Mátyás* esetében kereshetjük esetleg a hangzásbeli idegenséget, újszerűséget, mint névválasztási okot. Női divatnév ebben az időszakban az *AnnaMária*, amely csak száz év múlva éli újra virágkorát és a *Cecília*, amely teljesen eltűnik a század közepére.

Tiszteleti név: itt kell megemlíteni BÜKY BÉLÁnak azt a megállapítását, hogy a névadások több mint 50%-ában nem azért adnak idegen nevet a szülők gyermeküknek, mert ezzel a modernség, a különlegesség, vagy az előkelőség előnyös hangulati jellegével akarják felruházni, hanem azért, mert egyszerűen valamelyik közeli ismerős nevét kapja az újszülött⁴.

³ Nyelvtudományi Értekezések 26. BÜKY BÉLA: A fővárosi keresztnévadás hatóerei. Akadémiai, Bp. 1961. 8.

⁴ BÜKY BÉLA: i.m. 28.

Sok esetben a névválasztást anyagi megfontolások is vezérlik. A keresztszülő sokszor vagyoniilag tehető, társadalmi állását tekintve kiemelkedő egyén, akinek bőkezűségére nemcsak a keresztelekor, hanem később is, névnapok, illetve házasságkötés alkalmával lehet számítani. A keresztszülő jelentőségét így természetesen a névadás felkínálta lehetőséggel dokumentálják⁵.

Ugyanígy lehet a névválasztás oka a nagyszülő, a nagybácsi, vagy a nagynéni és még számtalan más lehetőség. Ezeket az okokat azonban az anyakönyvekből nem lehet kideríteni.

Történelmi személyiség iránti tiszteletből származó névadás két név esetében feltételezhető. Egyrészt az *Antal* név népszerűsége Eszterházy Antallal lehet kapcsolatban, aki a város földesura volt a Rákóczi-szabadságharc idején, és átállt a kurucok oldalára. A másik név a *József* a protestánsok körében, melyben esetleg szerepe lehetett a II. József iránti tiszteletnek, aki vallási türelmet hirdetett az évszázados üldözések után.

A **hagyománynevek**: majdnem minden harmadik újszülött apjának, vagy anyjának nevét kapja. A névöröklést sokkal nagyobb mértékben tapasztalhatjuk a fiúgyermekeknél, mint a leányoknál. Az is gyakran előfordul, hogy a szülő keresztnéve az újszülött második keresztnévben érvényesül. Ha egy családban több gyermek van, általában az elsőszülött neve egyezik meg gyakrabban a szülő nevével. Ez a szokás faluhelyen jobban elterjedt, mint a városokban, és egyes adatok szerint a reformátusok körében gyakrabban, mint a más felekezethez tartozók között. A római katolikusoknál főleg a keresztszülők neve hat a névadásra⁶.

A hagyománynevekre vonatkozóan konkrét adatokkal nem tudok szolgálni, mivel adatgyűjtésem során csak a különleges névadás esetében vizsgáltam a névöröklés tényét. Itt azonban nem fordult elő olyan gyakran, mint a hagyományos nevek esetében. A néhány alkalmat, amikor találkoztam ezzel a jelenséggel, a következő főbb típusokra osztottam fel:

A férfinevek között főleg a német eredetű nevek öröklődnek apáról fiúra. Például *Frantz*, *Karl* és *Johann* az evangélikus gyülekezetben, és *Maximilián*, *Vilhelmus* a katolikusoknál.

A női neveknel inkább a keresztyányától öröklött névre figyeltem fel, ilyenek a *Terézia* és *Zsófia* az evangélikusoknál és a *Johanna* a katolikusoknál.

Az ikrek névadásánál sokszor megfigyelhető, hogy a keresztszülők nevei közül választanak, vagy ha egyneműek az ikrek, az egyik a szülő, a másik a keresztszülő nevét kapja.

Egyedi nevek: számtalan egyedi név fordul elő ebben az időszakban. A katolikusoknál különleges hangzású, hosszú nevek ezek, mint *Baltazár*, *Benedek*, *Konstantin*, *Maximilián*, *Sebestyén*, *Silverius*. A reformátusok körében összesen három egyedi név fordul elő: az *Antal*, és a *Gábor*, ezek azonban a többi gyülekezetben gyakoribbak; illetve a *Zsigmond*, amely az evangélikusoknál csak egyszer, a katolikusoknál pedig nem fordul elő.

⁵ BÜKY BÉLA: i.m. 33.

⁶ BÜKY BÉLA: i.m. 33.

A női nevek között megtalálható egyedi nevek általában latin eredetűek, ilyen a *Klementína*, az *Anasztázia*, az *Eufrozina*, az *Alojzia*, az *Antónia*. Ezek a nevek többnyire a nemesség vagy az értelmiség körében fordultak elő.

Összegezve a század első felének névadására jellemző, a nagyfokú hagyománytisztelet, értve ez alatt a mártírológiumi és szentírási eredetű nevek kedveltségét, valamint az egyedi nevek alacsony számát. A különleges nevek főleg a katolikusok körében fordulnak elő, a feltételezett névadás oka itt sokszor szentek, mártírok kiemelkedő egyházi személyiségek neve. Az evangélikusok különleges nevei a német nemzetiségűek köréből terjedtek el. A református gyülekezethez tartozókat pedig a teljes konzervativizmus jellemzi, sem a névdivat, sem a különleges névadás nem motiválja.

1840–1846

A **szokásnevek** jellegzetessége, hogy évszázadokon keresztül szüntelenül jelen vannak a legnépszerűbb nevek között. Ez jellemzi a már előzőekben felsorolt neveket is, amelyek a század közepén is jelen vannak, néhány apróbb változás ellenére is. A legnépszerűbb férfinévek közé a *Károly* is bekerül a katolikusok révén. A protestánsoknál ugyanakkor a *Ferenc* visszaesik, de az összes többi név előfordulása nő.

A női nevek közül a *Katalin* visszaesik, a *Mária* pedig gyors emelkedésnek indul, s a korszak egyik leggyakrabban választott nevévé válik. Meglepő, hogy a *Máriát* nemcsak a katolikusok de a reformátusok is előszeretettel választják a század közepén. Az evangélikusok körében a *Terézia* és a *Zsófia* emelkedik a szokásnevek közé.

Dívatnevek: a XIX. század közepén indult meg az úgynevezett „eredeti nevek” széleskörű elterjedése. 1830-ban írja Széchenyi a *Hitel* című munkájában, a következő sorokat: „Hány régi szép magyar név jeleli már hazánk serdülő ifjait, s Kálmán, Béla, Geiza, Gyula, László, Dénes, s.a.t. nevek mennyire nem gerjesztik szívünket, édesen érzett örömmre, ha meggondoljuk, hogy a mi anyáink nemesb része nem is fogja tűrni, hogy fiai ily neveknek új becset, új díszet, ne adjanak.”⁷ A reformkori névdivat Pápán is kifejtette szívgerjesztő hatását, ám a nevek elég lassan honosodtak meg a város névállományában. Legtöbbjük magyar közszoói eredetre megy vissza, továbbá a török etimonú régi neveket sorolunk ide, melyeket a magyar nemzeti múlt tett valamilyen módon jellegzetesen magyarrá.⁸

A női nevek közül először a *Jolán* és a *Lenke* jelent meg, majd az *Etelka*. A férfinéveknél meglepő módon sokkal több ilyen névvel találkozunk. *Béla*, *Dezső*, *Gusztáv*, *Elek*, *Gyula*, *Kálmán*, *Károly*, *Zoltán*. A század végére ezek aránya még nagyobbra duzzad.

⁷ BÜKY BÉLA: i.m. 26.

⁸ BÜKY BÉLA: i.m. 25.

Tiszteleti nevek: ebben az időszakban sok új név jött divatba s e nevek valószínűleg visszaszorították rokonoktól, ismerősöktől kapott nevek hagyományát.

A történelmi események azonban úgy hozták, hogy a politikának és az irodalomnak voltak olyan vezető személyiségei, akik hatására bizonyos nevek a század végére igen kedvelté váltak. Nem bizonyos hogy a *Sándor* és a *Lajos* név már ekkor növekvő kedveltsége Petőfi Sándor és Kossuth, és Batthyány Lajos személyének hatására alakult ki, de elképzelhető, hogy az ő népszerűségük már ekkor hatással volt a név gyakoriságára.

Itt kell megjegyeznünk egy másfajta tiszteletnév hirtelen elterjedését, a *Mária*-kultusz reneszánszát éli a század közepén, s ezzel a név is megkezdí évszázados pályafutását, a legnépszerűbb nevek között.

Hagyománynév: ezek a nevek is meglepő módon visszaszorulni látszanak a korban. Bár adatállományom, mint említettem ilyen szempontból nem teljes, mégis a vizsgált névöröklés legkevesebb esetben a század közepén fordul elő. A nők és a férfiak esetében is csak kétszer találtam ilyet. Az ikrek névadásánál továbbra is jellemző, hogy a szülők, vagy a keresztszülők nevei közül választanak.

Egyedi nevek: itt főleg azok a régi magyar nevek jelennek meg, amelyek a század végére már gyakorivá válnak, itt azonban még csak egy-egy kezdeményezés éled. Persze ezen kívül is vannak szép számmal egyedi névadások, melyeket az anyakönyvek által rendelkezésre bocsátott adatok által nem lehet megindokolni. Az evangélikusoknál néhány német eredetű egyedi nevet találunk, úgy mint, *Hermann*, *Edvárd*, *Zsigmond*. A reformátusoknál egy ószövetségi nevet; *Benjámin*, a katolikusoknál pedig az egyáltalán nem magyarosan hangzó *Hugót*, *Manót*, *Róbertet* és *Teodort*. A nőknél viszonylag kevés az egyedi név ebben az időszakban, inkább csak a reformátusoknál és az evangélikusoknál találunk, de itt is olyanokat, amelyek egyébként a katolikus anyakönyvben gyakran előfordulnak.

A reformkor időszakát összességében átmeneti tendenciák fémjelzik: A mártírológiumi és szentírási nevek túlsúlya mellett ha nem is mérvadó nagyságban de megjelenik a régi magyar nevek divatja, és elsősorban a férfinevek körében terjed el.

Életre kap a *Mária*-kultusz és sok hívet szerez magának a névadások számából ítélve, és nemcsak a katolikusok között.

Megjelennek az első tiszteleti nevek, amelyek a szabadságharc bukása után terjednek el nagyobb arányban.

Több olyan folyamat indul meg tehát, amely a század végére teljeseedik ki. Emellett megfigyelhető a névállomány gyors gyarapodása, az egyedi nevek száma azonban a századelőhöz képest csökken.

1870–1876

Szokásnevek: A férfiak szokásnevei nem mutatnak szinte semmiféle jelentős változást a század végén. A legnagyobb arányban lévő katolikusoknál például ugyanaz az öt név a legkedveltebb, mint a század elején. A reformátusoknál a

Lajos, az evangélikusoknál pedig a *Károly* szökik fel hirtelen a legnépszerűbb nevek közé.

A női nevek között azonban drasztikus változások következnek be. A *Mária*, amelynek előfordulása a századelőn nem tette ki egészen a két százalékot, a 70-es évekre már egymaga több mint 20%-át képviseli a névanyagnak. Ez azt jelenti, hogy minden ötödik leánygyermeket Máriának kereszteltek a XIX. század végén Pápán. Ehhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy a leggyakrabban előforduló nevek között az evangélikusok névadásában is ott van a *Mária*. Az *Erzsébet* ezzel egy időben kiesik a szokásnevek közül a katolikusoknál, de az evangélikusok körében népszerűsége megegyezik vetélytársáéval.

A katolikus adattárban még egy meglepő adatra bukkantam. A reformátusok a korábban kedvelt *Zsuzsanna* használata helyett a *Lídiát* kezdik kedvelni.

Divatnevek: ez a kor a régi magyar nevek feltámasztásának kiteljesedése. A korábban egyszer-számra előforduló nevek meghonosodnak. Az *Etelka* és a *Lenke* mellett megjelenik a *Sarolta*. A magyar eredetű férfinévek választéka is tovább bővül, a *Zoltán*, *Károly*, *Gyula*, *Kálmán*, *Béla*, *Elek* nevek folyamatosan nőnek, emellett megjelenik az *Elemér*, az *Endre*, a *Győző*, és az *Erő*. Igazi divatnév módjára viselkedik a *Géza*, a *Jenő* és a *Nándor*, ezek a nevek egyáltalán nem fordultak elő előzőleg, s ebben az időszakban együttes előfordulásuk 3% körüli.

Tiszteleti nevek: a szabadságharc bukása utáni időszak névadásbeli hatásai alól a dunántúli kisváros sem vonhatja ki magát. A *Lajosok* és *Sándorok* növekedése főleg a református gyülekezethez tartozók körében feltűnő, de minden felekezet körében megfigyelhető. Nemcsak e nevek, hanem az *Istvánok* száma is folyamatosan nő, itt szintén feltételezhetünk politikai hatást, Széchenyi alakjának tiszteletét. A női nevek között megemelkedik a *Rozália* előfordulása, többször *Róza* alakváltozatban amit esetleg tulajdoníthatunk a kor népszerű színésznőjének, Laborfalvy Rózának, aki nemcsak a forradalom idején, hanem a bukás után is hőiesen kiállt férje, Jókai életéért és szabadságáért.

Hagyománynevek: a katolikus anyakönyvekben a nők esetében gyakoribb a keresztanya nevének felvétele, ami egészen nagy arányban különleges név. Találkoztam *Szidóniával*, *Apollóniával*, *Petronellával*, *Paulinával*, *Elvirával*, *Otfliával* és *Amáliával* is.

A férfinévek között olyan öröklött nevek is előfordultak, amelyek a régi magyar keresztnevek közé tartoznak, s így már a második nemzedékben jelentek meg, fenntartva a névdivat folytonosságát. Ilyenek az *Elek* és a *Rezső*.

Egyedi nevek: ide kell sorolnunk azt a néhány ősmagyar nevet, amelyek csak egyszer fordultak elő. A nőknél a *Lillát*, a férfiaknál az *Elemért*, az *Endrét*, a *Győzőt*, és az *Erőt*. Természetesen a névállományban ezen kívül még számtalan olyan névvel találkozunk, amely sem nem öröklött, sem nem divatnév. A rendelkezésre álló adatok alapján nem tudunk következtetéseket levonni ezekről kapcsolatban.

A század végi adattár nagy névanyagot vonultat fel, amelyből nehéz egységes következtetéseket levonni. A magyar nevek divatja nem ölt óriási méreteket, de a

férfiak körében eléggé elterjedt. Az egyházi eredetű nevek elterjedtsége úgy tűnik összességében nem veszít sokat arányaiból, az egész század során.

A látszólag konzervatív katolikus egyház, mint a vizsgálatokból kiderült sokkal inkább hajlik az egyes divatirányzatok hatásaira, mint a protestánsok. A református gyülekezet névadása a legkonzervatívabb a XIX. században, ami esetleg magyarázható kisebbség voltával. A város legkisebb gyülekezete mégsem a reformátusok, hanem az evangélikusok, akik nem mutatnak ilyen nagyfokú elzárkózást.

Egyetlen érdekességre szeretném még felhívni a figyelmet a nevekkal kapcsolatban; amely ellentmond minden ide vonatkozó szakirodalomnak, és sajátos, a városra jellemző vonásként értékelhető. Bár mint mindenhol, itt is a nők születési száma magasabb, mégis összességében a férfiak névhasználata sokkal változatosabb, mint a nőké, lényegesen több keresztnévet viselnek.

FERENCZY ÁGOTA

Művészasszonyok névhasználata Szentendrén

A magyar asszonynevek kialakulásával és használatának lehetőségeivel már a múlt század közepétől nagyon sokan foglalkoztak. Eleinte a *-né* és *-nő* közötti különbség, s ennek a köznapi beszédben való megnyilvánulása érdekelte a nyelvészeket (TOPPLER 1874; LEHR 1892; KERTÉSZ 1909; CSÚRY 1926 stb.), majd magának a *-né* képzőnek a történeti kialakulása került a kutatás előterébe (PAIS 1951; NÉMETH K. 1980). A magyar asszonyok történeti névhasználatáról máig a legalaposabb összefoglalást PAPP LÁSZLÓ (1960), FÜLÖP LÁSZLÓ (1983) és B. GERGELY PIROSKA (1993, 1995) adta, de ezt megelőzte 1956-ban az erdélyi Utunk c. folyóiratban egy érdekes vita BENKŐ SAMU és FODOR ERNŐ között, amire SZABÓ T. ATTILA (1956) válaszolt nyelvtörténeti adatokkal alátámasztott *A magyar asszonynev és – még valami* című cikkében. Érdekes és érdemes megjegyezni, hogy ez a kérdéskör előbb foglalkoztatta a határokon kívüli magyarságot, mint a hazai tudományos közvéleményt. Magyarázata egyrészt az lehet, hogy az idegen hatású névhasználatról jobban igyekeztek óvni az erdélyieket, mint az itthoni közönséget. Másrészt pedig egy olyan társadalmi vonatkozású jelenségre figyeltek föl előbb, ami összefügg a női identitással, a személyiségtudattal, az individualizmussal és más szellemi és pszichológiai irányzatokkal. Ezt mutatja, hogy az asszonyok névhasználatával már ezidőben foglalkozott egy háziasszonyok számára megjelentetett folyóirat (LOOMIS 1959), jóllehet inkább stilisztikai kérdésnek tekintette a névforma megválasztását. Hamarosan azonban önálló könyv (KUPPER 1990) jelenik meg az asszonyok lánykori nevének megtartásáról, amely nemcsak az identitást és a „magabiztos érzést” hozza föl érvnek az eredeti családnév megtartása mellett, hanem utal az asszonyoknak üzleti és politikai élet-

ben való megnövekvő részvételére, de a férjek érzésvilágát sem hagyja figyelmen kívül. Érdekes megoldásként az egybeírt kettős családnév használatának lehetőségét is fölveti ilyen példákkal: „(...) the common surname *Korfmann* was created by Elaine *Korf* and Howard *Mann*” ugyanakkor nem javasolja „*Kowalczewski* and *Schellenmayer*” nevek összevonását (35). Nemrégiben egy szerzőhármás (DUGGAN & AL. 1993) foglalkozott a kérdéskörrel, s az ötvenet meghaladó hivatkozásuk arra utal, hogy a közérdeklődés homlokterében áll világszerte az asszonynevek választása és használata. Nálunk az 1955. évi át nem gondolt és a magyar nyelv hagyományait figyelmen kívül hagyó új névtörvény után az 1960-as évek elején a nyelvészek körében igen nagy érdeklődés mutatkozott az asszonynevek használata iránt, de inkább a lehetőségeket kutatták, s próbáltak állást foglalni közöttük. Érdekes véleményt jelentetett meg ekkor NAGY J. BÉLA (1961, 1963), BENKŐ LÁSZLÓ (1962), KAPÁS FERENC (1962), TOMPA JÓZSEF (1962, 1963, 1964), HEXENDORF EDIT (1963), LŐRINCZE LAJOS (1963), VERES PÉTER (1963), SOLTÉSZ KATALIN (1963, 1989), FERENCZY GÉZA (1963, 1972), LŐCSEI JUDIT (1964), PÁSZTOR EMIL (1975) stb. Természetesen kiváló és valóságban élő példaanyagon mutatták be a főnti szerzők az asszonynévhasználatot és azok anomáliáit, de példáik esetlegesek, kiragadottak, mégis jó illusztrálásai kétségtelenül fontos és többnyire elfogadható álláspontjaiknak, megállapításaiknak. Egy-egy csoport (település, vidék, társadalmi vagy foglalkozási stb. egység) teljes asszonynév-anyagának a teljes földolgozása ez után, az 1970-es évek közepén kezdődött ÖRDÖG FERENC (1975) munkájával, majd ezt folytatta később FERCSIK ERZSÉBET (1992), DEBRECENI ANIKÓ és BALOGH LAJOS (1995), LACZKÓ KRISZTINA (1996), ZAHUCZKY MÓNICA (1997) egy-egy jelentős fölmérés számadatainak, arányszámainak az ismertetésével.

Mindez egyre világosabb képet rajzol elénk az asszonyok névválasztásának a szokásairól a törvények keretein belül. Nagyon sokszor azonban a vágyak és megvalósításaik lehetőségei nem esnek egybe, hiszen a választások száma korlátozott, csupán négy, a konstrukciók, névelemek egymás mellé rakásainak és azoknak a -né képzővel való kombinációinak a száma csaknem megszámlálhatatlan, de mindenesetre több, mint négy. Úgy vélem, hogy ha sok nyugati államban már megvalósult (bár nálunk még elképzelhetetlen) teljesen szabad névválasztás és névhasználat irányába haladunk, érdemes megfigyelni a vágyakat és elképzeléseket. Ezt akár a jövőtervezés vagy adminisztratív fölmérés céljából is meg kellene alaposabban vizsgálnunk, hiszen egy új névtörvény ha nem is ad minden tekintetben független névválasztást és névhasználatot az állampolgároknak, tágítania kell a választható kombinációk számát, s az ilyen fölmérésekből lehet megállapítani az igényeket, a lehetőségek bővítéseinek irányát. Ugyanakkor a névtudomány szempontjából is föladatunk bizonyos prognosztizációt adni s azokat a lehetőségeket megvizsgálni, amelyek valóban számba vehetők az asszonynevek jövőbeni nagyobb gyakoriságát illetően.

A legjobb módszere az ilyenfajta kutatásnak nyilván egy nagyméretű, kérdőíves anyaggyűjtés lenne, amelynek a legfontosabb kérdése, hogy miképpen viselne legszívesebben a nevét a megkérdezett hölgy, ha férjhez megy, illetőleg ha már

asszony. Kétségtelenül hasznos eredményekhez jutnánk, de igen nagy munkát kellene végezni ehhez, hiszen a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból, életkorból és vidékről kellene az adatközlőket kiválasztani, hogy megállapításaink megbízhatók, megalapozottak legyenek. Úgy vélem, akkor sem hiteltelen az eredmény, ha a kutatást (fölmérést) nem egyszerre végezzük valamennyi csoportban, hanem kiválasztunk egy-egy jól körülhatárolható csoportot, s majd később a szintézist más végzi el ezekből a részeredményekből. Az alábbiakban egy ilyen kisebb csoport asszonyainak névhasználatát mutatom be.

Az általam kiválasztott csoport területileg és társadalmilag jól körülhatárolt, csupán életkorukban vannak eltérések közöttük, amire külön ki kell majd az általánosításoknál térnem. A forrást egy közelmúltban megjelent könyv adta, melynek összeállítója, PETHŐ ZSOLTNÉ NÉMETH ERIKA nem ismeretlen a magyar névtan kutatói előtt, hiszen két kiadásban is megjelent (Szentendre, 1983, majd lényegesen bővítve: 1996) *Szentendre utcanévei* című, gazdag anyagú könyve, amely mintája lehet további történeti utcanévkutatásoknak és -földolgozásoknak. Mostani munkája, a *Szentendrei arcképcsarnok. I. Kortársaink* (Szentendre, 2000) kiváló forrásnak bizonyult a művészasszonyok neveinek vizsgálatára, mert legtöbbször önként adták meg adataikat, amelyek között általában szerepelt szüleik neve, férjük, gyermekeik neve, legfőképpen pedig saját nevüket többnyire nem a személyi igazolvány alapján közölték, hanem ahogyan viselik, ahogyan alkotásaikkal megjelennek, ahogyan ismerik őket. Természetesen nem volt minden adat hiánytalan, néha bizonytalanságban maradtam hajadon vagy asszonyi voltuk tekintetében, s ez sajnos elég sok, összesen 17 személyt érint, az összes 86 művészasszonynak 19,76%-a, de lehetséges, hogy közülük többen nem asszonyok, hanem leányok, csak ezt nem lehet egyértelműen megállapítani az adataikból. (Csupán három művészölgyről lehet biztosan tudni, hogy nem ment férjhez, így az ő neveik sem szerepelnek sehol sem a földolgozásban.) A vizsgálat végül is 69 művészasszony neveit vehette számba, akiknek túlnyomó többsége természetesen képző- és iparművész, de van közöttük fotós, költő, műfordító, színész, énekes, zenész stb.

Azt hiszem, nem meglepő senki számára, hogy a megvizsgált személyeknek túlnyomó többsége, összesen 50 (72,46%) megtartotta leánykori nevét teljes egészében, s férje nevéből nem csatolt egyetlen elemet sem ehhez. Sokan vannak közöttük olyanok, akiknek férje is művész és sokkal nagyobb híré, nevesebb esetleg a feleségénél, mégsem utalt erre egyik asszony sem férjére való hivatkozással, saját nevének férje családnevével történő kiegészítésével. Van közöttük olyan, akinek munkahelyén névesztétikai szempontból névváltoztatást javasoltak, de ő sem a férje nevét vette föl. Egy közülük édesanyja családnevével szerepel valamilyen okból, jöllehet a férje igen híres zeneszerző. Mindez egyértelműen bizonyítja, amit már természetesen régen tudunk: az asszonyok minél exponáltabb helyet foglalnak el a társadalomban, minél erősebb egyéniségek, annál fontosabb számukra eredeti leánynevük megtartása férjhezmenetelük után is. Különösen igaz ez a művészekre (és a tudományos pályán dolgozókra valamint a politikai

életben szereplőkre is minden bizonnyal – de ezt még további kutatásoknak kell bebizonyítani).

Foglalkozunk azonban a fennmaradt 28%-kal is, hiszen elég jelentős hányada ez a megvizsgált nevű művészsasszonyoknak! Nyolc (11,59%) közülük leánykori teljes neve mellett közli a férje teljes nevét is, de a szokásos (és hivatalos) sorrendnek éppen fordított alakjában. Az engedélyezett ugyanis Nagy Gáspárné Kiss Ilona lenne, ezzel szemben Kiss Ilona Nagy Gáspárné sorrendet találunk mindegyiküknél a betűrendes összeállításban, vagyis leánykori nevükön lehet őket megtalálni a könyvben. Még inkább lánynevükhöz való ragaszkodásra vall annak a két személynek a neve, akik lánykori teljes nevük után férjük családnévének csak az első betűjét közlik Kiss Ilona, N. formában, de minden bizonnyal a mindennapi használatban a rövidítés a név előtt áll, csupán – nagyon helyesen – a könyvtári katalogizálás szabályainak megfelelően a betűrendbe való sorolás céljából vetették hátra a férj családnévének rövidítését. A hivatalos formának megfelelő férj teljes neve+*-né* képző+leánykori teljes névformát (tehát a Nagy Gáspárné Kiss Ilona névrendet) is ketten választották: egyikük 1915-ben, másikuk pedig 1916-ban született. Koruk alapján az is természetes lett volna, hogy csak férjeik nevét használják, de még ők is ragaszkodtak leánykori neveik föltüntetéséhez.

Még egy kategória van, amely figyelmet érdemel, elsősorban nem az ezt választók nagy száma miatt (csupán ketten nevezték így meg magukat), hanem az igény tudatosítása céljából, hiszen ezt a mai törvények nem engedélyezik. Ez pedig a kettős családnév használata. Az eddigiekből az következne, hogy elől a leánykori családnév állna, amit a férj családnéve követne, de az ellenkezőjével találkozunk: mindkét esetben a férj családnévét követi a leánykori családnév meg a keresztnév. Ez utóbbi magyarázza ennek az eljárásnak az okát, hiszen így marad meg egy egységben, egymás mellett a leánykori családnév és keresztnév.

A többi névkonstrukció mindegyikét csak egy-egy személy választotta, de azért a fantázia gazdagságának és a lehetőségek hihetetlen sokoldalú fölhasználásának megismerése céljából érdemes megnézni ezeket az eseteket is. 66 éves az az asszony, aki a *-né* képzőt csupán férje családnévéhez illesztette, s utána teljes leánynevét használja (Nagyné Kiss Ilona). Fordított sorrenddel is találkozunk egy (58 éves) hölgy esetében, amikor a saját leánykori nevét követi a férje családnéve *-né* képzővel (Kiss Ilona Nagyné). Ma csak egyetlen asszony vette át a férje családnévét s tartotta meg saját keresztnévét, de volt még egy, aki válása előtt ugyanilyen névformát viselt, válása után azonban visszavette saját leánykori nevét teljes egészében. Ez a valóban csekély szám igen vigasztaló, hiszen a legkevésbé magyaros és a legkevésbé értelmes ez a megoldás, vagyis az, amikor Kiss Ilona Nagy Gáspárral kötött házassága után Nagy Ilona lesz. A magyar asszonyok legprominensebb rétege tehát nem kedveli ezt a névformát, amit még nyugati hatásnak sem nevezhetünk egyértelműen, hiszen ott a név előtt szerepel a Mrs vagy Frau elem, ami többé-kevésbé megfelel a magyar *-né* képzőnek. Általában pedig azt tapasztalhatjuk az átlagos vagy annál alacsonyabb műveltségi körben (főleg a városokban), hogy ez a névforma egyre népszerűbb (FERCSIK 1992; DEBRECENI-BALOGH 1995; LACZKÓ 1996; ZAHUCZKY 1997). Talán mégsem fog terjedni to-

vább, hiszen a műveltebb réteg példája egyszer csak érvényesülni fog, s nem a kritika és gondolkodás nélküli majmolás befolyásolja a divatot (és a hivatalos szerveket a törvényalkotásban). Ehhez hasonló az az eset, amikor a teljes leánykori név mellett szerepel a férj családneve és a leánykori keresztnév összetétel is, tehát a Kiss Ilona Nagy Ilona forma, de ez már valószínűleg átutal a következő kategóriába, vagyis külön-külön használja a két névegyüttest a művészasszony.

Az utolsó névforma bonyolultsága arra enged következtetni, hogy nem valószínű, hogy a névhasználatról van szó, hanem az illető a biztos fölismerés érdekében fölsorolta mindazt a névformát, amelyen emlegetik, vagy alkalmanként egyikét-másikat maga is használja. Ez a következő: férje családneve+saját keresztnéve, leánykori saját családneve és mindkét keresztnéve, férje család és keresztnéve+né képző. Tehát valahogy így: Nagy Ilona, Kiss Ilona Sára, Nagy Gáspárné. A három különböző névformát három különböző kategóriába kellett volna beosztani, de az arányszámok pontossága és a különlegesség miatt érdemes volt róla külön szólni.

Táblázatos formában a névhasználat a következő képet mutatja:

névhasználat	fő	arány
Csak teljes leánykori név (Kiss Ilona)	50	72,46%
Teljes leánynév+teljes férjnév+-né (Kiss Ilona Nagy Gáspárné)	8	11,59%
Teljes leánynév+férj családnevének első betűje (Kiss Ilona, N.)	2	2,89%
Férj családneve+teljes leánynév (Nagy Kiss Ilona)	2	
Férj teljes neve+-né+teljes leánynév (Nagy Gáspárné Kiss Ilona)	2	
Férj családneve+-né+teljes leánynév (Nagyné Kiss Ilona)	1	1,45%
Teljes leánynév+férj családneve+-né (Kiss Ilona Nagyné)	1	
Férj családneve+keresztnév (Nagy Ilona)	1	
Több névforma megadása	2	

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar művészasszonyok nagy része identitását, egyénisége megtartását azzal is kifejezi, hogy ragaszkodik eredeti teljes leánynevéhez. Kevesen használják férjük nevét is, s egyetlen egy sincs a megvizsgáltak között, aki teljes mértékben föladná eredeti leánynevének minden elemét. A különböző lehetőségek között válogatók általában olyan neveket viselnek, amilyent a mai törvények nem engedélyeznek. Ez is egy ok a névhasználat szabadabbá tételére, a megkötöttségek lazítására, vagy teljes eltörlésére.

Irodalom

- BENKŐ LÁSZLÓ 1962: Hogy nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVI, 169–71.
 CSÜRY BÁLINT 1926: A -nő (-né) történetéhez. =MNy. XXII, 280–1.
 DEBRECENI ANIKÓ–BALOGH LAJOS 1995: Magyar asszonynevek Kárpátalján. =MNy. XCI, 340–5.
 DUGGAN, DEBORAH A.–COTA, ALBERT A.–DION, KENNETH L. 1993: Taking Thy Husband's Name: What Might it Mean? =Names. XLI, 87–102.

- FERCSIK ERZSÉBET 1992: Feminista kísérletek – avagy mi is a helyzet az asszonynevek körül Hévizgyörkön? In: Tulajdonnév-használatunk. Szerk. FARKAS FERENC. Bp. ELTE kiadás. Magyar Névtani Dolgozatok. 100. 63–7.
- FERENCZY GÉZA 1963: Hogy nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVII, 292–4.
- FERENCZY GÉZA 1972: Férjes nőink névviselése és egyenjogúságuk. =MNY. LXVIII, 462–71.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1983: Női és asszonynevek XVI. századi levelekben. =NévtÉrt. 8. 53–9.
- GERGELY PIROSKA, B. 1993: Az erdélyi asszonyok régi megnevezései. =NévtÉrt. 15. 118–25.
- GERGELY PIROSKA, B. 1995: Mesterségűző asszonyemberek megnevezései az erdélyi régiségben. =MNY. XCI, 186–91.
- HEXENDORF EDIT 1963: A nőket jelölő névformák használatának kérdéséhez. =Nyr. LXXXVII, 422–35.
- KAPÁS FERENC 1962: Hogy nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVI, 161–3.
- KERTÉSZ MANÓ 1909: Nő, né. =Nyr. XXXVIII, 122–3.
- KUPPER, SUSAN J. 1990: Surnames for Women: A Decision-Making Guide. McFarland and Company ed. Jefferson, 147 p.
- LACZKÓ KRISZTINA 1996: A mai asszonynévhasználat Budapesten (Egy kutatás körvonalai). =Nyr. CXX, 161–7.
- LEHR VILMOS 1892: A 'nő' és 'né' használatához. =Nyr. XXI, 295–300.
- LOOMIS, BETTINA 1959: The Bride Has Many Names. =Good Housekeeping. CXLVIII, 38–40.
- LŐCSEI JUDIT 1964: Hogyan nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVIII, 114.
- LŐRINCZE LAJOS 1963: Néhány adat és megjegyzés a nők megnevezéséről való vitához. =Nyr. LXXXVII, 169–73.
- NAGY J. BÉLA 1961: Hogyan nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXV, 398–403.
- NAGY J. BÉLA 1963: Hogyan nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVII, 30–8.
- NAGY J. BÉLA 1964: Hogyan nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVIII, 110–4.
- NÉMETH K. BÓDOG 1980: A -né képző történetéhez. =MNY. LXXVI, 461–2.
- ÖRDÖG FERENC 1975: Az asszonyok megnevezése a népnyelvben. In: Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen. Szerk. SZATHMÁRI ISTVÁN és ÖRDÖG FERENC. Bp. MNYTK. 140. 69–72.
- PAIS DEZSŐ 1951: A -né képzők. =Mny. XLVII, 1–12..
- PAPP LÁSZLÓ 1960: A nők megnevezése a XVI. század második felében. Adatok és néhány tanulság. =MNYj. VI, 56–89.
- PÁSZTOR EMIL 1975: Asszonyneveink és a módosított családjogi törvény. =Nyr. IC, 314–24.
- SOLTÉSZ KATALIN, J. 1963: Hogy nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVII, 291–2.
- SOLTÉSZ KATALIN, J. 1989: Név kutatás és névkultúra. In: Névtudomány és művelődés-történet. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Bp., MNYTK. 183. sz. 13–8.
- SZABÓ T. ATTILA 1956: A magyar asszonynév és — még valami. =Utunk. VII. 28. sz.
- TOMPA JÓZSEF 1962: Hogy nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVI, 163–9.
- TOMPA JÓZSEF 1963: Hogy nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVII, 284–8.
- TOPPLER ISTVÁN 1874: A „nő, né” használata. =Nyr. III, 491–4.
- VERES PÉTER 1963: Hogy nevezzük a nőket? =Nyr. LXXXVII, 288–91.
- ZAHUCZKY MÓNICA 1997: Az asszonynévformák változásai városon és vidéken a 70-es és 90-es években. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. Bp. – Miskolc, MNYTK. 209. 113–22.

HAJDÚ MIHÁLY

A házastársak keresztnéve őseimnél

E rövid cikk kiegészítése a Névteni Értesítő 20. számában megjelent tanulmányomnak (Bp. 1998. 29–39). Egyfajta torz tükör, hisz a névtanban megszoktuk a homogén névvizsgálatokat. Egy-egy település, vidék, bármely típusú névanyagát vizsgálni adott korban természetes jelenség, több összetartozó jellemző ad egyfajta konklúziós lehetőséget. Azonban egy család férfi és női tagjai más-más családból választottak házastársat (vagy őket választották ki), s keresztnévük adása más vidék, más család szokásai, hagyományai alapján történt. Így csupán egy véletlenszerű adathalmazt kapunk, amely csakis egyfajta, a korra jellemző névadási szokásképpbe illik bele. Összegyűjtésük és elemzésük mégis érdekes számomra, hisz ha nem is vérrokonsági alapon, de elődeim voltak.

A *Barkóczy* család, mint neve is mutatja, *Barkóc* községről vette a vezetéknévét. A falu Zala, majd később Vas vármegyéhez tartozott, amelyben több köznemesi család élt, nekik is itt volt többek közt birtokuk. Ennek elkobzása után Zemplén megyébe költöztek, ahol házasság révén a család felemelkedett. Kettős nemesi nevük innen magyarázható (l. említett tanulmány). A családnév első említése korai, 1436-ban írták le, majd 1496-ban, azaz 60 év után találkozunk újra vele, azonban ezek a szórványadatok még nem illeszthetők a családfára. 1547-től, azaz *Barkóczy* Tamás nevétől azonban 16 nemzedéken át végigvezethető a család bárói és grófi ága napjainkig. Nemesi család lévén feltételezhető, hogy a házastársak nagy része is nemesi családból került ki. Így a *Barkóczy*khöz való kapcsolódáson kívül ez a tény a második, amely a névválasztást befolyásolhatta. Csak az ismertebbek közül említek párat: *Andrássy*, *Bánffy*, *Bornemissza*, *Desseffy*, *Erdődy*, *Eszterházy*, *Károlyi*, *Koháry*, *Ráskay*, *Sennyey*, *Zichy* stb. Családom férfitagjai a kor szokásának megfelelően korábban főként magas rangú katonai szolgálatot teljesítettek, aztán többek a papi hivatást választották, később pedig elsősorban köztisztviséget viseltek. Az egyházi pályákra lépőknél a családfa nem folytatódott tovább, de nevükhöz sok érdekesség fűződik. III. Sándor (+1741) a kevésbé megemléendő (római katolikus pap). V. Ferenc (1710–1768) esztergomi érsek, I. József (1741–81) kalocsai nagyprépost, VIII. László (1791–1847) egri kanonok és püspök – előtte fejérvári püspök – azonban már említésre méltó a hazai egyháztörténetben is. Ez utóbbi húzatta az egri érseki palotára az emeletet, ő rendelte a díszudvar kovácsoltvas kapuját Fazola Lénárdtól, amelyen ma is látható a *Barkóczy*-címer.

A nemesi összetartozás több apró jele fedezhető fel a családfán. Így IV. László (1655–1709) első felesége Gersei Petheő Erzsébet; II. Ferenc (1670–1709) felesége pedig az előző testvére, Gersei Petheő Anna (egy adatok szerint Zsuzsanna). IV. József felesége Nyujtódi Farkas Magda, lánytestvérének a férje pedig Nyujtódi Farkas Zsigmond. Másik ilyen feltűnő érdekesség, hogy amíg a család egy-egy ágon kihalt, addig másutt sok gyermek született, s az azonos helyen élők mind a környékről választottak házastársat. Igaz, hogy ezek nem mindig vitték to-

vább a Barkóczy nevet, leányágon kihaltak, de az első nemzedék gyermekeire még hatott a családi névválasztási hagyomány.

III. Ferencnek 11 gyermeke volt. Barkóczy Mária pedig Csáky István országbíró (1638–1699) harmadik felesége lett, s e három házasságból 25(!) gyermek született. Utolsóként Széchenyi Antal altábornok nejét, a szintén Mária nevűt említem, akinek hat gyermeke érte meg a felnőttkort, és olvasható a család nemzedékrendi tábláján. (Ő ültette a valamikor 645 fát számláló híres nagycenki védett hársfasort.)

A fent említett írásomban jeleztem, hogy a Barkóczy családban a legjellemzőbb keresztnév a László, Ferenc és a Mária volt. A házastársaknál is megtalálhatók ezek, jóval kevesebb előfordulással, tehát nem a korra, hanem valóban a családi hagyományokra alapozottan olvashatjuk azokat.

Nézzük meg ezek után, milyen névre hallgattak a család férfi és női tagjainak feleségei, férjei.

XVI–XVII. sz.: (zárójelben a személyek számát jelölöm)

férfi keresztnév:

Ádám(2), Farkas, Ferenc(3), György(3), Imre, István(4), János(2), Mihály, Miklós, Pál, Pongrác, Sándor, Sámuel, Tamás(2), Zsigmond;

női keresztnév:

Anna(2), Erzsébet(7), Judit, Júlia (Julianna?), Katalin, Klára(2), Mária(2), Zsófia, Zsuzsanna(2).

A férfiaknál a legtöbben az *István*, a nőknél az *Erzsébet* névre hallgattak. Az adott korban egy ritkább név fordul elő: *Pongrác*, viselője Sennyey Pongrác, akinek dédapját is így hívták. (Megjegyzem, ezen említett Sennyey családban három Barkóczy feleséget is találunk: Éva, Julianna és Krisztina.)

XVIII. sz.:

férfi keresztnév:

Antal, Ferenc, György, István(2), József, Sándor, Tamás, Zsigmond(2);

női keresztnév:

Anna(2), Borbála, Franciska, Julianna(?), Katalin, Leopoldina, Mária(3), Otília, Teréz, Zsuzsanna.

Az előző csoportban a *József* megjelenése időben korai, az utóbbiban pedig két kimondottan ritka nevet olvashatunk, a *Leopoldinát* és az *Otíliát*.

XIX. sz.:

férfi keresztnév:

Bella, Elek, Emil, Ernő, Gábor, Géza, Gyula, István(4), János, Jenő, József, Károly, Lőránd, Miklós, Pál, Sándor, Tamás, Vilmos, Zsigmond;

női keresztnév:

Anna, Antónia, Augusztá, Erzsébet, Flóra, Ilona, Johanna, Jozefa, Júlia, Klára, Magdolna, Róza(2), Szeréna, Zsófia.

Ebben a században található a legváltozatosabb névanyag mindkét nem esetében. A férfiaknál sok a nyelvújítás korában felelevenített vagy magyarított keresztnév, a nőknél pedig az idegen férfinevek női megfelelője.

XX. sz.:

férfi keresztnév:

István, László, Miklós, Péter(2), Rudolf, Tibor, Zénó;

női keresztnév:

Anna, Éva, Ibolya, Katalin és Klára.

Ez utóbbi a legszerényebb számú adat, okait a bevezetőben említett írásomban indokoltam. Egy ritka található köztük, a görög eredetű, általunk már a latinból átvett *Zénó*. Családfákon sokszor előfordul, de csak kimondottan a nőknél, hogy becézett alakban jegyzik fel őket. Így például a XVI–XVII. században minden *Erzsébetet* *Erzse* ~ *Erse* formában írtak le. Századonként a következő becező alakokat láthatjuk:

Erzse, Kata, Zsuzsa, Zsuzsi, Fáni, Júlia(?), Kata, Teréz, Magda.

Több keresztnévű személlyel elsősorban a XIX. században találkozunk, azonban egy-egy előfordul előtte és utána is, ezek:

Anna Márta, Anna Margit, Ilona Terézia, Johanna Eugénia, Szeréna Petronella Margit, Klára Mária.

Bizonyára e neveken kívül még sok ilyet olvashatnánk az egyházi anyakönyvekben, hisz nemesi családokban szinte minden gyermek több keresztnévet kapott, azonban a családfák csak szűkös helyet tudtak biztosítani a rajtuk szereplő egyéneknek.

Az itt bemutatott adatok kis bepillantást adhatnak az elmúlt századokban élt nemes famíliák névválasztási rendjébe, valamint abba, hogy egy család valaha élt tagjai mennyi más család szokásait – így a névalakulását is – olvasztották magukban egyé.

BARKÓCZY LÁSZLÓ

Nevek az ótordai temetőben

Családunk egyik ágát rokoni szálak fűzik Erdélyhez, különösen Tordához. Legutóbb 1996-ban jártam ott, s látnom kellett, hogy a történelem nagy változásai ezt a várost sem hagyták érintetlenül, sem a jó, sem a rossz oldalaikkal. A változások egyikét meglehetősen fájdalmasnak találtam. A nehéz helyzetbe jutott egyházak rákényszerültek arra, hogy az évszázadok óta használt ótordai temető legöregebb sírjait eladják az ott is kialakult újjgazdag rétegnek. A legrégebbi parcellák szép, ódon sírköveinek helyén ma monumentális, vadonatúj síremlékek terpeszkednek,

megbontva a temető korábbi nyelvi, nemzeti, stílusbeli egységét, s feledésbe borítva azok nevét, akik a 18–19. században Torda városában éltek, munkálkodtak és meghaltak, akik a város jómódját és kulturális színvonalát megalapozták. Szerettem volna kimenteni a gazdaság és politika nagy süllyesztőjéből ezeket az adatokat, tanúságul az utánunk következő nemzedékeknek, akik a település történetét csak kései s talán nem elfogulatlan forrásokból fogják tanulni. Két helybeli rokonunk, Bakucs Lajos, az RMDSZ aktivistája (e név több ízben előfordult a temető sírkövein az elmúlt kétszáz évben) és felesége, Bakucs Lajosné tanár vállalkoztak rá, hogy fölálódzható szabadidejükben végigjárják a temető parcelláit, följegyezzék a sírkövek feliratait. Az összegyűlt adatok névtani tanulságait e tanulmányban teszem közzé. Fölhasználva az alkalmat *nyomatékosan kérem minden Erdélyben megforduló kollégámat, aki elkötelezettséget érez a magyar nemzet múltja, értékei iránt, tegye meg ugyanezt; bizonyosan talál a települések magyar lakói közt olyanokat, akik akár szerény honorárium ellenében is vállalkoznak a temetők névanyagának összegyűjtésére; mentsék ki az összeomlásból ezt az adategyüttest, mielőtt végleg feledésbe merül a magyarul lakta települések százötven-kétszáz évvel ezelőtti múltja, és településtörténet, nyelv és nemzetiség tényei a politikai hatalmi játszmák áldozataivá, bizonyíthatatlan híreszteléssé válnak.*

A feliratanyag számos népességstatisztikai, szociológiai és egyéb vizsgálat alapjául szolgálhat. E tanulmányban csak a nevek kínálta tanulságokat, elsősorban a névadás kronológiáját vizsgáljuk. A földolgozásra a számítógép kínálta magát; a szükséges számítógépes program és az adatbevitel egy része Lengyel Botond munkája.

A temetőről készült lista valamennyi olvasható sírkő és fejfa feliratait tartalmazza. Vizsgálatainkhoz mi csak a magyar névanyagot használtuk, tehát azokat az eseteket, amelyekben a név családnév+utónév sorrendben áll, és nem zárja ki a magyar nemzetiséget, tehát pl. Adam Jozefa (1894–1965), Thomas Ada (1914–1978) belekerült a statisztikába, Covaci Maria, Bologa Ioan, Ioan Balog nem. Emellett figyelembe vettem az utónevek formáját, tehát fölvettem a statisztikába azokat a neveket, amelyekben a román helyesírású román családnévet magyar utónév követi, főleg ha az olyan időből való, amelyben elmagyarosító tendenciáról nem lehet szó, pl. Calistru Olga, 1898–1968, Căndea János, 1899–1971, Chiciudeanu József, 1902–1968 (felesége Széll Vilma, 1899–1989), Petean Klára, 1907–1969, Cioara József, 1907–1984, Crencea László, 1911–1969 (felesége Novák Ilona, 1911–1965) stb. Tekintve, hogy a gyűjtés sorrendben, parcellánként, síronként számozva tartalmazza a neveket, valamint a feliratokat, figyelembe tudtam venni a sírban fekvő többi személy nevét, nemzetiségét (pl. Dobai Péter, 1909–1945, Dobai Katalin, 1909–1989, Dobai Wilhelm, 1940–1984; Roth Edmond, 1903–1944, Roth Ilona, 1900–1991, Roth Ottó, 1929–1990); a kikövetkeztethető rokonságot (így tudható pl. Radu Erzsébetről [1899–1989], hogy Székelyhidi János [1876–1954] és Wint Erzsébet [1879–1961] lánya, Radu néven férjezett); a búcsúformula nyelvét (pl. Mucea Erzsébetet [1919–1995] magyar

nyelvű formulával búcsúztatták). (A nemzetiségek jelenlétéről és a vegyes nemzetiségű házaspárokról l. a családneveknél).

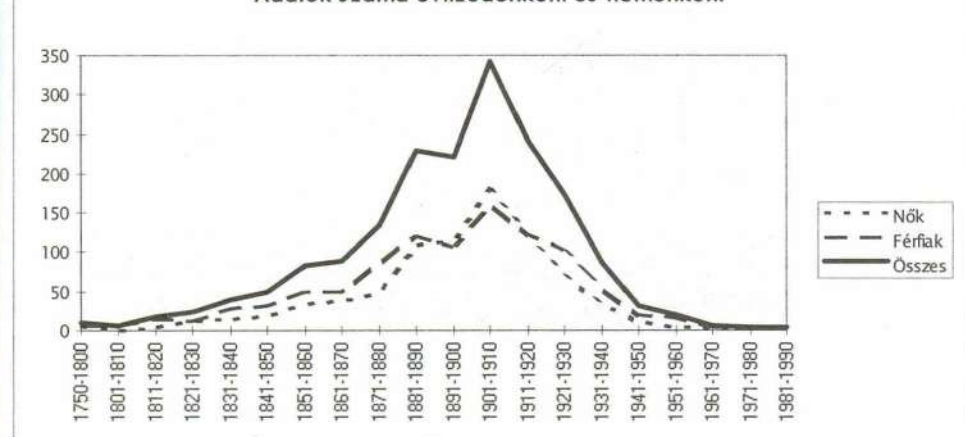
Az idegen (német és román) névanyagot nem vizsgáltuk, mindössze példaként szerepel néhányuk tanulmányunkban. Így a listáról kigyűjtött névanyagunk mintegy kétezer, az ótordai temetőben nyugvó halott adatait tartalmazza.

Minthogy a névadás kronológiájára kerestünk választ, nem tudtuk hasznosítani a hiányos névadatokat, tehát a Szabó Mihályné típusú asszonyneveket (102 adat; további 10 esetben az asszonynev mellett az évmegjelölés is hiányos); a családnév nélküli feliratokat (5 adat: Bözsi, 1900–1988, Piri mama, 1912–1986, Édes jó anyáknak, 1858–1944; két esetben, Péter és Margit nevek mellett évjelzés sincs); a hiányos évjelzésű adatokat, amelyekből a születés éve vagy minden évszám hiányzik (71 adat, pl. Amirás Mihály, †1909); 27 kriptá és családi sírhely pedig nem tartalmazott részletes adatokat (pl. Szentpéteri János és családja). Nem tudtuk hasznosítani a sírok egyéb feliratait sem (foglalkozások, búcsúformulák), noha ezek szórványosságuk ellenére szintén megérdemelnék a vizsgálódást (pl. Inczeffy Albert gyógyszerész, 1870–1944, Inczeffy Károly gyógyszerész, 1904–1992; Csók Vilma színművésznő, 1892–1922; Csiki Vilma nyomdász, 1914–1976).

Így összességében statisztikánk 1798 teljes adatsort tartalmaz (családi név, utónév, születés és halál éve).¹ Egyéb vizsgálódásainkhoz a töredékes adatsorokat is fölhasználtuk (pl. az Erzsébet becéző alakjaihoz a fent említett Bözsi adatát, az utónevek összes előfordulásához az évhiányos adatokat és a családi sírhelyek adatait).

A statisztika *értelmezésében* komoly gondot okoz, hogy különböző időszakokból változó számú adat áll rendelkezésre. A statisztikában helyet kapott 1798 adatsor a következőképpen oszlik el az elmúlt két és félszáz év évtizedei között:

Adatok száma évtizedenként és nemenként

¹ A sírköveken és fejfákon a szokás szerint élő személyek neve és születési éve is szerepel; ezeket az adatokat a program 1999-es halálozási évvel jelzi.

Az adatállomány Gauss-harang alakja természetes. A 18. századi, 19. század eleji sírok elpusztultak, illetve éppen jelenleg kerülnek új sírok a helyükre. A 20. század második feléből pedig azért kevés az adat, természetesen, mert ebből a korosztályból a sírköveken és fejfákon csak azon kevesek adatai szerepelnek, akik fiatalon elhaltak, valamint akik élnek, de nevüket és születési évüket már ráírat-ták/vésették a sírkőre, illetve fejfára. Amikor a nevek megoszlásáról beszélünk, állandóan tudatában kell tehát lennünk annak, hogy a különböző évtizedekből esetleg nagyságrendileg más mennyiségű adat számához kell viszonyítanunk.

A családneveket abban a formában rögzítettük, amelyben írva találtuk, tehát Biró, Adam, Todor, Kobori (a község neve Kóbor), még akkor is, ha az föltehetően hibás (7 Kleinhempel mellett 1 Kleinhimper). Az utónevek esetében megengedtük magunknak az írásmód modernizálását, tehát Venczel⇒Vencel, Ghizela⇒Gizella, Edith⇒Edit. Az utónevek becézetlen alakban kerültek be a statisztikába (Mária, Erzsébet stb.), a becézett alakokról (Mariska, Marika, Máriskó; Erzsike, Bözsi, Böske stb.) külön készítettünk összegzést.

A családnevekről

Az ismert nevű elhunytak 601 családnév alatt pihennek. E családnevek azonban olykor csak írásmódjukban térnek el egymástól. Ez az eltérés lehet a hang jelölésének különbözése (Beőjthe ~ Bőjthe, Varga ~ Warga, Majer ~ Mayer, Kovács ~ Kováts, Dénes ~ Dénézs, Deési ~ Dézsi, Lőrinc ~ Lőrincz, Vratovski ~ Vratovszki, Zacharias ~ Zakariás), az *i* vagy *y* használatának különbözése (Blényesi ~ Blényesy, Csiki ~ Csiky, Losonczy ~ Losoncz, Viski ~ Visky), a *t* vagy *th* használatának különbözése (Német ~ Németh, Németi ~ Némethi), vagy mindkettő (Szatmári ~ Szathmáry, Szigeti ~ Szigethy). Keletkeztek névpárok a magánhangzó-hosszúság jelölése vagy jelöletlensége miatt (Foris ~ Fóris, Hosszu ~ Hosszú, Szöllősy ~ Szöllősy), a szóvégi mássalhangzó megkettőzésével (Gál ~ Gáll, Pál ~ Páll, Pap ~ Papp, Grim ~ Grimm, Vas ~ Vass, Wolf ~ Wolff) vagy az *y*-t megelőző mássalhangzó megkettőzésével (Bogdánfy ~ Bogdánffy, Medgyesy ~ Medgyessy). Így esetenként egy családnévnek három alakja is létezett egymás mellett (Gegesi ~ Gegesy ~ Gegessy, Magyarosi ~ Magyarosy ~ Magyarossy, Veres ~ Veress ~ Weress).

Más családnevek rokonsága csak történeti, ejtésükben is különböznek (Fehér ~ Fejér, Filep ~ Fülöp, Szűcs ~ Szöcs).

Ha a csak helyesírásukban eltérő alakú családneveket és a rövidítésekkel kiegészített családneveket (Borbély ~ Borbély N., Fodor ~ Fodor T., Ravai ~ Ravai N.) nem tekintjük külön névnek, névanyagunk 562 különböző családnevet tartalmaz. Úgy tűnik, az áttekintett 250 évben a város mobilitása meglehetősen nagy volt.

A sírok legrégebbi csoportját a 18. században születettek alkotják; mindössze 10 adat,² a legkorábbi Harkányi Miklós református esperes, ótordai első pap sírjáról (1757–1835). E kicsiny csoportban is eszményi békében keverednek a különböző eredetű nevek: 4 magyar (Harkányi Miklós, Kovács Julianna, 1796–1872, Tóth Ágnes, 1788–1836, Veres János, 1792–1873), 2 német (Harkányi Miklós felesége, Selling Zsófia, 1772–1850; Kimpel Ferenc, 1779–1841), 1 szláv (Kimpel Ferenc felesége, Trensanszky Johanna, 1789–1881), 1 román (Hátskuj József, 1774–1849).³ Hátskuj József feleségének, Gajzago Florianának (1779–1800) és Bobo Sanyinak (1783–1868) ismeretlen eredetű a családneve.

A 19. században születettek között magyar és német családnevek egyaránt előfordulnak, magyarok nagyobb arányban. Vannak német alakú és sorrendű nevek (Maria Krump, 1871–1926, Albert Krump, 1873–1952, Konrad Krump, 1915–1939; Maximilian Hacman, prof. univ., 1877–1961, Josefina Hacman, 1879–1971; Andreas Schwinger, ?–?), van családnév+utónév sorrendű német név (Ehrentletzbeiger Péter, 1815–1876, Ehrentletzbeiger Teréz, †1882; Adam Jozefa, 1894–1965; a 20. században születettek között Furisch Johann, 1909–1989, Furisch Anna, 1911–1994). Mint fentebb már láttuk, a 18. századtól kezdve előfordul, hogy a német családnévhez magyar alakú utónév járul (Wint Erzsébet, Klug József, Schneider Lajos, Hindler Vince, Scharl Vilmos és leánya, Magda, Rediger Béla, Schumann Gyula, Schaureder József, Hocker Zsuzsanna, Brandeis Olga és Julianna, Walner Géza, a Wolf ~ Wolff, a Roth, a Rökk, a Kleinhempel ~ Kleinhimper család), noha az általuk használt utónevek a magyar családok utónévhasználatától kissé eltérnek (Adam Jozefa, Aichinger Gusztáv és Róza, Helmann Hugó és Rebeka, Obweger Paula, Tannhoffner Rudolf, Oenar Regina). Akad magyar földrajzi névből képzett német családnév is (Maroscher Henrik). A 20. század végén is van német feliratú német név (Friedrich Stann, 1934–1992, Kurator der evangelischer Kirchengemeinde).

A 19. században a szláv családnevek is megszorodnak, bár arányuk ekkor is kicsi, és mindig magyar utónevekkel állnak (Debusenszky Jenő Ödön, Král Vazul nyug. postaügyi főtanácsos, Novák Aranka, Velits Ödön, Eszter és Károly, Pilecky László, Slanszky Sándor, Szedilek István, Skoda Adél, Kozsinek Ferenc, a Vratovski ~ Vratovszki család), kivétel: Komarniczky Carol (1930–1987).⁴

Kivételképpen olasz, francia, angol? családnevek is előfordulnak: de Vallerio Lajos (1916–?), Bourgicz Máriskó (1836–1913), Thomas Ada (1914–1978), James Demeterné (1906–1966).

A 19. század második felében a román családnevek száma megnő. Eleinte magyaros helyesírással és utónévvel állnak. Ezek a születés időrendjében:

Osztian Kristóf (1824–1902, felesége Kazatsai Mária, 1838–1902), fia, Géza (?–?);

² Továbbá egy, a statisztikában sajnos nem értékesíthető asszonynév: Gombos Antalné, 1795–1888.

³ A sírban még egy generáció pihen, Hátskuj Márton, 1817–1873, és Hátskuj Antal, 1822–1870.

⁴ Egy generációval korábban magyar utóneveket használt a család, l. Komarniczky Irma, 1903–1977; Komarniczky Miklós, 1909–1968; Komarniczky Vilma, 1915–1992.

Az „Édes jó anyáknak hálás gyermekei” feliratú sírkövet állíttató Nyaguly Lajos (1878–1939,⁵ felesége, Dombi Lujza, 1885–1969);
 Kurtyán János (1898–1976, felesége Korber Irén, 1902–1973), fiai: László, sebészfőorvos (1925–1959) és Hugó (1930–1934);
 Calistru Olga (1898–1968);
 Nuszlan György (1902–1969, felesége Horváth Lujza, 1904–1991);
 Coltör Péter (1901–1966, felesége Coltör Erzsébet, 1905–1981);
 Páskuly János (1905–1959), fia, Páskuly János (1930–1984);
 Ilies Gyula (1905–1979), felesége Ilies Erzsébet (1906–1971);⁶
 Berteau Jolán (1907–1985);
 Petean Klára (1907–1969).

Mint jeleztem, vannak román helyesírási román családnevek magyar utónévvel (Chiciudeau József, 1902–1968, felesége Széll Vilma, 1899–1989; Cioara József, 1907–1984; Crenclea László, 1911–1969, felesége Novák Ilona, 1911–1965; Mucea Erzsébet, 1919–1995), valamint román családnevek román utónévvel, legkorábban a 19. század végén születettek között (Pogăceau Lazar, 1892–1968; Santan Gheorge, judecator, 1894–1963). Az utónév+családnev sorrend a 19. században születettek között is előfordul (dr. Ioan Rusu, medic, 1890–1969), de a 20. században születettek között vált uralkodóvá, bár ekkor sem kizárólagossá (Rusu Vasile, consilier juridic pens., 1911–1986; Lungu Matei, 1940–1988).⁷ Akadnak magyar földrajzi névből képzett román családnevek (Ujfalcau Ovidiu, Satmareau Mihai).

A 20. században jelennek meg nagyobb számban a magyar családnevek román utónevek kíséretében (Kolozsi Ioan, 1901–, felesége Kolozsi Ileana, 1901–;⁸ Szántó Elena, 1912–1980, Szántó Ioan, 1932–1998;⁹ Varga Ioan, 1915–1977), román helyesírással is (Boros Gavril, 1877–1956, felesége Maria Munteanu, 1891–1951; Boros Emil, 1914–1984, felesége Boros Olimpia, 1921–1983; Covaci Maria, 1912–1993; Borsa Gheorghe, 1924–1975, felesége Borsa Maria, 1926–; Nemes Iacob, 1932–1988, felesége Nemes Maria, 1939–;¹⁰ Trâmbitas Ioan, 1936–1995,¹¹ Alexandru Hossu de Kisnyires, 1871–1944, és a népes Hossu család).

⁵ A következő generáció már román helyesírási családnevvel és román utónévvel, I. Neagu Elefteric, 1917–, Neagu Ana, szül. Kovács, 1920–.

⁶ E házaspárnak bizonyára rokona a román helyesírással írt Ilies Veronica, 1910–1988.

⁷ Minthogy nem célok népességstatisztikai, etnikummegoszlási kérdésekkel foglalkozni, csupán érdekességgként jegyzem meg, hogy a legkorábbi román alakú román nevek, amelyek emiatt nem is kerültek bele a statisztikába, a 20. század első feléből valók, a temetések időrendjében a következő megoszlásban: 1908, 1914, 1918, 1920, 1921, 1923, 1925, 1926, 1928, 1931, 1932, 1934, 1935, 1943, 1944 (egy-egy temetés), 1949 (két temetés); a jelenség a század második felében válik gyakorivá.

⁸ Bizonyára rokonuk Kolozsi István, 1912–1975, valamint Kolozsi Károly tanár, 1930–1977.

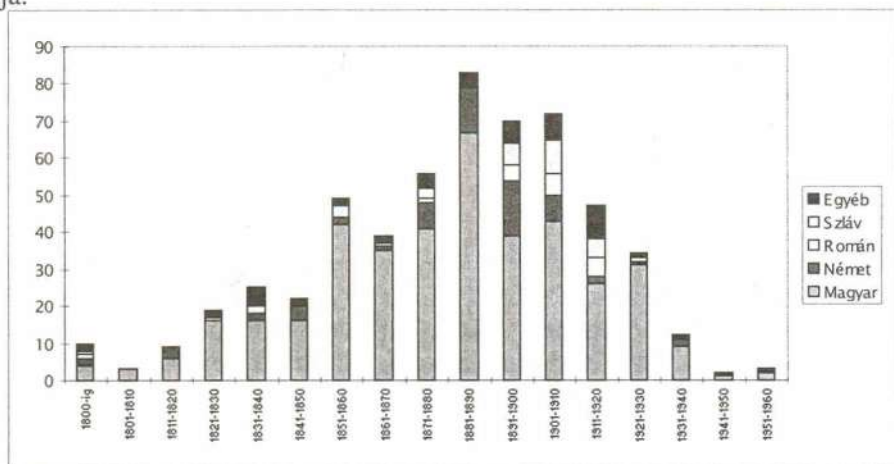
⁹ Minden bizonnyal rokonuk Szántó Ilona, 1901–1975.

¹⁰ Minden bizonnyal rokona Nemes Károl, 1885–1966.

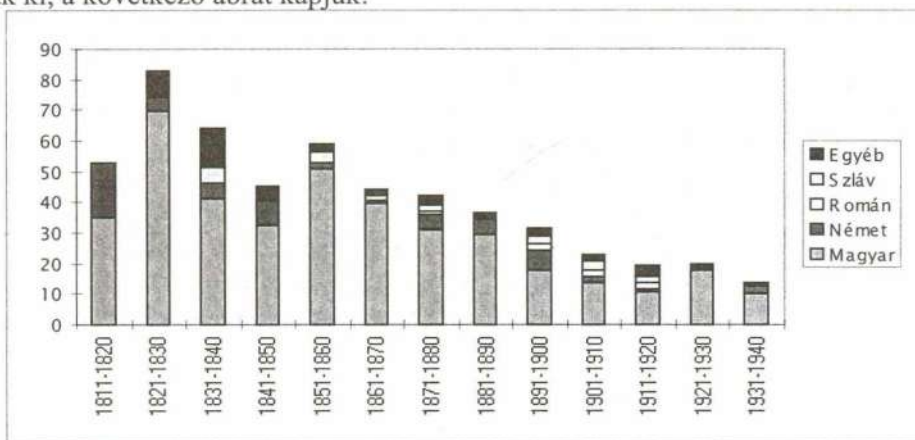
¹¹ Bizonyára a Trombitás családból, I. Trombitás János, 1894–1983.

A városban több család tud még saját görög (Bakucs) vagy örmény (Tömő) eredetéről, a névanyagban azonban ennek alig van látható nyoma (de pl. Molitorisz).

A *családnevek eredetének* megoszlását a lenti ábra mutatja. Hogy az asszonynevek képzése miatti bonyodalmakat (l. alább) kivédjem, az ábrán minden családnév csak egyszer szerepel, az első előfordulás évtizedében. A diagram tehát a magyar, német, román, szláv, egyéb eredetű családnevek első előfordulását ábrázolja.

Ha a számadatokat az évtized összes családnevének százalékarányában fejezzük ki, a következő ábrát kapjuk:

A 18. században még mindennapos *kételemű családnevek* ritkák. Bár a nemesi előnévtől nem mindegyik különíthető el biztonságosan, kételemű családnév a ma is élő Bárdi Peti, a Lónai Szakács (előfordul rövidített, Lónai Sz. alakban is), a föloldhatatlan Ravai N., Fodor T., Borbély N., Szigethy Cs. családnév. A síron lévő feliratok között való elhelyezkedése miatt inkább a férjezett és a lánykori név

vegyülésének látszik a Balázs (Ács) Zsuzsika (1888–1975), valamint a Szócs G. Anna (1883–1961) név. Inkább ragadványnévnek tűnik a Csonka Fülöp Ida (1909–1984). Minden bizonnyal nemesi előnév Nagyváradai Balogh Mártoné (1854–1934) s a vele egy sírban fekvő Papolczi János Lajosé (1873–1914), Vajdahunyadi Bogdánfy Lajos ügyvédé (1861–1902), Torboszlói Bereczky Árpádé (1876–1943) és fiáé, vitéz lovag Bereczky Árpádé, a Szent György lovagrend nagypriorjáé (1917–), gyergyószentmiklósi dr. Páll Vencel törvényszéki bírőé (1865–1930), valamint feleségéé, albisi Barthos Borbáláé (1869–1937),¹² Szevesztrenyi Molnár Géza Emilé (1880–1915). Bizonytalan a megítélés a Szelicei Iszlai (előfordul csak Iszlai alakban is), a Kibédi Nagy, a Braniczkai Nagy család¹³ esetében. Ez azonban összesen is csak 19 név, az összes adatnak elenyésző töredéke.

Az asszonynevek képzése

Az asszonynevek között kezdettől jelen van a férj neve+né alakban képzett forma (a legrégebbi adatok: Pánczél Imréné, †1868; Gombos Antalné, 1795–1888), de viszonylag kis számban; számos esetben mind a lánynév, mind a férjhezett név szerepel; néhány múlt században született nő nevénél az asszonynev mellett a lánykori utónév áll (Kimpel Flóriánné, Lujza, 1839–1923; Amirás Géza két felesége, Amirás Gézáné, Elfrida, 1880–1902, Amirás Gézáné, Izabella, 1881–1930; Üveges Jánosné, Róza, 1899–1978); mint jeleztük, mindössze 102 esetben fordult elő, hogy egyik lánykori név sem szerepelt a sírfeliraton.

Sajátos tanulsága volt a névanyagnak, hogy a férj családneve+feleség utóneve formájú asszonynev nem újkeletű, és viszonylag nagy számban fordul elő. Először az tűnt föl, hogy milyen nagy számban vannak olyan kettős sírok, amelyekben azonos családnevű férfi és nő fekszik; ez önmagában gyanússá tette a jelenséget, hiszen alig hihető, hogy ekkora számban temetkeztek volna közös sírba testvérpárok; ráadásul (egy-két esettől eltekintve) mindig a nő volt fiatalabb 2–8 évvel: testvérek esetében ez már nem is hihetetlen, hanem lehetetlen. Akadtak olyan sírok is, amelyekben egy családból két idősebb generációbeli és egy ifjabb generációbeli fekszik, pl. Rokk József, 1880–1963, Rokk Ilona, 1882–1969, Rokk Ilona, 1915–1991; ez szintén úgy magyarázható, hogy a két Rokk Ilona: anya és lánya.¹⁴ Végül, immár kétségtelen bizonyítékként, megtaláltam ismerősök

¹² Egyedül e két név kis kezdőbetűvel van írva.

¹³ Braniczkai Nagy Béla (1857–1886); a vele egy sírban fekvő Nagy Béla (1855–1896), valamint Nagy Irén (1890–?) neve előtt nem áll ott a Braniczkai név.

¹⁴ Egyéb példák: Csiki Lajos, 1898–1974, Csiki Anna, 1902–1955, ifj. Csiki Lajos, 1929–1998; Balogh Jenő, 1908–1985, Balogh Ilona, 1912–1997, Balogh Zoltán, 1943–1991; Inczeff Albert, 1870–1944, Inczeff Margit, 1874–1949, Inczeff Károly, 1904–1992, Inczeff Edit, 1906–1954, Inczeff Juditka, 1932–1934; Lászlóffy Aladár, 1887–1935, Lászlóffy Adél, 1894–1963, Lászlóffy Zoltika, 1920–1928; Tóth József, 1888–1969, Tóth Julianna, 1887–1955, Tóth József, 1925–1959; Wolff Gyula, 1844–1921, Wolff Anna, 1853–1925, Wolff Gábor, 1873–1905.

nevét is, akikről *tudtam*, hogy mi volt a lánynevük (pl. a Pál Eszter néven eltemetett rokon valójában Pál Józsefné, született Sipos Eszter volt).¹⁵ Ez az utónevek gyakoriságának vizsgálatát nem gátolta, azt azonban lehetetlenné tette, hogy a családneveket számszerűen fölhasználjam bármilyen vizsgálatra: lehetetlen kideríteni, a 9 Amirás, 11 Balázs, 16 Bartha, 11 Biró, 10 Dege, 13 Farkas, 32 Fodor, 20 Gönczi, 12 Jakab, 10 Kiss, 32 Kovács, 84 Nagy, 33 Szabó, 18 Szász, 58 Székely, 37 Tóth, 15 Varga, 16 Zalányi közül hányan viselték családnevüket születésük, és hányan házasságuk jogán. Az efféle, Pál Eszter típusú asszonynevet minden gyanakvás ellenére nem ismerhetjük föl kétséget kizáróan, így a jelenség kronológiájáról nem tudunk biztosat. Az alábbiakban a női temetések időrendjében felsorolom a szóba jöhető 19. századi síradatokat: valahol köztük rejlik a legkorábbi ilyen típusú asszonynev:

Székely Elek, 1808–1873
Székely Eszter, ?–?

Pap Ilka, 1840–1873
Pap Samu, 1868–1879
Pap Ilka, 1870–1875¹⁶

Miklós Sámuel, sz. 1820
Miklós Anna, 1828–1887

Rediger Béla, 1842–1913¹⁷
Rediger Kata, 1848–1893

Weress Lajos, 1802–1866
Weress Lujza, 1822–1886
Weress Dénes, 1844–1891
Weress Lajos, 1855–1888
Weress Sándor, 1861–1923
Weress Ferenc, 1862–1929

Székely Miklós, 1839–1914
Székely Zsófia, 1839–1889

Kibédi Nagy Zsigmond, 1830–1889
Kibédi Nagy Zsófia, 1848–1930
Kibédi Nagy Pál, 1870–1910
Kibédi Nagy Ilona, 1868–1893
Kibédi Nagy Gyula, 1878–1939
Kibédi Nagy Eszter, 1876–1952
Kibédi Nagy Zsigmond, 1881–1898¹⁸

¹⁵ Négy esetben tudtam a lánykori név hiányát a családi adatokból kiegészíteni.

¹⁶ A Székely-házaspár lányának, a Pap néven férjezett Ilkának gyermekei Samu és Ilka.

¹⁷ Rediger Béla Torda vármegye alispánja volt.

¹⁸ Pál, Gyula és az ifjabb Zsigmond az idősebb Zsigmond és Zsófia gyermekei voltak; Pál és Gyula megnősült, az ifjabb Zsigmond fiatalon meghalt. A síron a nevek, mint a múlt századi sírokon többnyire másutt is, a temetések időrendjében állnak.

Fodor Sámuel, 1808–1884
Fodor Anna, 1812–1894
Fodor Sámuel, 1836–1862
Fodor Anna, 1851–1857

Gegesy Sámuel, 1844–1937
Gegesy Mária, 1852–1899

Kenderes József, 1836–1913
Kenderes Zsuzsanna, 1849–1902

Turbucz Ferenc, 1839–1903
Turbucz Julianna, 1843–1905
Turbucz Miklós, 1869–1935
Turbucz Klára, 1883–1969

Azt azonban éppen ez a névhasználat magyarázta meg, miért vannak olyan kettős sírok, amelyekben az egyik elhunyt magyar utónevet visel, a másik nem:

Hauer Johan, 1900–1979
Hauer Éva, 1904–1985

Riti Joan, 1911–1985
Riti Piroska, 1910–1991

Fábián Ferenc, 1917–
Fábián Ana, 1913–1989

Dandoczi Tibor, 1925–1982
Dandoczi Elisabeta, 1931–1997

Holzer Johan, 1935–1985
Holzer Margit, 1935–

Ezek tehát olyan házaspárok, akik közül csak az egyik magyar, s csak egyikük került be a statisztikába.

Az utónevekről

Az, hogy az utónév a családnévvel *hangzásában egybeessen*, rendkívül ritka, mindössze 9 esetet találtam:

Weress Dénes, 1844–1891
Weress Ferenc, 1862–1929
Gáll Pál, 1870–1953
Balla Gizella, 1875–1930
Fodor Domokos, 1900–1987

Szura Gyula, 1909–1986
Zsula Gyula, 1909–
Farkas Antal, 1911–
Lázár Pál, ?–?

Alliteráló nevek nagyobb számban akadnak, 51 adat a következő megoszlásban:

Molnár Márton, 1816–1893
Amirás Anna, 1830–1892
Korodi Klári, 1830–1894
Galambosi Gábor, 1858–1915
Apáczai Antal, 1859–1935
Krisai Károly, 1860–1937

Kovács Klára, 1862–1935
Buzogány Béni, 1865–1948
Sipos Sándor, 1866–1946
Barthos Borbála, 1869–1937
Bende Béla, 1870–1958
Amirás Aladár, 1875–1953

Magyarosy Márta, 1875–1950
 Heltmann Hugó, 1876–1882
 Moldvai Mihály, 1878–1960
 Kalavuz Katalin, 1879–1997
 Kocsis Katalin, 1882–1942
 Gombos Géza, 1883–1888
 Kiss Klára, 1888–1966
 Kovrig Károly, 1888–1969
 Borbély Béla, 1891–1948
 Albert Anna, 1892–1977
 Molnár Miklós, 1892–1969
 Gombos Géza, 1894–1996
 Móricz Miklós, 1894–1954
 Józsa János, 1885–1958
 László Lukrécia, 1897–1968
 Mády Mariska, 1897–1899
 Bartha Bélus, 1899–1899
 Molitoris Miklós, 1900–1944
 Gombos Gizika, 1904–1905
 Dálnoki Dezső, 1905–1911

Borbély Berta, 1906–1970
 Tökés Teréz, 1907–1995
 Miklós Margit, 1908–1979
 Albert Anna, 1910–1985
 Jávorszky József, 1910–1998
 Magyarosi Miklós, 1913–1949
 Angyalossy Anna, 1914–1992
 Füzér Ferenc, 1915–1945
 Beder Béla, 1917–1972
 Maxim Matild, 1920–1970
 Rostás Rozália, 1922–1991
 Bogdánffy Bendegúz, 1925–1980
 Káptalani Károly, 1925–1980
 Boné Béla, 1927–1998
 Balázs Béla, 1929–1977
 Kolozsi Károly, 1930–1977
 Botos Béla, 1932–1996
 Józsa Julianna, ?–?
 Slanszky Sándor, ?–?

Minthogy azonban a 20 női név közül 17, a 31 férfinév közül 24 a gyakoriak közül kerül ki (l. később), az alliterálást nem tarthatjuk föltétlenül szándékosnak.

A fennmaradt adatok számához viszonyítva úgy tűnik, a 20. században meg-
 ritkult a nevek hangzásának szabályossága, mind a hangzóegyeztetés, mind az allite-
 ráló nevek létrejötte.

A *kételemű utónév* ritka, s két szakaszban fordul elő: a 19. század második fe-
 létől a 20. század elejéig négy (Debusenczky Jenő Ödön, 1857–1910;
 Szevesztrenyi Molnár Géza Emil, 1880–1915; Gedeleni Anna Xenia, 1894–1969;
 Dávid Zoltán Károly, 1907–1975), majd a század második felében még két adat
 (Szolga Csaba Eugen, 1964–1997; Lőrincz Iringó Katalin, 1984–1984).

Természetesen a sírokon a ragadványnév is ritka: Kozák Nándor Dundi, 1921–
 1975.

Az, hogy a gyermek neve *a szülő-nagyszülő nevével egyezzen*, jóval gyakrab-
 ban fordul elő. A következő eseteket találtam:

Anya–lánya utónév-ismétlődés (20 eset)

Fodor Sámuel, 1808–1884
 Fodor Anna, 1812–1994
 Fodor Anna, 1851–1857

Csetri Sámuel, 1815–1886
 Csetri Borbála, ?–1887
 Csetri Borbála, ?–1905

Kovrig János, 1839–1920
Székelyhidi Margit, 1858–1918
Kovrig Margit, 1882–1962

Papp Ilka, 1840–1973
Papp Ilka, 1870–1875

Medgyessy Lajos, 1851–1934
Telegdy Ida, 1867–1938
Medgyessy Ida, 1891–1947

Zalányi Dávidné
Szántai Anna, 1852–1906
Zalányi Anna, ?–?
Fodor Pál, 1855–1909
Tóth Vilma, 1865–1913
Fodor Vilma, 1885–1916

Suba József, 1860–1930
Sebessi Katalin, 1858–1935
Suba Kata, 1885–1910

Bertalané
Andrássy Irma, 1872–1912
Bertalan Irma, 1905–1976

Magyarossy János, 1872–1932
Székely Anna, 1876–1945
Magyarossy Anna, 1900–1980

Tóth Béla, 1872–1947
Füßy Katalin, 1878–1968
Tóth Katalin, 1918–

Nagy Béla, 1873–1952
Nagy Anna, 1881–1932
Nagy Anna, 1908–1953

Székelyhidi János, 1876–1954
Wint Erzsébet, 1879–1961
Radu Erzsébet, 1899–1989

Rokk József, 1880–1963
Rokk Ilona, 1882–1969
Rokk Ilona, 1915–1991

Vitéz István, 1880–1972
Kocsis Katalin, 1882–1942
Vitéz Katalin, 1910–1980

őzv. Szép Tamásné
Németh Eszter, 1881–1962
Szép Eszter, 1905–1982

László István, 1887–1976
László Anna, 1885–1964
László Anna, 1909–1946

Antal Tamás, 1892–1974
Antal Erzsébet, 1894–1971
Antal Erzsébet, 1923–1987

Doki Ferenc, 1900–1969
Tóth Ilonka, 1908–1991
Doki Ili, 1929–1990

Kovács József, 1902–1944
Kovács Irén, 1907–1989
Kovács Irénke, 1931–1988

Nagyanya-unoka utónév-ismétlődés

Kimpel Ferenc, 1779–1841
Trensanszky Johanna, 1789–1881
Kimpel Antal vagy Flórián
Kimpel Johanna, 1864–1904

Bakucs Lajos, 1847–1911
Steinhibel Anna, 1851–1947
Bakucs Lajos, 1871–1942
Bakucs Annuska, 1900–1906

Bakucs Lajos, 1909–1995
Sipos Irén, 1917–1957
Bakucs Erzsébet, 1943–
Benkő Irén, 1967–

Utónév-ismétlődés egyéb rokonság esetén¹⁹

Felvinczy Róza, 1824–1844
Fojth Róza, 1867–1879

Csósz Gizike, 1916–1948
Csósz Gizi, ?–?

Wolff Anna, 1849–1906
Wolff Anna, 1853–1925

A több generációs utónév-ismétlődést nehéz kimutatni, mint általában a női utónevek öröklődését is, hiszen a leányok férjhez menve többnyire férjük mellé temetkeztek. Csupán azokból a sírokból kapunk adatot, ahol több generáció temetkezett a sírba (ez azonban a 20. században megritkult), vagy ahol a leány nem ment férjhez, s a szülei mellé került (ez azonban szintén ritka). A női utónév-ismétlődés a valóságban nem föltétlenül marad a férfiaké mögött. Ha a sírokon olvasható feliratokat kiegészítem az élőkre vonatkozó ismereteimmel, magam is ismerek három generációs női utónév-öröklődést:

Musa Imre, 1874–1950
Darkó Gizella, 1889–1967
Benkő Károly, 1905–1945
Musa Gizella, 1915–
Benkő Gizella 1978–

Apa-fia utónév-ismétlődés (64 eset)

Weress Lajos, 1802–1866
Weress Lajos, 1855–1888

Kimpel Flórián, 1820–1903
Kimpel Flórián, 1865–1954

Fodor Sámuel, 1808–1884
Fodor Sámuel, 1836–1862

Fodor János, ?–?
Fodor János, 1837–1840

Kimpel Antal, 1813–1873
Kimpel Antal, 1862–1947

Kibédi Nagy Zsigmond, 1830–1889
Kibédi Nagy Zsigmond, 1881–1898

¹⁹ Csak az egy sírban pihenőket vettem figyelembe.

Csipkés Gábor, 1834–1900
Csipkés Gábor, 1865–1905

Székely Sándor, 1840–1928
Székely Sándor, 1875–1895

Zalányi István, 1842–1897
Zalányi István, 1866–1891

Babos József, 1855–1947
Babos József, 1882–1964

Fodor Pál, 1855–1909
Fodor Pál, 1911–1936

Velits Károly, 1856–1914
Velits Károly, 1885–1951
Balogh Elek, 1857–1940
Balogh Elek, 1881–1980

Blaha Gábor, 1860–1920
Blaha Gábor, 1892–1917

Varga István, 1864–1923
Varga István, 1892–1969

Bartha József, 1865–1928
Bartha Józsika, 1895–1901

Szilágyi Ferenc, 1866–1946
Szilágyi Ferenc, 1898–1924

Amirás Géza, 1867–1928
Amirás Géza, 1901–1930

Lőrinczy Dénes, 1869–1936
Lőrinczy Dénes, 1899–1962²⁰

Bardocz Ferenc, 1872–1935
Bardocz Ferenc, 1904–1920

Hutka Lajos, 1873–1954
Hutka Lajos, 1913–1983

Kolozsvári Pál, 1873–1931
Kolozsvári Pál, 1908–

Nagy Béla, 1873–1952
Nagy Béla, 1902–1975

Asztalos Sándor, 1876–1951
Asztalos Sándor, ?–?

Bereczky Árpád, 1876–1943
Bereczky Árpád, 1917–

Hegedüs Lajos, 1877–1943
Hegedüs Lajoska, 1922–1925
Sipos Gábor, 1877–1950
Sipos Gábor, 1911–1942²¹

Szász Sámuel, 1878–1931
Szász Samuka, 1918–1924

Kerekes Mihály, dr. 1879–1943
Kerekes Mihály, dr. 1906–1985

Páll Gábor, 1880–1942
Páll Gáborka, 1909–1918

Gombos József, 1881–1903
Gombos József, 1903–1903

Sárkány Albert, 1881–1944
Sárkány Albert, 1909–1992

Szász Endre, 1881–1949
Szász Endre, 1915–1944

Debreceni József, 1882–1963
Debreceni József, 1915–1931

²⁰ Az apa unitárius esperes, a fiú unitárius
lelkész.

²¹ A halálozás adata nem szerepel a sírkövön,
családi ismeret alapján pótoltam.

Salamon Lajos, 1882–1961
Salamon Lajos, 1904–1968

Szabó Ferenc, 1885–1960
Szabó Ferenc, 1915–1983

Gyárfás Ferenc, 1886–1918
Gyárfás Ferenc, 1909–1928

Pethő Miklós, 1887–1962
Pethő Miklós, 1914–1980

Ravai Lajos, 1887–1944
Ravai Lajos, 1912–1984

Major Domokos, 1888–1959
Major Domokos, 1922–1991
Tóth József, 1888–1969
Tóth József, 1925–1959

Biró János, 1889–1944²²
Biró János, 1927–1950

Ravai N. Péter, 1891–1973
Ravai N. Péter, 1928–1990

Lengyel József, 1894–1972
Lengyel József, 1926–1969

Vincze György, 1895–1975
Vincze György, 1922–1980

Zalányi József, 1895–1961
Zalányi József, 1921–1975

Dávid József, 1897–1954
Dávid József, 1923–1944

Hagymás György, 1897–1973
Hagymás György, 1926–1963

Csiki Lajos, 1898–1974
Csiki Lajos, 1929–1998

Barátosi Jenő, ?–?
Barátosi Jenő, 1924–1996

Doki Ferenc, 1900–1969
Doki Ferenc, 1926–1983

Balázsi Sándor, 1903–1957
Balázsi Sándor, 1936–1997

Lenárd Dezső, 1903–1976
Lenárd Dezsőke, ?–?

Gáspár Lajos, 1904–1984
Gáspár Lajos, 1939–1989
Kozsinek Ferenc, 1904–1977
Kozsinek Ferenc, 1938–1983

Benkő Károly, 1905–1945
Benkő Károly, 1938–

Kovács Ferenc, 1905–1976
Kovács Ferenc, 1936–1993

Pethő Lajos, 1908–1980
Pethő Lajos, 1941–1991

Kolozsi Sándor, 1912–1996
Kolozsi Sándor, 1938–1975

Berekméri János, ?–?
Berekméri János, 1936–1958

Kepés László, 1914–1993
Kepés Lacika, ?–?

Sarkadi Vilmos, 1914–1992
Sarkadi Vilmos, 1941–1979

Berke Pál, 1921–1992
Berke Pál, 1947–1964

²² Ekkor, 1944. szept. 14-én a Biró családnak még két tagja pusztult el.

Szabó László, 1923–1991
Szabó László, 1952–1979

Péter Gyula, 1934–1997
Péter Gyula, 1959–1991

Nagyapa-apa-unoka utónév-ismétlődés

Gombos László, 1843–?
Gombos László, 1879–1905
Gombos László, 1900–1908

Gönczi Béla, 1870–1935
Gönczi Béla, 1898–1944
Gönczi Béluska, 1931–1941

Zalányi Sámuel, 1855–1930
Zalányi Samu, 1881–1941
Zalányi Samuka, 1907–1941

Filep György, 1881–1933
Filep György, 1909–1979
Filep Gyurika, 1938–1955

Dege Károly, 1885–1954
Dege Károly, 1907–1947
Dege Károly, 1933–

Nagyapa-unoka utónév-ismétlődés

Wolff Gábor, 1811–1882 Székely Miklós, 1855–1938
Wolff Gyula, 1844–1921 Székely Rezső, 1882–1954
Wolff Gábor, 1873–1905 Székely Miklós, 1920–1966

Egyéb rokoni utónév-ismétlődés

Gombos Géza, 1883–1888
Gombos Géza, 1894–1996

Bartha Lajos, 1876–1948
Bartha Lajos, 1884–1967

Székely Ödön, 1906–1983
Székely Ödi, ?–?

Ha a női nevekhez hasonlóan fölhasználom az élőkre vonatkozó ismereteimet is, négy-öt generáción át tudom követni az utónév-öröklődést:

Több generációs utónév-ismétlődés

Bakucs Lajos, 1847–1911
Bakucs Lajos, 1871–1942
Bakucs Lajos, 1909–1995
Bakucs Lajos, 1942–
Bakucs Lajos, 1976–

Pál József, 1881–1943
Pál József, 1907–1958
Pál József, 1944–
Pál József, 1970–

Mint látszik, több esetben előfordul, hogy a két lista családnevei között egyezés van (Kimpel, Fodor, Székely, Doki, Bakucs). Természetesen ha egy családban szokás volt, hogy a fiú örökölje apja utónevét, akkor könnyebben előfordulhatott, hogy a leány is örökölte anyját.

Az összes földolgozható utónévadatot figyelembe véve a fejfákon és sírköveken 88 női és 87 férfi utónév fordul elő 836 nő és 1032 férfi neveként. Ezek betűrendben a következők:²²

Nők

Ada	Gizella 25	Lukrécia 2	Vilma 15
Adél 3	Gyöngyi	Magda 3	Zsófia 5
Alexa	Ibolya 3	Magdolna	Zsuzsanna 26
Aloizia	Ida 11	Marcella	Xenia
Amália 3	Ilka 4	Margit 39	
Angéla	Ilona 79	Marianna	
Anna 103	Irén 15	Matild 2	
Annamária 2	Iringó	Mária 54	
Aranka 3	Irma 8	Márta	
Ágnes 15	Izabella	Melinda	
Berta 17	Johanna 2	Olga 2	
Borbála 17	Jolanda	Ottília	
Cecília 2	Jolán 12	Paula	
Edit 3	Jozefa 7	Piroska 7	
Eleonóra	Judit 4	Rachel 2	
Elfrida	Julianna 45	Rebeka 4	
Ella 2	Júlia 5	Regina	
Elza 2	Karolina	Rozália 31	
Emma 5	Katalin 36	Róza 30	
Emőke	Klára 16	Rózsa 2	
Erzsébet 71	Kornélia	Sarolta	
Eszter 9	Krisztina 3	Sára 5	
Etelka 7	Lenke 8	Stefánia	
Éva 6	Lidia	Teréz 8	
Fanny	Lila	Terézia 3	
Felicia	Lili	Valéria	
Floriana	Lilla 2	Vera	
Gabriella	Lujza 15	Viktória	

²² A kettős utóneveket ezúttal két külön névként jelzem. Minthogy a Lili alakkal becézhető nevekből csak egy-egy fordul elő, a Lili nevet egyikhez sem sorolhattam oda.

Férfiak

Adalbert 3	Dénes 10	Ignác 2	Mózes 5
Aladár 3	Domokos 8	Imre 8	Nándor 3
Albert 17	Edmond	István 55	Olivér 3
Alfréd	Elek 7	Jakab	Ottó 2
Andor 5	Elemér	János 75	Ödön 9
András 16	Emil 2	Jenő 12	Pál 22
Antal 13	Endre 11	József 104	Péter 9
Anton	Ernö	Kálmán 4	Rezső 2
Attila 4	Eugen	Károly 41	Rudolf 2
Ágoston	Ferenc 62	Kristóf	Sámuel 22
Ákos	Flórián 2	Lajos 62	Sándor 69
Áron 2	Gábor 21	László 35	Simon
Árpád 13	Gergely 6	Levente	Szilárd
Balázs 5	Gerő 4	Lipót	Tamás 3
Bálint 3	Géza 11	Loránd	Tibor 6
Bendegúz	Gotthárd	Lőrinc	Vazul
Benjamin	Gusztáv 2	Márton 16	Vencel
Béla 39	György 34	Máté 2	Vilmos 5
Csaba 2	Gyula 31	Mátyás 3	Vince 2
Dániel 3	Henrik	Mihály 12	Wilhelm
Dávid	Huba 2	Miklós 35	Zoltán
Dezső 11	Hugó 2	Miksa	

A legalább 1% (ez nőknél 8, férfiaknál 10) gyakoriságú nevek a gyakoriság csökkenő sorrendjében a következők:

Nők				Férfiak			
	stat.	egyéb	össz.		stat.	egyéb	össz.
Anna	100	3	103	József	98	6	104
Ilona	76	3	79	János	66	9	75
Erzsébet	70	1	71	Sándor	60	9	69
Mária	52	2	54	Lajos	61	1	62
Julianna	40	5	45	Ferenc	60	2	62
Margit	38	1	39	István	55	0	55
Katalin	34	2	36	Károly	39	2	41
Az első hét összesen			427	Az első hét összesen			468
Rozália	31	0	31	Béla	36	3	39
Róza	27	3	30	Miklós	34	1	35
Zsuzsanna	25	1	26	László	32	3	35
Gizella	23	2	25	György	33	1	34
Berta	16	1	17	Gyula	31	0	31
Borbála	13	4	17	Pál	21	1	22
Klára	16	0	16	Sámuel	20	2	22

Ágnes	15	0	15	Gábor	20	1	21
Irén	15	0	15	Albert	17	0	17
Lujza	14	1	15	Zoltán	15	2	17
Vilma	14	1	15	András	14	2	16
Jolán	12	0	12	Márton	14	2	16
Ida	11	0	11	Zsigmond	15	0	15
Eszter	8	1	9	Antal	13	0	13
Teréz+ Terézia	6+3	2	8+3	Árpád	11	2	13
Irma	8	0	8	Jenő	11	1	12
Lenke	7	1	8	Mihály	11	1	12
				Endre	10	1	11
				Dezső	9	2	11
Összesen			708	Összesen			860

A 88 női utónévből tehát 24 éri el a legalább 1% gyakoriságot (27,2%), a 87 férfi utónévből 26 (29,8%).

Ugyanakkor az ebben az összesítésben szereplő 839 nő közül 708 (84,39%) viselt olyan nevet, amelynek gyakorisága elérte vagy meghaladta az 1%-ot, az 1031 férfi közül pedig 860 (83,4%).

A hét leggyakoribb női nevet a nők 51%-a viselte (427), a hét leggyakoribb férfinévet pedig a férfiak 45,3%-a (468).

Ez azonban csak a két és félszáz év alatt előforduló összes névből készített számadat. Ha az utónévadást évtizedekre lebontva vizsgáljuk (ebben a vizsgáldásban csak a számítógépes statisztikában szereplő 1798 név vehet részt), a következő számadatokat kapjuk:

Női utónévadás

	1821-	1831-	1841-	1851-	1861-	1871-	1881-	1891-	1901-	1911-	1921-	1931-	1941-50
Összes a.	12	13	18	34	38	47	108	115	182	120	72	33	12
Anna	2	1	4	7	3	5	16	21	27	13	3	2	
Ilona				1	2	2	9	12	31	14	6	4	
Erzsébet				1	1	3	5	13	24	15	9		
Mária	1	2		3	3	1	6	7	10	8	4	4	1
Julianna	1		2	1	4	3	8	4	7	8		3	
Margit				1		2	1	2	3	13	8	5	3
Katalin		1	1	2		4	10	3	6	5	2		
Első 7 összesen	4	4	7	16	13	20	55	62	108	76	32	18	4
Össz. a. %-a				47	34	43	51	54	59	63	44	55	
Rozália	1	1	2	1	1		2	10	6	3	5		1

Róza	1			1	5	2	8	2	4	5			
Zsuzsanna			1	3	3	2	6	1	3	2	2		
Gizella				2	1	2	1		6	5	5		
Berta				1		3	6		5		1		
Borbála		1		1	3	2	2	3	1				
Klára	1		1		1		4	3	1	2		2	
Ágnes	1	1			2	3		3	2	2			
Irén								1	5	2	4	2	1
Lujza	2	1		2		2	4	1	3				
Vilma					1	2	3	3	3	2			
Jolán							1	4	2	2	2	1	
Ida					1	2		1	6			1	
Eszter		1			1	1	2		2	1			
Teréz/ia			2		1		2		2	1		1	
Irma							1		3	1	2		
Lenke								4	2			1	
Összes gyakori	10	9	13	27	33	41	97	98	164	104	53	26	6
Össz. a. %-a				79	87	87	90	85	90	86	74	79	

Férfi utónévadás

	1821-	1831-	1841-	1851-	1861-	1871-	1881-	1891-	1901-	1911-	1921-	1931-	1941-50
Összes adat	11	27	31	50	50	88	121	107	161	122	102	54	20
József	1	5	2	5	2	8	12	17	17	9	12	1	2
János	2	6	2	2	3	8	14	7	3	6	3	2	2
Sándor	1	1	3	2	4	6	4	5	6	9	9	5	1
Lajos		1	1	2	1	8	8	4	12	9	8	2	2
Ferenc	1	2	2	2	4	4	3	5	12	12	5	7	
István	3	1	2	1	5	4	9	4	11	8	3		1
Károly		1	4	4	2	2	11	2	7	2	4	2	
Első 7 összesen	8	16	16	18	21	40	61	44	68	55	44	19	8
Összes adat %-a		59	52	36	42	45	50	41	42	45	43	35	40
Béla			1	3	2	2	3	4	6	4	5	4	1
Miklós		2	2	3	1	3	4	6	4	4	4	1	2
László			1		2	5	1	4	4	7	5	4	
György		2	2	3	1	1	4	6	5	4	5	1	
Gyula			1	1	1	5		1	12	5	1	3	
Pál				1	2	2	1	1	2	5	3	2	1

Sámuel		1	2	2	1	2	4		2	3			
Gábor		1		2	2	3	1	3	5	2			
Albert				1	2	1	3	3	4		3		
Zoltán						2		2	3	2	2	3	1
András					1	2	2	3	3	2		2	2
Márton			1	1			3	1	3	1		1	
Zsigmond	1			1	1		3	2	3	1	3		1
Antal	1			2	1	1	1		2	3		1	
Árpád						1	2	3	2	1	1	2	
Jenő				1				1	2	3	3	1	1
Mihály		1		1	1	3	1		3	1			
Endre			1		1		1		2	4	1		
Dezső							1	1	2	2	1	1	
Összes gyakori	10	23	26	40	40	73	96	85	137	110	81	43	17
Összes adat %-a		85	84	82	80	84	79	79	85	90	79	80	85

Emlékeztetek rá: az időszak elején és végén az adat kevés, a százalékadatok torzulhatnak. Meglehetősen biztonságosan következtethetünk a 19. század utolsó évtizedeiben divattá váló nevek megjelenésére, mivel ez egybeesik az adatokban gazdag idővel; és biztonsággal összevethetők a férfi és női adatok. Abból kiténik, hogy a gyakori női nevek terheltsége nagyobb, mint a férfinevéké.

A becenevekről

Az eltemetettek közül 86 nő és 43 férfi becenév alatt pihen (ez a női névanyagnak 10,2, a férfi névanyagnak 4,2 %-a). Tekintsük át először a női beceneveket.

Az alábbi összefoglaló mutatja az előfordult beceneveket, számukat, az évet, amelyben viselője született, s azt, hogy hány évet élt, azaz: hány éves nőt lehetett e nevekkkel becézni.

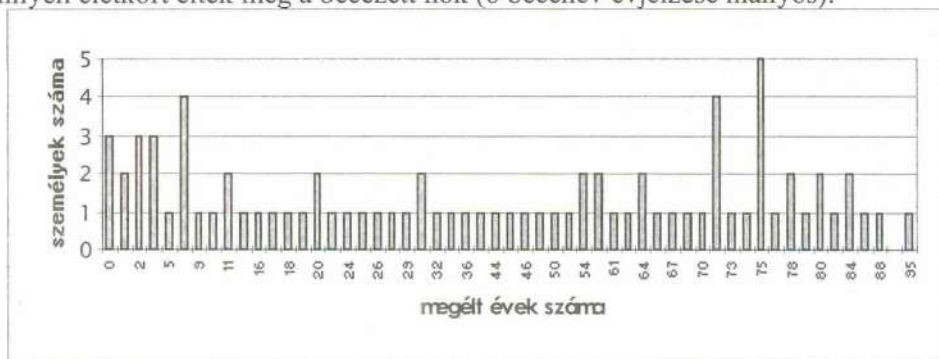
Anna (5): Anikó 1 (1931: 53), Annuska 4 (1893: 24, 1900: 6, 1908: 54, 1910: 6);
Borbála (3): Boris 1 (1893: 75), Biri 2 (1877: 5; ? : ?);
Ella: Ellika 1 (1881: 3);
Elvira: Elvike 1 (1911 k.: ?);
Elza: Elzika 1 (1924: 14);
Erzsébet (12): Erzi 3 (1864: 29, 1873:19, 1896:72), Erzsike 5 (1856:72, 1884:0, 1906:79. 1906: 84, 1955:30), Böske 1 (1911: 64), Bözsi 2 (1900:88, 1930–²³: 70+), Bözsike 1 (1905: 26);
Éva: Évike 2 (1930 k.: ?, 1937:2);

²³ Ezzel azt jelzem, hogy a név már szerepel a sírkövön, de még csak a születés adatával.

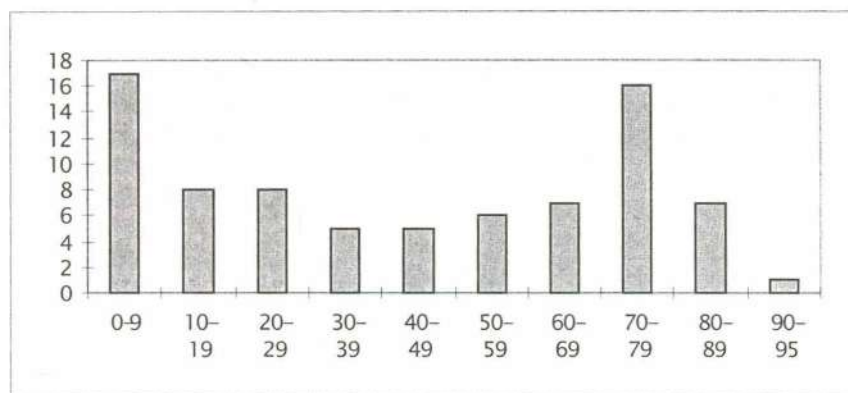
Gizella (5): Giza 2 (1860: 6, 1915: 34), Gizi 1 (? : ?), Gizika 1 (1904: 1), Gizike 1 (1916: 32);
Ibolya: Ibolyka 1 (1938: 44);
Ilona (15): Ili 1 (1929: 61), Ilike 3 (1905:6, 1934:10, ? : ?), Ilonka 10 (1900: 78, 1905: 75, 1906: 18, 1906: 49, 1907: 75, 1908: 83, 1913: 77, 1918: 20, 1923: 67, 1932: 27), Ilus 1 (1879: 95);
Irén: Irénke 4 (1894: 3, 1929: 65, 1931: 57, 1949: 21);
Irma: Irmuska 1 (1918: 11);
Jozefa: Zefi 1 (? : ?);
Judit: Juditka 1 (1932: 2);
Júlia ~ Julianna (4): Juci 1 (1903: 73), Juliska 3 (1884: 46, 1913: 80, 1914:20);
Katalin: Kata 5 (1848: 45, 1859: 30, 1884: 72, 1885: 25, 1889: 78);
Klára: Klári 1 (1830: 64);
Lidia ~ Livia ~ Lilla ~ Lila: Lili 1 (1930: 63);
Margit (3): Mancika 1 (1922: 16), Margitka 1 (1942: 0), Gittika 1 (1916: 0);
Mária (8): Marika 2 (1956: 9, ? : ?), Mariska 5 (1886: 1, 1897: 2, 1908: 11, 1917: 3, 1920: 74), Máriskó 1 (1836: 57);
Rákkel: Ráki 1 (1915–: 84+);
Rozália ~ Rózsa: Rózsika 6 (1897: 36, 1897: 69, 1901: 54, 1914: 80, 1915: 75, 1922: 17);
Sára: Sári 1 (1931: 40);
Stefánia: Stefi 1 (1926: 72);
Zsófia: Zsófi 1 (1839: 50);
Zsuzsanna: Zsuzsika 2 (1888: 87, 1921: 75)

Mint várható, a leggyakoribb neveknek a becező alakjai is gyakoriak, tehát 5 becenév áll az Anna, 3 a Borbála, 12 az Erzsébet, 4 a Gizella, 15 az Ilona, 4 az Irén, a Júlia–Julianna, 5 a Katalin (valamennyi Kata a múlt századból!), 3 a Margit, 8 a Mária, 6 a Rozália–Rózsa név helyett.

Az azonban korántsem volt várható, hogy a női becenevek ennyire ne kötődjenek a fiatal, legalábbis 30 év alatti korosztályhoz. A következő táblázat azt mutatja, milyen életkort éltek meg a becézett nők (6 becenév évjelzése hiányos):

Ha a megélt éveket évtizedenként összegezzük (hányan haltak meg tízes, húszas stb. éveikben), a következő ábra rajzolódik ki:

A beceneven eltemetett nők közül tehát harminchárman haltak meg fiatalon, 30 éves koruk előtt; negyvenheten ennél idősebb korban (arányuk tehát 33:47). A 0-9 éves korosztály magas száma természetes, ha a beceneveket a gyermek korosztályhoz tartozónak tekintjük. A hetvenes éveikben elhunytak ugyanilyen magas száma nem az, különösen, ha meggondoljuk, hogy a 70-79 éves korosztálynak mennyivel nagyobb százaléka ugyanaz az abszolút szám, a 16.

Egy-egy névalak előfordulásának száma alacsony, statisztikailag nem értékelhető. Mégis, a legalább ötször előforduló beceneveket (ezek: Erzsike, Ilonka, Kata, Mariska, Rózsika) tekintve feltűnő, hogy a Mariska kivételével valamennyiben kisebb a 30 év alatti korosztályhoz tartozók száma, mint az ennél idősebbeké:

Erzsike: 1 + 4

Ilonka: 3 + 7

Kata: 1 + 4

Mariska: 4 + 1

Rózsika: 1 + 5

Ha fölidézzük az anya (nagyanya)–lánya kapcsolatban előforduló névismétlődéseket, azt látjuk, hogy 4 esetben a becenev (vagy egy másik becenev) használata a generációs megkülönböztetést szolgálja:

Sebesi Katalin, 1858–1935 – Suba Kata, 1885–1910 (25 év)

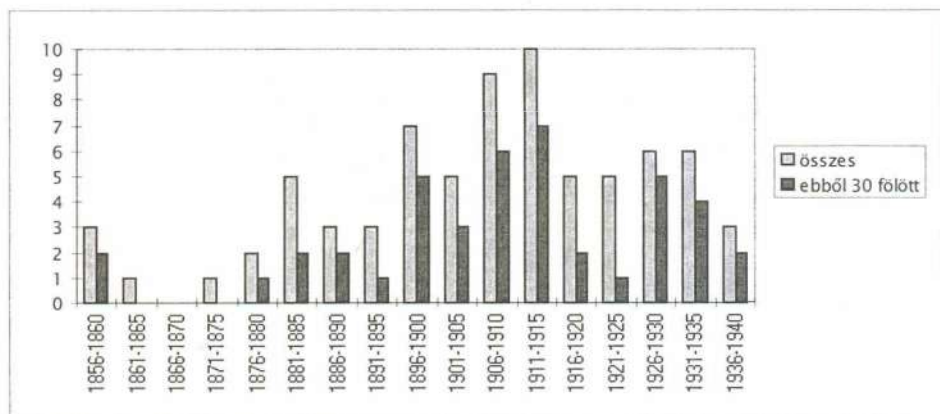
Steinhibel Anna, 1851–1947 – Bakucs Annuska, 1900–1906 (6 év)

Kovács Irén, 1907–1989 – Kovács Irénke, 1931–1988 (57 év)

Tóth Ilonka, 1908–1991 – Doki Ili, 1929–1990 (61 év)

Ezek alapján azt gondolhatjuk, hogy a becenevek a nevek nagy többségében nem becézésként funkcionáltak; avagy – ez azonban már társadalmi kérdés volna – a nőkhez való viszony megengedte, hogy életkortól függetlenül becézhetők legyenek.

Bár az adatok száma nem túl nagy, mégis érdekes lehet megvizsgálni, a becenevek előfordulása, gyakorisága vajon korszakhoz kötött-e; volt-e olyan időszak, amikor a nők gyakrabban kaptak becenevet. A következő táblázat 1856 és 1940 között fél évtizedes bontásban mutatja, mikor hány beceneven eltemetett nő született, és közülük mennyien voltak túl a 29. évükön:

A számok kicsinsége ellenére úgy tűnik, az 1896 és 1915 között született nők gyakrabban kaptak becenevet; többségükben ők azok, akik felnőttként, sőt öregén is megtartották becenevüket.

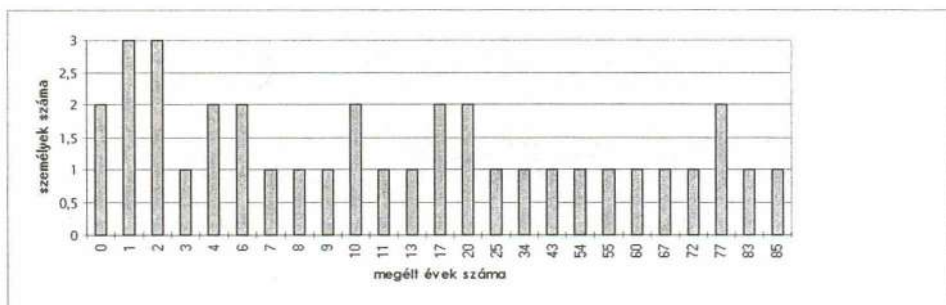
A férfi becenevek száma 44; olyan alacsony, hogy statisztika készítésére teljesen alkalmatlan, ráadásul a névelőfordulások sokkal kiegyenlítettebbek, mint a nőknél; legalább háromszor csupán 4 név becéző alakja fordul elő: a Béláé, a Lajosé, a Sámuelé és a Sándoré. Az előfordulásokat, akárcsak a nőknél, a születési évvel és a megélt életkorral együtt sorolom föl.

Andor: Andorka 1 (1919: 0);
 András (2): Andráska 1 (1902: 2), Bandi²⁴ 1 (1917: 20);
 Antal: Antika 1 (1916: 10);
 Béla 4: Bélus 1 (1899: 0), Béluska 3 (? : ?, 1930: 7, 1931: 10);
 Benjamin: Béni 1 (1865: 83);
 Dezső: Dezsőke 1 (1930 k.: ?);
 Ferenc (2): Feri 1 (1926: 4), Ferike 1 (1913: 17);
 Gábor: Gáborka 1 (1909: 9);
 György: Gyurika 1 (1938: 17);
 Jenő: Jenőke 1 (1942: 13);
 József: Józsika 1 (1895: 6);
 László (2): Laci 1 (1917: 54), Lacika 1 (1911 k.: ?);
 Lajos (4): Lajkó 1 (1914: 2), Lajoska 3 (1892: 1, 1922: 3, 1969: 2);

²⁴ A Bandi természetesen az Endrének is lehet becézése, csupán az Andrások nagyobb száma miatt sorolom föl itt.

Márton: Mártonka 1 (? : ?);
 Miklós: Miki 1 (? : ?);
 Ödön (2): Ödi 1 (1926 k.: ?), Ödönke 1 (1888: 1);
 Pál: Palika 1 (1952: 20);
 Sámuel (9): Samu 7 (1848: 72, 1855: 67, 1868: 11, 1881: 60, 1888: 77, 1903: 77, 1915: 55), Samuka 2 (1907: 34, 1918: 6);
 Sándor (2): Sanyi 1 (1783: 85, 1941: 25), Sanyika 1 (1920 k.: ?);
 Tibor (2): Tibi 1 (1949: 43), Tiborka 1 (1903: 1);
 Zoltán: Zoltika 2 (1893: 4, 1920: 8).

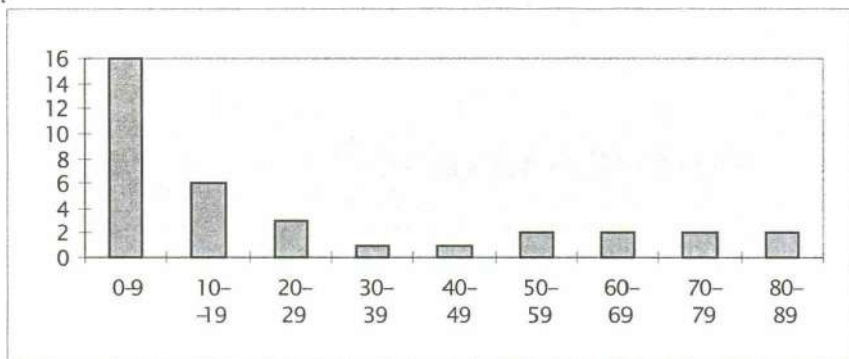
Ha a férfi beceneveknél is megnézzük, milyen korosztályba tartoztak a viselőik, azt tapasztaljuk, hogy a női becenevekkel ellentétben ezek sokkal inkább az ifjú, sőt gyermekkorhoz kötődnek:

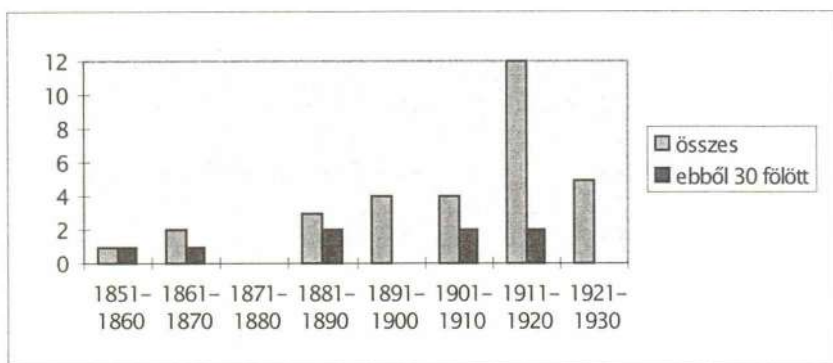
(7 becenév évjelzése hiányos)

A fiatal, 30 év alatti korosztályba tartozók (25) két és félszer annyian vannak, mint az ennél idősebbek (10; az arányszám 25:10).

Ha a megélt éveket itt is összegezzük évtizedenként (hányan haltak meg a tízes, húszas stb. éveikben), a női adatoktól való különbözés még inkább láthatóvá válik:

Amennyire a kevéske adatból bármi látható, a férfi becenevek évtizedhez sem kötődnek, egyedül az 1911–1920 közötti évtizedben fordulnak elő nagyobb számban:

A jelek szerint a férfinevek esetében a becézett alak többnyire valóban gyermek vagy ifjú életkort jelzett. A Samu név életkori aránya (1 név 30 év alatt, 6 név efölött), sőt magának a Samu névalaknak a kivételes gyakorisága is ilyen körülmények között azt jelentheti, hogy e név valójában nem számított becenévnek. Ezt az is mutatja, hogy asszonynév képzésére is alkalmas volt. A Zalányi család a Sámuel nevet három nemzedéken át használta a következő alakokban:

id. Zalányi Sámuel, 1855–1930; id. Zalányi Sámuelné Borbély Julianna, 1869–1917; Zalányi Samu, 1881–1941; Zalányi Samuné, Gönczi Ilona, 1887–1945; legifj. Zalányi Samuka, 1907–1941.

Ez a feliratsor egyúttal azt is megmutatja, hogy a becézett alakok az idősebb generáció életében a különböző generációkhoz tartozók megkülönböztetésére szolgáltak; még Samuka is megélt 34 évet, tehát nem ifjúi kora indokolta a becézett névalakot.

Az apa–fiú névegyezések között (a fentebb említett Zalányi családot is beleértve) 9 családban fordul elő, hogy a fiú beceneven került nyugalomra, ám ezek ifjú vagy gyermekkorukban haltak el:

Bartha József, 1865–1928 – Bartha Józsika, 1895–1901 (6 év)
 Hegedűs Lajos, 1877–1943 – Hegedűs Lajoska, 1922–1925 (3 év)
 Szász Sámuel, 1878–1931 – Szász Samuka, 1918–1924 (6 év)
 Páll Gábor, 1880–1942 – Páll Gáborka, 1909–1918 (9 év)
 Gönczi Béla, 1898–1944 – Gönczi Béluska, 1931–1941 (10 év)
 Lenárd Dezső, 1903–1976 – Lenárd Dezsőke, ?–?
 Székely Ödön, 1906–1983 – Székely Ödi, ?–?
 Filep György, 1909–1979 – Filep Gyurika, 1938–1955 (17 év)

A két hiányos adatnál bizonyára szintén gyermekkorú halottakról van szó.

Ezen adatok fényében még inkább figyelemre méltó a női becenevek használatának függetlensége az életkortól.

Az adatok szerint a becenév föltüntetése a síron az utóbbi évtizedekben megritkult.

S. SÁRDI MARGIT

Drusza – Druszám!

A barátom keresztnéve ugyanaz, mint az enyém: *László*. Általában *Druszámnak*, vagy – mivel jóval fiatalabb nálam – *Öcsémnek* szólítom. Miért is hívnám *Laci*-nak, hisz egy idegen is (pl. egy közúti rendőr) használhatja a becézött szólítónévként. A *drusza* köznév, kisbetűvel kellene írni, ám az én esetemben a tulajdonnév funkcióját tölti be a mindennapokban.

Valójában évekig nem gondolkodtam a szó jelentésén, eredetén, hisz szülőhelyemen a használata közelebbi ismerősök között mindennapos volt. Egyfajta meghittséget, valamilyen összetartozást jelentett a nem vérbeli rokonok között, kiejtése odafigyelő megtiszteltetést jelentett az egymással magázódók esetében is. Még gyerekkoromban fölfigyeltem rá, hogy kizárólag férfiak használták egymás közt, a nők sohasem. Talán a sokszori előfordulása miatt mindig megragadott az elhangzása utáni hangnem, hanghordozás, beszédtema, még ha távol is álltak korban, időben, rangban a megszólítók egymástól. Bizonyára egyéni a beállítódásom, de valahogy úgy él bennem ez a szó, mint az *édesanyám*, *édesapám*, vagy a *nővérem*.

Később orosz szakos tanárként úgy véltem, hogy a szó – sok más szláv jövevényhez hasonlóan – szláv eredetű, a *drug*, *druzjá*, *drúzsba* [друг, друзя, дружба] szavakkal van valamilyen távoli rokonságban. Ennél az elméletnél sokkalig megmaradtam. Csupán véletlen, hogy az értelmező kéziszótár egyszer e címszónál nyílt ki, s irányította rá a szemem. Azt írja, hogy használata bizalmas, jelentése: akinek a mienkkel azonos a keresztnéve, s az eredetéhez kérdőjelet ad meg.

Következő lépésem az ÉrtSz. volt. Jelentése: a beszélővel vagy a szóban forgó személlyel azonos keresztnévű ember, főleg férfi. Eredete továbbra is bizonytalan. Makacs ember lévén az etimológiai szótárhoz fordultam harmadszor. 1741-ben adatolja első ízben (*drusza*, *durusza*, *duruca* formákban). Ismeretlen eredetű szónak írja le, valamint azt, hogy szláv hangzása ellenére a szláv nyelvekből nem lehet megmagyarázni az eredetet kielégítően. A szlovák nyelvben fordul elő *drusa*, *drus*, *druso*, *drosko* alakokban és azonos jelentésben, ott is csak a népnyelvben, s ez valószínűleg magyarból való átvétel. Megjegyzem, a magyar–szlovák szótár hasonlóan vélekedik.

A magamnak feltett utolsó kérdés: vajon más nyelvek ismerik-e ezt a fogalmat, van-e rá külön szavuk? Könyvtárunk jó pár szótárát föllapozva kiderült, hogy igen, más nyelvű népek is használják a szót, sőt ha lefordítjuk, úgymond szóról szóra, akkor majd mindenütt van a névhasonlóságra utaló elem. Tekintsük át a nagy európai nyelvcsaládok szerint ezeket:

finnugor: *kaima* (finn);

germán: *Namensbruder* (német), *Namensake* (angol), *namne* (svéd),
navnebroder (dán);

szláv: *imiennik* (lengyel), *tězka* (orosz), *jmenovec* (cseh), *menovec* (szlovák),
imenjak (szerb és horvát);
latin: *homonymus* (latin), *omonimo* (olasz), *homonyme* (francia), *tocayo*
(spanyol), *tocaio* (portugál) stb.

A felsoroltak alapján kitűnik, hogy más népeknél is jelentős a névazonossági érzelmi kötődés. Az ember a keresztnévét nemcsak elfogadja, egyéniségére jellemzőnek tartja, hanem még a hasonló nevűeket is megkülönböztetett előnyben részesíti másokkal szemben, bár tulajdonságait talán kevésbé ismeri. Ezzel min-tegy kibővül a tulajdonnév e típusának funkciója, s magát a nevet vagy becézőnevet más elemmel helyettesíti, illetve bővíti.

Visszatérve az etimológiai szótár első adatára, valószínű, hogy nyelvünkben már korábban használatos volt a szó, hisz SZAMOTA Magyar nyelvtörténeti szótárában már 1499-ből megtaláljuk: *Nicolas Drwsa*. Amennyiben ez az olvasat elfogadható, akkor a közszói előfordulásnak még korábbinak kell lennie, hisz a családnévvé válás vagy megkülönböztetés időben hosszabb folyamatot feltételez.

A *drusza* szó használatára történelmi és irodalmi példáink is vannak, ebből következik, hogy mások is fölfigyeltek a különleges érzelmi töltődésre. Idézem: „Kedves Samueledet pedig a *Druszája* ezerszer tsokolja.”

(Gróf Toldi Zsigmond és gróf Bethlen Sámuel levelezése, 1788)

„*Druszája* Hunyadi Mátyás apjának!”

(Petőfi Sándor leveléből Arany Jánosnak)

„Ejnye no – kiáltott fel a bakter. – Kelmed az, Bokros *druszám*?”

(Mikszáth Kálmán)

A leírtak alapján úgy tűnik, hogy a *Drusza* – *Druszám* szó és megszólítás más népeknek, személyeknek is sokkal több emberi és baráti szempontból az egyszerű szótári jelentésnél.

FÜLÖP LÁSZLÓ

Személy- és földrajzi nevek Szenczi Molnár Albert 1621-i magyar–latin szótárában*

1. Az V. Magyar Névtudományi Konferencián már foglalkoztam Szenczi Molnár Albertnek a grammatikájában található közvetlen névtudományi megjegyzéseivel, valamint a példaként felsorolt kereszt-, vezeték- és földrajzi nevekkal

* A szerzőnek a NÉ. 21. számában megjelent tanulmánya nyomdailag hibásan jelent meg. Ezúton kérünk elnézést Szathmári Istvántól és közöljük a tanulmány helyes változatát. (szerk.)

(SZATHMÁRI 1997). Ezúttal magyar–latin szótára 1621-i heidelbergi kiadásának a névanyagát veszem számba, és igyekszem ezekből bizonyos tanulságokat levonni.

Először azonban lássuk, milyen egyéniség volt Szenczi Molnár Albert, majd arra keressék választ, mi vezetett el oda, hogy szótárakat is szerkesszen, és hogy ezekbe bizonyos tulajdonneveket is felvegyen.

Szenczi Molnár Albert korának, a későreneszánsznak Európát járt, nyelveket ismerő, anyanyelvét tudós módon vizsgáló, sokat fordító és a magyar nyelvet költői magasságokba is felemelni tudó polihisztor. Tudós mivoltát nemcsak az igazolja, hogy a kornak megfelelő módszerességgel nyelvünknek minden részlegét szinte elsőként feldolgozza (a szókincset szótáraiban; hangtani, helyesírási és grammatikai rendszerét nyelvtanában), hanem a feldolgozást illető eljárás módja is. Hogy ti. szinte mai módon felsorolja művei előszavában szótárainak, nyelvtanának forrásait, beszámol létrejöttük körülményeiről és az általa követett módszeréről. Meg kell említenünk továbbá, hogy minden bizonynyal művei színvonalának – vagy annak is – köszönhetően hatni tudott: szótárai életében háromszor, halála után kétszer hagyták el a sajtót; nyelvtana pedig még a katolikus Pázmány tetszését is megnyerte, s későbbi enemű munkák hivatkoznak rá (Pereszlényi Pál 1682-i grammatikájában egyenesen „plagizál” tőle). Szenczi Molnár nyelve, nem mindennapi stílusa pedig mindenekelőtt a napjainkig számtalan kiadásban megjelent szótárai és az általa emendált, szintén sok kiadásban napvilágot látott Károli-biblia révén fejtette ki páratlan nyelvi, erkölcsi és egyéb hatását. Ezenkívül kiemelem még, hogy Szenczi Molnár „univerzális” egyéniség volt: mindenki és minden érdekelte; hogy „örök-utazó”-nak nevezhetjük: bejárta az akkori Magyarország nyugati, északi és délkeleti részét, valamint a teljes Közép-Európát; hogy több nyelvet ismert, és így összehasonlíthatta azok megoldásmódjait; végül pedig, hogy nyelvünket művelté akarta tenni, és jól látta: a nyelvnek szerves részei a nevek is.

2. A szótárírás gondolata lassan ért meg Szenczi Molnár Albertban. Már szinte gyermekkorában észrevette, hogy iskoláinkban nincsenek megfelelő tankönyvek, s különösen hiányzik egy alkalmas latin–magyar szótár (l. Latin–magyar szótára 1604-i kiadásának előszavában). Azután Göncön, Károli Gáspár körében többször fültanúja volt nyelvészeti, etimológiai fejtegetéseknek, vitatkozásoknak (l. uo.). A legerősebb és immár elodázhatatlan indíttatást azonban Kassán, magántanítóskodása közben kapott, amikor Dasypodius strassbourgi professzor latin–német és német–latin szótára a kezébe került: „*Dictionarium Petri Dasypodii Latino Germanicum et vice versa Germanico Latinum, cum primum Cassoviae puer vidissem, ingemui derepente, quod nos Vngari tali thesauro ut videbatur, destitueremur. Cujus imago postea semper inhaesit atque obversata est animo meo*” (A Latin–magyar szótár előszava). Tehát tanulói és tanítói gyakorlatában vette észre legelőször a szótár szükségességét, s tulajdonképpen már ekkor megfogadta, hogy meg fogja írni a latin–magyar és a magyar–latin szótárt. Meg is tette, és – mint már utaltam rá – nem akármilyen fokon.

Szenczi Molnár szótárai – az első ily nemű betűrendes munkák – egyébként lexikográfiai tekintetben különböznek mai utódaiktól. A vizsgált szótárnál marad-

va – mint a címlapon is jelzi („qui inspersa sunt usitiora proverbia ungarica”) – igen sok szólást is közöl benne latin értelmezéssel. Úgyszintén sok képzett és összetett szót. Megadja továbbá a használtabb nyelvjárási és beszélt nyelvi változatokat, de főcímszóként rendszerint már a mai irodalmi és köznyelvi formát közli, és a többi alakváltozatot „vide” jelzés után sorolja fel (pl. *Leány* és *Lyán*, *Elvonom* és *Elvonyom*). Többször végigragozza egy-egy névutó birtokos személyjellel ellátott alakját (pl. *kæfte*, *kæfted*, *kæftem* stb.). Felsorolja aztán bizonyos növények, állatok fajtáit (pl. 13 féle almát, 10 féle kígyót). Különösnek számít, hogy felsorol férfi- és női neveket, továbbá ország-, város-, régió- és folyóneveket. És még szokatlanabb, hogy pl. Szenc nevénél utal arra, hogy ő ott született, és megadja az időpontot is. Ami pedig ezt a valójában újabb kiadást illeti, már a címben jelzi, hogy a szótárt tovább gazdagította („nunc ... locupletatum”). (A szótárról l. részletesebben: SZATHMÁRI 1968: 169–174.)

3. A szótárban a következő férfineveket találjuk ábécérendben: *Antal* Antonius, *Anthonius*, *Demeter* Demetrius, *Demien* Damianus, *Domokos* vel *Domonkos* Dominicus, *Elek* Alexius, *Elekes* Idem, *Fábján* Fabianus, *Ferencz* Franciscus, *Filep* Philippus, *Fülep* Philippus, *Gábor* Gabriel, *Gergely* Gregorius, *György* Georgius, *Jacob* Jacobus, *János* Joannes, *Johannes*, *Imre* Emericus, *Jofa* Jodocus, *Justus*, *István* Stephanus, *Kálmány* Colomanus, *Kelemen* Clemens, *Lajos* Ludovicus, *Lénárt* Leonhardus, *Lærintz* Laurentius, *Lukacz* Lucas, *Marton* Martinus, *Máté* Matthaeus, *Matyas* Matthias, *Mihály* Michael, *Miklós* Nicolaus, *Orban* Urbanus, *Osvát* Osvvaldus, *Paal* Paulus, vide *Pál*, *Pál* Paulus, *Péter* Petrus, *Sandor* Alexander, *sebestyén* Sebastianus, *Tamás* Thomas.

A hasonlóan felsorolt női nevek a következők: *Borbála* Barbara, *Dorottya*, *Dorko* Dorothea, *Elsébet*, *Ersébet* Elizabeth, *Ersebet*, *Elsebet* Elisabeth, *Elisabetha*, *Ilona* Helena, *Katalin* Catharina, *Katarin* Catharina, *Katus* Catharina, *Lutza* Lucia (kétszer szerepel), *Margit* Margareta, *Orfic* Ursula, vide *Orfolya*. *Orfolya* Ursula, *O'rfe*, *O'rfic*, *Ersebet* Elizabetha, *Piroska* Prisca.

Furcsállom a *Kolos* nevet, ti. a szótár női névnek jelöli („Scholastia. n. pr. foem.”, azaz nomen proprium foeminae), holott az általam megnezett névtárak (FNESz., KÁZMÉR 1993, LADÓ–BÍRÓ 1998) férfinévnek mondják. Viszont KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1559-ből említ egy *Skolasztika* női nevet (KARÁCSONY 1954:383), és LADÓ JÁNOS szerint eredetileg kettős értékű volt, később lett csupán férfinév (LADÓ 1972:3). Mire következethetünk ebből a két névsorból a névtudomány számára?

a) Szenczi Molnár Albert deskriptív (és nem preskriptív) szemléletét (l. SZATHMÁRI 1968) mutatja ezúttal is az a tény, hogy úgy rögzíti a neveket, amint akkor ejtették (*Fábján*, *Kálmány*), illetve hogy közli a hangalaki változásokat, amelyek mintegy jelzik az egyes nevek átalakulásának a fázisait, valamint ingadozásait (pl. *Domokos* és *Domonkos*, *Filep* és *Fülep*, *Katalin* és *Katarin*, *Ersebet* és *Elsébet*).

b) Közöl írásváltozatokat is (*Paal* és *Pál*).

c) És itt találjuk – igaz, csak a női neveknél – a becéző formákat is (*Dorko*, *Katus*, *O'rfe*, *O'rfic*, *Orfic*).

d) A latin megfelelőket – a rá jellemző pontosságra törekedvén – szerepelteti két alakban is (*Ioannes, Iohannes*, illetve *Elisabeth és Elisabetha*).

e) A nevek gyakoriságáról nem nyilatkozik Szenczi Molnár, de ha az itt szereplő neveket összevetjük KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND, illetőleg BÜKY BÉLA listájával, akkor legalábbis a nevek „mozgására” vonhatunk le következtetéseket. KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND ugyanis az 1500–1600 közötti személyneveket vizsgálta (KARÁCSONY 1954). BÜKY BÉLA pedig a fővárosi keresztnevadással foglalkozott tanulmányában (BÜKY 1961), és az 1895–1899, az 1945–1949 évek közötti, valamint az 1959-ben előforduló 25 leggyakoribb férfi-, továbbá női nevek listáját közölte (BÜKY 1961:22–3).

Reálisnak mondható, hogy a Szenczi Molnár által felsorolt nevek (ezek XVI. század végiek, ill. XVII. század elejiek) mind ott szerepelnek KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND listáján, a ma már nem vagy nemigen használtak is, mint pl. *Demjén, Kolos, Osvát, Orbán*, ill. *Dorottya, Luca*. Csupán a *jofa* és az *Elekes*, valamint természetesen a becéző nevek nem fordulnak elő az 1500–1600 közötti nevek listáján.

BÜKY BÉLA múlt század végi és e század közepi listájáról viszont (mint jelezttem: a 25 leggyakoribb férfi- és női nevet vette fel) már hiányoznak a következők: *Demeter, Demjén, Fábián, Elek, Elekes, Fülöp, Gergely, Jakab, Józsa, Kelemen, Lénárt, Lőrinc, Lukács, Máté, Márton, Mátyás, Osvát, Orbán és Sebestyén*, illetve *Dorottya, Luca, Orsolya, Piroska*. Ezek tehát vagy lejjebb kerültek a gyakorisági listán, vagy esetleg ki is szorultak a használatból. Egyébként a *Kálmán* 1895–1899 között még ott van a 25 leggyakoribb név között, aztán már nem szerepel. A *Péter* viszont 1895–1899 és 1945–1949 között nincs ott a leggyakoribbak sorában, de 1959-ben visszatér ezek közé. A női neveknél a *Borbála* fordul elő 1895–1899 között a leggyakoribbak között, utána viszont eltűnik.

4. Több névtörténeti tanulságot rejtenek magukban a Szenczi Molnár szótárában szereplő földrajzi nevek is.

- a) Országnevek: *Czehorország* Bohemia, *Lengyelország* Polonia, *Magyarország* Hungaria, Ungaria, Pannonia, *Mufzkaország* Moscovia, *Olafzország* Italia.
- b) Országgrész-, tájegység-, régiónevek: *Erdely* Transilvania, Dacia, *Maramaros* Marmacia, Marmarissa, *Morva, Morvafág* Moravia, *Nyírfég* Betuletum, *Szepes, Szepeffég* Sepulium, *Szerémség* Sirmia.
- c) Folyónevek: *Drávavize* Dravus, *Duna* Danubius, *Ister*, *Gyængyæs vize* Gemmatum fluvius, *Morvavize* Morhecus fluvius, vulgo Morava, *Moschus, Rába* Rabus, *ŷamos* Samus, Samusus, *Szava* Savus, *Temes* Themisius, *Tifza* Tibiscus, *Vaag* Vagus, *Zagyva* fluvius in campestri Ungariae Parte.
- d) Helységnevek: *Braffo* Corona, *Buda Buda*, Metropolis Ungariae, *Costancinapol* Bizantium, Constantinopolis, *Debrecen* Debrecinum, *Drinápoly* Hadrianopolis, *Eger* Agria, *Eŷtergam* Strigonium, *Fælsæbánya* Medius mons, *Gæntz* Gontia, *Gyær* Jaurinum, *Gyula* Julia, *Gyulafejérvár* Alba Julia, *Kalocza* Colocia, *Kaffa* Cassovia, *Keczkemét*

Aegopolis, *Késmarc* Tyropolis. *Kolosvár* Claudiopolis, Claufenburgum, *Komárom* Gomorra, Comarinum, *Koftancinápoly* Constantinapolis, Bizantium, *Landorfejérvár* Alba Graeca, Bellogradum, *Lasko* Lascovia, *Naggyær* Jaurinum, Javarinum, *Nagybánya* Rivulinum, *Nagyszombat* Tyrnavia, *Nandorfejérvár* Nandor alba, Bellogradum, Taurum, *Patac*, *Sárpspatac* Patachium, *Pécz* Quinque Ecclesiae, *Pest* Pestum, *pofony* Posonium, Pisonium, *Sárospatac* Patachium, Patamipolis, *Szeben* Cibinium, *Székesfejérvár* Alba regalis, *Szentz*, *szemtz*, *szemptz* Szencinum, Wardtberg, *Szerem* Sirmium, *szombathely* Sabaria, *Temefvár* Themifvarinum, *Tólna* Altinium, *Várad* Varadinum, *velence* Venetia, *Velentze* Venetia.

Megjegyzések, következtetések:

- a) Magyarország latin nevéként ott szerepel a *Pannonia* szó is.
- b) Sajátos Oroszország korabeli elnevezése: *Mufzkaorfzág*.
- c) A szótár nem jelöli következetesen a hosszú é-t, á-t, stb., de azt hiszem az *Erdely* esetében a második *e* valóban rövid lehetett (Kisújszálláson pl. a legtöbbször így hallottam gyerekkoromban). – Szenczi Molnár az *Erdely* latin megfelelőjeként a *Dacia* szót is megadja.
- d) Hogy a *-ság*, *-ség* tájegységnévképző szerepben akkortájt gyakori lehetett, a *Morvaság*, *Szepeffég* stb. nevek igazolják.
- e) A folyónevek esetében Szenczi Molnár idejében nem volt ritka a „folyónév+vize” szerkezet (l. *Drávavize*, *Gyængyæs vize* stb.).
- f) Szenczi Molnár itt is közli a hangalaki változatokat, amelyek gyakran jelzik a fejlődés irányát, pl. *Efztergam*, *Landorfejérvár* és *Nandorfejérvár*, *Fælsæbánya*, *Szentz* és *szemtz* és *szemptz*.
- g) Sokatmondóak a latin megfelelőik, pl. *Nyirfég* *Betuletum*, *Kecz Kemét* *Aegopolis* stb.
- h) A latin megfelelők száma gyakran kettő vagy három, nyilván a realitásnak megfelelően, pl. *Duna* *Danubius*, *Ister*; *Kolosvár* *Claudiopolis*, *Claufenburgum* stb.
- i) A latin megnevezés kapcsán Szenczi Molnár nemegyszer közelebből meghatározza a város helyét, vagy utal valamilyen módon az illető helység történetére (pl. *Gyær* Jaurinum Civitas Ungariae ad Rabam et Danubium; *Kalotza* Colocia, Sedes Episcopalis et Basilica praeclara fuit olim in Ungaria; *Szerem* Sirmium, Civitas, olim Ungariae).
- j) A szerző természetesen legtöbbet ír szülőhelyéről, Szencről: „... oppidum Ungariae Inter Posonium et Tyrnaviam prope brachium Danubii, et natus est Albertus Molnar Anno 1574. 1 Septemb.”
- k) Szenczi Molnár itt is jelzi gyakran az írásváltozatokat, pl. *Cofstancinapol* és *Koftancinápoly*, *Velence* és *Velentze*.
- l) Többször közli a valós rövid megnevezést, pl. *Sárospatak* esetében: *Patac*, *Morva vize*, *Marhecus fluvius*, vulgo *Morava*.

- m) Érdekes a *Naggyær* elnevezés a *Gyær* mellett. Kérdés, vajon ez egyszerű névváltozat vagy esetleg Győrt és a hozzá közel eső falvakat együtt jelenti.
- n) A latin megjelölésben mindig ott szerepel, hogy Magyarországi vagy erdélyi városról van-e szó, pl. *Braffo* urbs Transylvaniae, *Eger* urbs Ungariae.
- o) Hogy milyen neveket vett fel Szenczi Molnár és milyeneket nem, ennek az okát nem tudhatjuk. Nyilván a hozzá közel álló keresztneveket, illetve a számára különösen ismerős, esetleg kedves városok, folyók nevét szerepeltette. Ennek is ellene mond azonban az, hogy pl. se a saját keresztnévét, se a családtagjait nem vette fel a listába, és nincs ott Somorja vagy pl. Fogaras neve sem, ahol pedig Bethlen Gáborral találkozott.

5. Összefoglalva végezetül csupán arra utalok, hogy az 1621. évi kiadású magyar–latin szótár személy- és földrajzi neveinek a vizsgálata tovább erősítette a Szenczi Molnárról eddig kialakított személyi és tudományos képet, és hogy a történeti névtudománynak továbbra is van kutatnivalója Szenczi Molnár életművében.

Irodalom

- BÜKY 1961 — BÜKY BÉLA: A fővárosi keresztnévadás hatóerői. *NytudÉrt.* 26. Bp.
- KARÁCSONY 1954 — KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: Személyneveink 1500-tól 1600-ig. In: *MNy.* 50. 379–387.
- KÁZMÉR 1993 — KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára XIV.–XVII. sz. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványa. Bp.
- LADÓ 1972³ — LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv. Akadémiai, Bp.
- LADÓ-BÍRÓ 1998 — LADÓ JÁNOS-BÍRÓ ÁGNES: Magyar utónévkönyv. Vince, Bp.
- SZATHMÁRI 1968 — SZATHMÁRI ISTVÁN: Szenczi Molnár Albert. In: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk.* Akadémiai, Bp. 167–231.
- SZATHMÁRI 1997 — SZATHMÁRI ISTVÁN: Szenczi Molnár Albert és a nevek. In: *MNyTK.* 209. 530–535.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Változó és „továbbélő” nevek Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye ősváltozata névanyagának összevetése az *Iskola* névanyagával¹

Ottlik Géza 1949 elején adta le a Franklin kiadónak első regénye kéziratát – s bár a lektorok kiadásra javasolták, Ottlik mégis visszavette a kéziratot, s az olvasók csak 1959-ben vehették kézbe a szinte teljesen átdolgozott művet. Különböző megfontolásokból 1999-ben Ottlik szerzői jogutóda engedélyezte az átdolgozások miatt nehezen, de több-kevesebb valószínűséggel rekonsztruálható eredeti szöveg kiadását. Jelen dolgozatomban a *Továbbélők* címen kinyomtatott ősváltozat és az „Iskola” szövegét hasonlítom össze, feltérképezendő, hogy az átdolgozás következtében miféle változások történtek a nevek tekintetében.

I. Személynevek

A két szöveg alapvető különbsége, hogy a *Továbbélők* egyes szám harmadik személyű, „mindentudó” elbeszélője nem azonosítható egyértelműen egyik szereplővel sem. Both Benedeket, becenevén Bébét, az *Iskola* főszereplőjét – aki egyben a történet fő elbeszélője is – az összövegben *Damjáninak* hívják – s az *Iskola* másik elbeszélője, a főszövegbe beépített „kézirat” szerzője, Medve Gábor itt *Szebek Miklós* néven szerepel. (Ez a név az *Iskolában* egy pontosan meg nem határozott foglalkozású, valódi személyiség nélküli, pusztán funkcionális szerepű alak neve lesz. „*Szebek Miklós magyarázta egyszer nekem, hogy a regényírók milyen bonyolult módon kotyvasztják össze hőseiket önmagukból és még egy csomó más, eleven vagy holt ismerősükből*” (I28)².) Érdekes módon sajátos beceneve itt még nem Both Benedeknek van, hanem Medve-Szebek Miklósnak: akkor derül ki, amikor édesanyja meglátogatja a katonaiskolában: „*Ó, Dédé!*» – *mondta félig nevetve, félig megzavarodva az asszony (...) Csecsemőkorából ragadt rajta ez a név; apja nevezte így, aki már tíz éve nem élt; odahaza anyja felnőtt testvérénje, sógora, dajkája, mindenki »Dédé«-nek hívta*” (T70).

A Both Benedek-Damjáni becenevéhez fűződő jelenet ősváltozata, bár benne van az eredeti szövegben, de kissé más formában. Míg az *Iskolában* Júlia küldte a csomagot (Júlia az összövegben nem is szerepel), itt egyszerűen csak hazulról kapta (T87), s a levél megszólítása „*Édes kis bogaram*” (T88). Lehet, hogy a *Bébé* becenév eredetét az alliteráló *Both Benedek* név kezdőbetűin túl az eredeti *Dédé* mássalhangzójának a *bogaram* kedveskedő megnevezés szókezdő hangjára cserélésében is kereshetjük?

¹ E dolgozat folytatásának tekinthető a Névtani Értesítő 19. (1997) illetve 21. (1999) évfolyamaiban megjelent írásaimnak, melyek az *Iskola a határon* személy-, illetve földrajzi neveit dolgozták föl.

² Az *Iskola a határon*ból vett idézeteket pusztán egy I-vel s az utána írt oldalszámmal jelzem; a *Továbbélők*ből vett idézeteket hasonlóan egy T-vel és oldalszámmal. Az idézett kiadások: Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Móra, Bp.; 1988. Úő: *Továbbélők*. Jelenkor, Pécs, 1999.

Az *Iskola* harmadik központi szereplője, Szeredy Dani vezetéknéve itt még *Istenes*, és alakja sokkal kisebb szerepet kap, mint a későbbi regényben – noha az *Iskolában* fontos motívum, az „»Ereklye?« »Piff!«”, ha más kontextusban és kissé más szöveggel is („»Ereklye?« »Nyakleves!«”), de hozzá fűződik. Szintén hozzá kapcsolódik a „naptár-jelenet”, ami az *Iskolában* Zsoldoshoz („*Zsoldosnak volt egy kis zsebnaptárja, s esténként kihúzta benne az elmúlt napot*”(I127).) – azonban más a hangsúlya: itt jelenik meg Szeredy-Istenes „beceneve”, ami az *Iskolában* már nincs benne. („*Istenes az utolsó negyedórán, szokása szerint naptárját nézegetve, Damjánihoz fordult:*

– Tegnap volt a neved napja? – kérdezte.

– Ühüm. (...)

– Nekem nyáron van. Július huszonegy. – Meg is mutatta: – Nézd.

A katolikus rovatban ez a név állt: »Praxedes«. A mögötte olvasható protestáns »Dániel«-t nem véve figyelembe, Damjáni így szólt:

– Praxedes. Szervusz, Praxedes.

– Marha – mondta Istenes, és jókedvű lett az arca” (T89–90).

Mindkét változatban a katonaiskolai események elbeszélése egy „név”-vel kezdődik, de míg az *Iskolában* az ordító negyedéves „Hejnatter!”-t kiabál Eynattent keresve, itt ez a „név-konfliktus” nem jelenik meg: a keresett új növendéket *Cholnokynak* hívják (akinek neve majd egy későbbi Ottlik-műben jelenik meg újra). A jelenetet követő általános bemutatkozásban tűnik fel Orbán Elemér, akit az összövegben még *Osvátnak* hívnak. Formes Attila helyett *Dégenfeld* szerepel, akinek neve ismerős az *Iskolából*, noha ott mint piarista kisdíakkal találkozunk vele.

A mellékszereplők közül néhányan változatlan néven kerültek be az *Iskolába*, így „Bébé-Damjáni” barátja, *Halász Péter*, azután *Czakó Pál/Pali*, *Tóth Tibor*, *Zámencsik Béla*, *Szabó Gerzson*, *Colalto Egon*, *Zsoldos*, *Matej*, *Gereben Énok*; *Apagy*, *Öttevényi*, *Merényi*, *Burger*, *Homola*. A Merényi-körhöz tartozik *Végh*, aki az *Iskolabeli* Varjúval (Varga János) azonosítható. A hozzá fűződő történet – „Egy reggel a himlőhelyes képű *Végh*, *Merényi* meghitt csatlósa, aki a zenekari esztrád egyik asztalánál ült, áthajolt a fakorláton, s a közvetlenül mellettük levő, két lépcsőfokkal alacsonyabb szinten álló asztalról vaktában elragadott egy fél cipőt. Történetesen *Öttevényiét*.” (T99) – nem kerül be az *Iskolába*, de ő az, aki *Tóth Tiborral* tanulni akar (I339/T133).

Bónis Feri és Borsa Lőrinc helyett az összövegben egy *Borsa Feri* szerepel, akiről mindössze annyit tudunk meg, hogy báró, s szerepel egy *Urbán Ákos* nevű növendék, akitől Bébé-Damjáni a szabadságos vonaton visszafelé elkérte a vcc-lapját. Az évfolyamelső *Drágh Gedeont* itt még *Bogdán Péternek* hívják. Az összövegben nem szerepel *Inkey*, *Jaks Kálmán*, *Kalugyerszky*, *Kappéter Zénó*, *Kmetty Fidél* (Manci), *Laczkovics Józsi(ka)*, *Laczkovics Sándor*, *Mufi*, *Myrkovszky*, *Palugyay*, *Pongrácz*, *Szerafini Gyula*; a *b* osztályból *Apor*, *Asbót Imre*, *Szentiványi*.

A növendékeket közvetlenül felügyelő tiszthelyettesek neve változatlan: *Bognár, Schulze és Balabán* – de Bognárnak a *Továbbélők*ben van csúfneve is: *Zuki*. (Házmándi, Tanner, Telmán az ösváltozatban nem szerepel.) *Kuzmics százados*-nak mind a vezetékeve, mind a csúfneve változatlan (*Kenguru*), s változatlan a tábori lelkész, *Monsignore Hanák Pelbárt* neve is. Marcell Karcst itt még *Daniló főhadnagynak* hívják, s az *Iskolával* ellentétben van csúfneve is: *Tapló*. Menotti századost, aki észreveszi Medvét a szökése után, *Kovarzik főhadnagynak* hívják. Dancsó őrnagy, Edelényi, Ernst alezredes és Molnár őrnagy nem szerepel az ösváltozatban, *Púderes majomülepnek* pedig a nem szereplő Molnár őrnagy helyett *Valerián századost* csúfolják, aki az *Iskolából* marad ki. (Molnár őrnagy csúfneve *Púderes páviányülep* az *Iskolában*.) Az igazgató, Kovách Garibaldi ezredes név szerint nem szerepel a *Továbbélők*ben, csak mint az *ezredes* jelenik meg.

A „civiliek” közül az összövegben csak néhánynak van neve. Itt még Bébé-Damjánihoz tartozik két kislány, akik közül az *Iskolában* az egyik Medvéhez, a másik Szeredyhez kapcsolódik majd: „*Lakott a nagy Verpeléti úti háztömbben két emelettel fölöttük egy kislány, Zsuzsika nevű...*” (T10) vö. I49–50; és az *Elek* fiúk húga, *Marica*, aki Szeredy Barika nevű kilenc éves szerelmével azonosítható. Bébé rokonai, Júlia és Viktor bácsi az összövegben nem szerepelnek – helyettük Czakó rokonai (*Bandi bácsi, Lotte, Terka* (Czakó anyja, *Czakó Gáspárné Forgács-Bartolini Teréz grófnő*) és *Czakó Gáspár tábornok* kapnak nevet.

Veronika az *Iskolában* Medvéék cselédje – itt még Bébé-Damjániék szolgálója: Damjáni sétál vele a Gellérthegyen; Magda és Teodóra, Szeredynek az *Iskola* kerettörténetében szereplő szerelmei értelemszerűen nem jelennek meg az összövegben.

A személynevekről szóló részt befejezendő arról szeretnék pár szót szólni, milyen szerepe lehet a kulcsfigurák névváltoztatásának. Both Benedek nevét már SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (idézi KEMÉNY GÁBOR, Nyr. 1995/4. 372) is beszélő névnek tekintette: vezetékevét Ottlik valószínűleg a *bot* közszóából alkotta meg, utalva a *botcsinálta* kifejezésre. Bébé nem író, nem ért az íráshoz. („*Én azonban nem vagyok regényíró, hanem festő, és csak a magam módján tudom kiegészíteni és kikerekíteni Medve kéziratát. (...) Lehet, hogy parlagi módon belekontárkodom a művébe, de hát azt írta, csináljak vele, amit akarok*” (I28).) – Ugyanakkor talán érdemes azt is figyelembe venni, hogy a Régi magyar családnevek szótára szerint a *Bot(h)* ősi magyar név, amely eredetileg bizonyos foglalkozások eszközére utalhatott (pl. csősz, pásztor, ör) – s ilyen vonatkozásban Both Benedek is ör: az igazság, a barátság, a kifejezhetetlen összetartozás pásztora. A *Damjáni* név ilyen mélyebb értelmezéseket még nem tesz lehetővé, nem is beszélve arról, hogy keresztneve az összövegben még egyáltalán nincs.

Medve Gábor vezetékeve eufemisztikus, tabunév: a farkas, szarvas elnevezéséhez hasonlóan a medve „igazi” nevét sem volt szabad kimondani – a valódi név helyett farkas állatnak, szarvas állatnak vagy éppen (a szláv nyelvekben) mézevő állatnak (a németek, angolok barna állatnak) nevezték. Tulajdonképpen tehát az *Iskolában* Medve Gábor neve is titkolózó – ahogy Bébé neve az. Egyrészt a vezetékeve is már rejt-név, másrészt a kéziratában szereplő *M*-mel is főhősének

személyiségét akarja eltitkolni. Névadásába esetleg belejátszhat az is, amit a Régi magyar családnevek szótára említ, miszerint a *Medve* név lehet valamilyen tulajdonságra, főleg komorságra, morózusságra utaló metaforikus elnevezés is. A *Szebek Miklós* név ilyen értelemben még nem volt beszélő név, hiányzott belőle a *Merényi* nevével való alliterálás is, ami szembenállásukat fejezheti ki. A *Miklós* keresztnév, szemben a *Gábor*ral nem biblikus, így rejtett utalásokat sem tartalmazhat. (Bébé keresztnéve, a *Benedek* latin eredetű név, jelentése: áldott; legismertebb viselője Nursiai Szent Benedek, Európa védőszentje, a nyugati szerzetesség atyja. Medve keresztnéve, a *Gábor* héber eredetű név; jelentése: Isten embere; legismertebb viselője Gábor főangyal, aki hírül hozta a Megváltó megtestesülését. Szeredy keresztnéve, a *Dániel* szintén héber eredetű, jelentése: Isten a bírám; legismertebb viselője Dániel próféta, aki Isten segítségével az oroszlánverembe vetve sértetlen maradt a vadállatok között. Talán érdekes, hogy a három főszereplő közül csak Szeredy-Istenesnek változatlan a keresztnéve, s az összövegben – az *Iskolával* épp ellentétesen – csak neki van „beszélő” vezetékneve. A szövegben explicit módon nincs jelezve Istennel való kapcsolata, s ha hármójuk közül valakit „istenesnek” lehetne nevezni, az inkább Medve-Szebek, hisz ő jár misére, s az *Iskolában* ő (az összövegben még Damjáni) barátkozik a regény „istenes”, buzgón vallásos szereplőjével, Tóth Tiborral (s mondja el majd az *Iskolában* a Miatyánkot) – az *Iskolában* azonban – többek között – a keresztnéveik által implicit módon mindhárman valamilyen módon „istenesekké” válnak.)

Szeredy neve a magyar vezetéknevek egyik legelterjedtebb típusába tartozik: a lakóhely, származási hely vagy birtok nevéből *-i* képzővel alkotott nevek közé illeszthető – etimologizálva azonban szintén tekinthetjük beszélő névnek. A *Szeredi* vagy *Szeredai* név a *Szereda* helységnévre vezethető vissza – ez viszont a *szerda* közszavunkra, aminek etimológiája gazdagíthatja Szeredynek a cselekményből kibontakozó jellemzőit illetve viszonyait. A magyar *szerda* szó szláv eredetű; eredeti jelentése ‘közép’ – ami indoeurópai alapon összefügg a latin *cor* ‘szív’ (fn.) jelentésű szóval. Szeredy közepén áll Bébé és Medve között: Bébé barátja – ugyanakkor, mivel „*kövé, kopaszodó, kék szemű, jámbor, mackóképű fiú volt*” (I14), asszociatív kapcsolatban áll Medvével is. Szeredy, bár katona – a másik két szereplőhöz hasonlóan –, szoros kapcsolatban áll a művészettel: míg Medve ír, Bébé rajzol, Szeredy zenél (vö. I10). Mindebből azonban még szinte semmi sem jelenik meg az összövegben: itt Szeredy-Istenes helyett Szabó Gerzson hegedül (T144).

II. Földrajzi nevek

Az *Iskola* három helyszínen játszódik: Budapesten, Kőszegen és epizodikusan Nagyváradon. Mivel ez utóbbi a kerettörténethez kapcsolódik, a *Továbbélőkben* még nem szerepel, illetve csak mint Czakó szülővárosa, ahol egyszer elment anyjával kettesben a *Pannónia vendéglőbe* (T115).

A cselekmény fő helyszíne az összövegben sokkal elnagyoltabb, *Kőszeg* neve egyáltalán nem szerepel a regényben, s konkrét hely is kevesebb: az *Arany Strucc Szálloda*, a *nemezgyár* és a *Kálvária*.

A *Továbbélők* az *Iskolából* ismert puha radír ellopásával kezdődik, így szerepel a *Nádler-féle papírkereskedés* neve, s onnét hazafelé a *Bercsényi utca* és a *Verpeléti út*, ahol laktak; illetve franciaórára menet a *Ménesi út*. A *Gellérthegy* képe pedig nem Medve-Szebek, hanem Bébé-Damjáni gyerekkori sétái, illetve iskolai emlékeihez kapcsolódik. A *Feneketlen-tó*hoz Damjáni az *Iskolában* nem szereplő Elek fiúkkal járt ki teniszezni. Az összövegben a kis balatoni fürdőhely, sőt a piarista gimnázium is Damjánihoz tartozik, de itt nem Dégenfeld és a hógolyó okoz bonyodalmakat (I48–52), hanem egy véletlen baleset, amit verekedésnek titulálnak, s ez lesz az egyik oka annak, hogy Damjánit katonaiskolába adják: „vizet ivott egy tízperces szünetben a folyosó végében, ráhajolva a nyomós csapra, s amikor az egyik fiú megcsiklandozta, hogy siettesse, olyan hevesen kapta fel a fejét, nem állván a csiklandozást, hogy koponyájával beverte a mögötte álló türelmetlen társa orrát” (T16–19).

A *Haris köz*, ahová Medve fogorvoshoz ment az édesanyjával, az összövegben még nem szerepel, csak a hangulata van meg: „Ugyanúgy, a *Ménesi útnak* vagy a *kilences villamosnak* vagy az *Erzsébet híd budai hídfőjének* egy ilyen vagy olyan pillanatban – eső után, március 27-én délben, Pest felől jövet – megvolt a maga kétségtelen tartalma, ha nem is lehetett néven nevezni, mi az voltaképpen” (T90–91). Az *Iskolában* majd kulcsszerepet kapó ábrándkép, Medve *Trieszti Öble* sincs még meg, bár már megtalálható a Bébé-Damjánihoz kapcsolódó chicagói *Michigan Avenue*, amelynek fényképe a földrajzkönyvükben található – s itt van Szeredy-Istenesnek is egy képe: egy kivágós-ragasztós ív egy repkénnyel befutott skót várkastélyról (T93).

Czakó Pali szintén budapesti, bár hogy pontosan hol, melyik utcában lakik, az nem derül ki, csak annyi, hogy valahol a *Belvárosban*. Czakónak is volt egy képe: „volt egy díszesen kifaragott tollszára, a végében, a cirádák közt ügyesen elrejtve parányi nagyítólencse bújt meg. Ha a világosság felé emelve belenézett az ember, Davos behavazott körképe vált láthatóvá” (I65, T60). Az egyik húsvéti szabadság alatt, virágvasárnap utáni hétfőn Bébé-Damjáni találkozott Czakóval a *Belvárosban*, a *Ferenciek terén*, hogy a *Somogyi és Nellernél* megvegyék a rádióhoz szükséges alkatrészeket, majd Czakó javasolta az *Egyetem utcában*, egy kirakat előtt, hogy menjenek moziba (I263/T117–8). Az összövegben még nincs benne, hogy találkoztak volna Medvével.

Szeredy-Istenesről nem derül ki, honnét kerül a katonaiskolába. Mint már említettem, az összövegben már megtalálható a történet, miszerint Daninak elemista korában volt egy osztálytársa, aki ahelyett, hogy »a Várban láthatók Erzsébet királyné ereklyei«, azt írta, hogy »a Várban láthatók Erzsébet királyné erkélyei«, mondván, hogy annak nincs semmi értelme, hogy ereklye (I195). A *Továbbélőkben* még Mátyás király »erkélyei«-ről van szó (T98–99).

Az *Iskolában* Zsoldos, Medve padszomszédja, aki a *Boráros tér* közelében lakott, a *Mester utcában*, egyszer lerajzolta Medvének a lakásukat, sőt, »a *Mester utca* járdáján a fákat is odorajzolta, a hirdetőoszlopot, trafikot, órást, gőzmosdát, tejszarnokot” (I224). Az összövegben ebből még csak mindössze a motívum

van meg: a kis Matej rajzolgatja, csak úgy magának, a lakásukat az első rész végén (T94).

Az író, költő, a művész műhelyébe való bepillantás mindig érdekes-, néha fontos adalékokkal szolgálhat ahhoz, hogy alaposabban megismerhessük az alkotó munkamódszerét, felfedezhessünk a kész műben olyan mozzanatokat, amik egyébként nem tűntek volna a szemünkbe. Talán ezzel a rövid összehasonlító elemzéssel is sikerült rávilágítani arra, hogy a mű koncepciójában milyen fontos szerepet játszhatnak a nevek, a névadás, a névválasztás – s ez is kedvet ébreszthet az irodalmi onomasztika meglehetősen elhanyagolt kutatási területéhez.

FARKAS EDIT

Nevek és arcok Tamási Áron színjátékaiban

A nevekkal való „viaskodás” már születése napján elkezdődött: apja önkényesen, saját döntése alapján Tamási János néven jegyeztette be a farkaslaki anyakönyvbe. Vezetéknevének *i*-je későbbi, önkényes hozzátoldás, az Áron nevet pedig a keresztelőjén kapta, mivel édesanyja babonásan félt a Jánostól, mondván: e név viselői a családban valamennyien korán meghaltak. Talán ez is lehet egyik magyarázata annak, hogy később sokat foglalkoztatták a nevek, mindig egyik fő gondja volt, hogy jól hangzó, és jellegzetes nevet adjon hőseinek (TAXNER-TÓTH 1973:9).

Első színdarabját (ahogy ő nevezi: székely népi játék) 1924-ben a kolozsvári Magyar Színház pályázati felhívására írja meg – Amerikában. Az *Ősvigasztalás* című „székely tragédiát” kései önéletírásában, a *Vadrózsa ágában* (1966) ifjúkori, elhamarkodott vállalkozásnak nevezi, s mint elkallódott, „komor és darabos vázlatra” emlékszik vissza, amikor első színházi kísérleteiről vall, s az *Énekes madártól* számítva eltökélt, makacs drámaírói pályafutását (Z. SZALAI–ABLONCZY 1987/I:528–536). Ez utóbbi darabot ismeri leginkább a nagyközönség, erről írták a legtöbb kritikát, elismerőt és elmarasztalót egyaránt. Lehet, hogy ez a közönségnek leginkább tetsző székely népi játék, de nem szabad elfeledkeznünk a többi nagyról sem; a remek „játékok” közé tartozik a *Tündöklő Jeromos*, *Vitéz lélek*, *Csalóka szivárvány*, *Hullámzó vőlegény*, *Ördögölő Józsiás*, *Boldog nyárfalevél* – hogy csak a legfontosabbakat említsük. Kezdetben többnyire a technikai gyengeségekért marasztalták el a drámaíró Tamásit. Egyes műveit laza szerkezetűnek, megbicsakló cselekményűnek vélték a kortárs kritikusok, de az ő képzeletét nem a közeli vagy távoli divatos példák irányították, s nemcsak a cselekményt, de drámai alakjait is másképpen formálta meg, mint ahogy a színházi néző évtizedeken át megszokta. Tamási drámái kétségtelenül más megközelítést igényelnek, mint ahogy a dramaturgia klasszikus szabályainak ismeretéből következnek.

Fantáziáját az az ősi hagyományokon nyugvó hit- és hiedelemvilág mozgatta meg, amely magában rejtí az ember megújulási képességeit is – a pusztító viharok, háborús csapások után. A néphit nem ismeri a végleges bukást, a romlásból is a reménykeltő jeleket véli kiolvasni. A székely népballadák világában jártas író számára ezért kínálkozik megoldási formaként a népi játék, amely a folklórt (ősköltészetet, mesét) a mitológiával egyesíti – a csodálatos emberi természet megnyilvánulásaként (Z. SZALAI 1991:91–92).

A népi játékok mellett más színpadi darabok is születtek, ám mindegyikük közös eleme a játék: Tamási írt komoly játékot (*Vitéz lélek*), drámai színjátékot (*Csalóka szivárvány*), mesejátékot (*Búbos vitéz, Szüntelen király, Ördögölő Józsiás*), bábjátékot (*Szegény ördög*) stb. A szereplőkről nem mindig mondható el, hogy remekbe szabott figurák lennének (TAMÁS 1997:151–157), de nevük szinte minden esetben kitűnően jellemzi őket. Tamási szereplői, mint a regény- és novellahősök döntő többsége, a szülőhely vonásait hordozza magán. A népi játékokban mindig jellegzetesen falusi család- és keresztneveket találunk, kivéve persze a városi szereplőket, akik jellemüknek/életvitelüknek megfelelő nevet kaptak. *Csorja Ádám, Botár Márton, Balla Péter, Czintos Bálint, Bodrogi Antal* nevei a többi szereplőhöz képest „súlyosak”, annál is inkább, mert kevés szereplő használhatja a teljes nevét, legtöbbször csak keresztnévükkel vannak jelölve a színdarabokban.

KOVALOVSZKY MIKLÓS osztályozása alapján (KOVALOVSZKY 1934:36–48) az irodalmi névadásnak számos típusát különböztetjük meg; Tamási színpadi szereplőit is ez alapján próbálom meg osztályozni.

1. Rövidebb elbeszélésekben, karcolatokban gyakran előfordul, hogy az író nem ad nevet a szereplőknek, a történet alakjai a férfi, az orvos, a katona stb. Ebbe a csoportba sorolhatók a színpadi művek „statisztái”, akik csak rövid ideig, pár mondat erejéig jelennek meg, vagy teljesen a háttérben maradnak, ám teljes értékű részei a darabnak. Ilyen szereplők: *falusi bíró, három legényke, törvénybír, ügyész, védő, csendőrök, trottyos szolga, vén székely, klarinétos, nép, egy hang* (Ösvigasztalás); *legényke, két leányka, katolikus pap, uzsorás örmény, istentelen suszter, biztosítási ügynök, faügynök, magyar képviselő, tudós, népies író, koldus* (Néppártiak); *pap, papné, rokkant, asszony, egyházfi, kurátor, presbitérium* (Görgeteg); *dobos, cigány, egy hang, másik hang* (Tündöklő Jeromos). Előfordul, hogy a cigánynak van neve (*Fintor* – Bor és víz), ám ugyancsak névtelenek a Búbos Vitéz mesejátékban szereplő állatok: *medve, róka, mókus, őzbak, őzsuta, nyúl*.

2. A második csoportba tartoznak a beszélő nevek, amelyek egyértelműen, testi vagy lelki tulajdonságaik alapján jellemzik viselőjüket. Ez a névadás megfelel a ragadványneveknek, a tulajdonos egy fontos tulajdonságára utal, és ezt a karikatúrához hasonlóan felnagyítja, eltorzítja, ezért komikus hatást kelt, tehát inkább a komédiákban fordul elő. Tamásinál viszonylag kevés ilyen nevet találunk, és azok is leginkább a mesejátékokban fordulnak elő:

a.) Társadalmi állapotra utal: *Módus Beke* (gazdag ember, Szegény ördög);

- b.) Foglalkozásra utal: *Vikáros* (doktor, Hegyi patak), *Fanfarus* (hopmester, Ördögölő Józsiás), *Gumics* (sofőr, Hullázmző vőlegény);
- c.) Belső tulajdonságra utal: *Szódara* (kántor, Szüntelen király), *Fecske* (postás, Kossuth nevében).

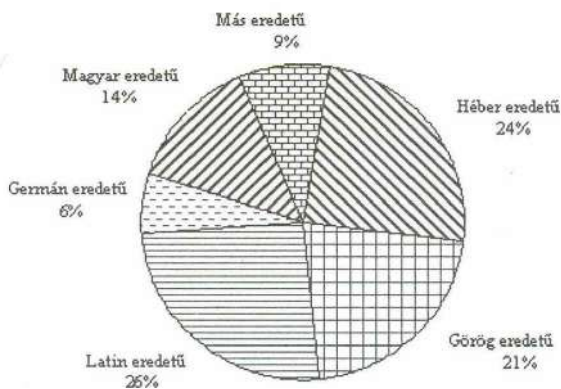
3. A név gyakran nem a jelentésével, hanem a hangulatával jellemez, úgy, hogy az egész névközösségben azonos asszociációkat ébreszt (KÁLMÁN 1996:108). Ebbe a csoportba sorolható a legtöbb színpadi szereplő neve; Tamási gondosan ügyelt, hogy alakjai a kornak és környezetnek egyaránt megfeleljenek. A népi játékokban előforduló családnevek mind hitelesek, akár Farkaslakán vagy más székel faluban is találkozhatnánk velük. *Csorja (Ádám)*, *Kispál (Jula)*, *Gálfi Bence* (Ösvigasztalás), *Bajna (Gábor)* (Tündöklő Jeromos), *Balla (Péter)* (Vitéz lélek), *Czintos (Bálint)* (Csalóka szivárvány), *Bodrogi (Antal)* (Hullázmző vőlegény), *Vizi (János)*, *Füst (Gergely)*, *Baja (Gyula)* (Bor és víz) nemcsak viselkedésükkel, hanem nevükkel is az igazi székel világát mutatják be a nézőknek. Előfordul, hogy a családneveknek gúnynévszerű hangzása van, de ez csupán pár alkalommal, és természetesen nem véletlenül fordul elő: *Bakk (Lukács)*, *Préda (Máté)* (Énekes madár), *Tündöklő (Jeromos)*, *Sáska (Mihály)* (Tündöklő Jeromos). A színpadon olyan embereknek kell megjelenni, akik az általuk képviselt világ, eszmék hiteles megtestesítői. A nehéz székel sorsot, a vagyonát elvesztő gazda reményvesztettségét, a falura született művészlelkű fazekas vergődését egyaránt felvillantják a darabok, a szereplők ajkáról pedig székel nyelvjárásban hangzanak el a néha gúnyos-ironikus mondatok.

„A Székel földön játszódó cselekményekben a táj hangulatához tartoznak az ószövetségi nevek, mint Ábel, Áron, Mózes, Dávid, Rebeka, Eszter, Sára” – írja KÁLMÁN BÉLA (KÁLMÁN 1996:109), és ezek a keresztnévek fordulnak elő döntő többséggel a Tamási színjátékokban is. *Csorja Ádám* nemcsak székel ősgyökér, de cselekedeteivel a bibliai Ádámra emlékeztet; az Énekes madár egyik párja, *Gondos Eszter* és *Bakk Lukács* nevükben az Ószövetség lapjairól léptek elénk, míg *Gondos Magdolna* az Újszövetség neveinek egyikét viseli. A másik pár, *Gondos Regina* és *Préda Máté* tagjai közül a férfiú szintén az Újszövetségből kölcsönözte nevét, párja azonban jócskán meghazudtolja nevét: királynői méltóságnak nyoma sincs nála, a falusi parasztleányok tenyeres-talpassága csendül ki minden szavából. A színjátékokban eredet szerint a keresztnévek több csoportba sorolhatók:

- a.) héber eredetű nevek: *Ádám, Gábor, János, Eszter, Magdolna, Máté, Mihály, Lázár, Sári, Anna, Panna, Dávid, Jób, János, Erzse, Samu, Zsuzsánna*;
- b.) görög eredetű nevek: *Ambrus, Trézsi, Teréz, Jeromos, Ágnes, Elek, Péter, Kristóf, Gergely, Döme, Fülöp, Gellért*;
- c.) latin eredetű nevek: *Julianna, Jula, Márton, Bence, Regina, Lukács, Bálint, Marci, Rózáli, Antal, Piroska, Róza, Pál, Ciprián, Kláris*;
- d.) germán eredetű nevek: *Emma, Vilma, Ottó, Berta*;
- e.) magyar eredetű nevek: *Ibolyka, Juliska, Gyula, Boróka, Nándor, Jolán, Kálmán, Etelka*;

- f.) török eredetű nevek: *Aba, Ákos*;
- g.) arameus eredetű nevek: *Birtalan, Márta*;
- h.) olasz - spanyol eredetű név: *Bella*;
- i.) perzsa eredetű név: *Gáspár*.

Az író által alkotott nevek, valamint a mesejátékok szereplőinek nevei kima-
radtak a felsorolásból, hiszen eredetüket nehéz lenne megfejtetni, ám legtöbbször
az írói fantázia szülte őket. A fenti nevek megoszlásának szemléltetésére szolgál a
mellékelt diagram. Amint a felsorolásból is látszik, Tamási a jellemeknek megfe-
lelően használja különböző nevek becéző formáját, sikeresen adja vissza a falusi
hangulatot, eleveníti meg az embereket. Még a csendőr neve is belesimul a falusi
környezetbe, *Gálfő Bence* (Ösvigasztalás) éppúgy lehetne falusi gazda, mint *Kósa
János* (Hullámozó vőlegény). *Erzse, Panna, Jula, Trézsi, Juliska, Bella, Lina,
Rózáli, Kláris* — szinte minden női névnek a becéző formáját használja az író, ám

nem a megszokott, mindenki által ismert formákról van itt szó, hanem a falura
jellemző névadási szokásról: a nehéz körülmények között is megmarad a kedves-
ség, az asszonyt a férj általában valamilyen kedveskedő formával szólítja meg.
Más környezetben ezek a megszólítások minden bizonnyal parasztnak, sőt, akár
lekicsinylőnek is hangozhatnak (pl. városi környezetben), de a Tamási világá-
ban minden a legnagyobb rendben van. A férfiak nevei között előfordulnak olya-
nok, amelyek csak nagyon kis valószínűséggel fordulhattak elő a székely világ-
ban. *Jeromos, Jób* csak a színpad kedvéért vannak jelen, bibliai nevük beillik a
katolikus író névrendszerébe.

Tamási neveinek hangulata egyértelműen idézi fel a székely embert, a falut,
ahol életük lejátsszódik, annak minden örömeivel és bánatával együtt. A mély
hangrendű családnevek (*Csorja, Gondos, Balla, Bor*) mintha a székely bánatát, a
földdel (=élet!) való küzdelmét sóhajtánák; a komor hangulatot csak részben oldja
a játékos nyelvhasználat. A nevek, jelentésüket vagy más asszociációs tényezőket
figyelman kívül hagyva, mindenekelőtt kellemes vagy kellemetlen hatást tesznek
ránk esztétikailag, esetleg közömbösnek érezzük őket. Ez a név zeneiségétől,

hangzósságától és a hanglejtéstől függ (KOVALOVSKY 1934:45); a név által kel-
tett kellemes vagy kellemetlen hatás természetesen átsugárzik a jelölt személyre
is, s könnyen hajlandók vagyunk őt ennek alapján rokon- vagy ellenszenvesnek
érezni.

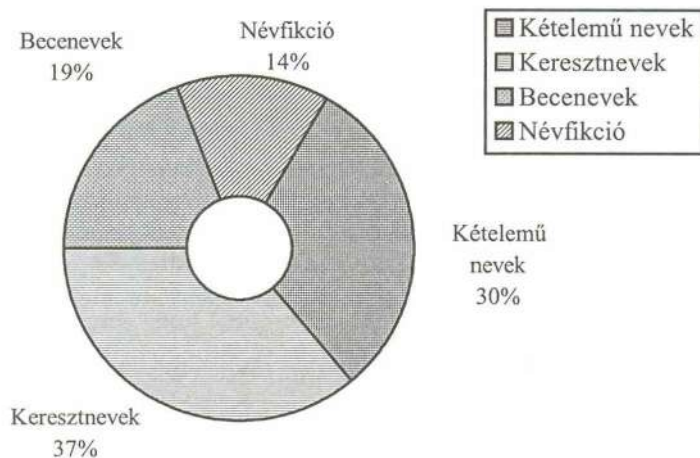
A színjátékok szereplőinek nevei és a szerző leírásai mintegy elénk varázsol-
ják a különböző alakokat. Aki műsorfüzettel a kezében követi az előadást, meg-
babonázva figyelheti, hogy mennyire egymásra talál a név és gazdája. *Csorja*
Ádám az Ösvigasztalás című színmű főszereplője *csak* nevével nem árulja el,
hogy az ősi pogány népszokások hű követője áll a törvény előtt; a neve mögött,
szerzői utasításként azonban még az is ott áll, hogy *székely ősgyökér*. A név és a
rövid, tömör jellemzés az elhangzó mondatokkal együtt hat: a néző nem kételked-
het *Csorja Ádám* igazában.

Névstiliztikai szempontból vizsgálva a szereplők neveit nem elég csak a név
hangalakját figyelembe venni az esztétikai érték eldöntéséhez, a néző jelentés-
asszociációi is befolyásolják a név szépségéről alkotott véleményt. *Kömény Móka*
neve már előre jelzi, hogy vidám, fiatal legény; *Gondos Eszter* nevének monoton
egyhangúsága pedig a mindennapokba belefásult leányt állítja elénk. A névhan-
gulat reális forrása, hogy bizonyos nevek és névtípusok meghatározott társadalmi
környezetben (pl. földrajzi tájegység, népcsoport, vallásfelekezet) gyakoribbak,
mint másutt, ezek ez ún. miliónevek. A keresztnévek közül a székelysége jellem-
ző, sokak által „székely neveknek” titulált őszövségi nevek „alapnevek” a szín-
játékokban: *Ádám*, *Gábor*, *János*, *Mihály*, *Magdolna*, *Eszter* szinte kortól és név-
divattól függetlenül éltek és élnek a székelység körében. Néhány ritka kivételtől
eltekintve Tamási közismert keresztnéveket ad szereplőinek; Tündöklő *Jeromos*,
Aba, *Vizi Jób* szerepéhez viszont ezek a nevek kellenek. Változatos hangulati ér-
tékük van a beceneveknek. A becézés tulajdonképpen emocionális jelenség, noha
egy-egy becézett névalak nemegyszer elveszíti érzelmi töltését, és pusztán a sze-
mélynév beszélt nyelvi helyettesítőjeként szerepel. Önálló, „igazi falusi” nevekké
lettek a *Lina*, (Tündöklő *Jeromos*), *Kispál Jula* (Ösvigasztalás), *Erzse* néni (El-
jegyzés), *Kláris* (Boldog nyárfalevél), a színjátékokban azonban csak kis számban
vannak jelen.

A kitalált személyeknek fiktív nevet ad a szerző, ezt nevezzük névfikciónak,
névköltésnek (J. SOLTÉSZ 1979:158); Tamási színjátékaiból ebbe a csoportba so-
rolható nevek a következők:

- a) tulajdonnévi funkcióval felruházott önkényes hangsor: *Bagi*, *Zelma* (Hullám-
zó vőlegény), *Tiri Dorót*, *Terge* (Hegyi patak), *Paskál*, *Vikola* (Boldog nyár-
falevél);
- b) tulajdonnevesített közszó: *Csutura* (Néppártiak), *Fecske*, *Homály* (Csalóka
szivárvány), *Bogyó*, *Czimer* (Hullámzó vőlegény), *Bárány*, *Jávor* (Kossuth
névében), *Torzsa*, *Barka* (Boldog nyárfalevél).

Az alábbi grafikon a különböző névtípusok megoszlását szemlélteti:

Amint a grafikonról is leolvasható, Tamási szinte ugyanolyan gyakorisággal használ kételemű neveket (család- és keresztnév), mint egyszerű keresztneveket, és ugyanígy a becenevek és a kitalált nevek aránya is megközelíti egymást. A főszereplők mindig a teljes nevükön szerepelnek, és ahogy a színjátékban betöltött fontossági sorrend csökken, úgy válnak meg nevüktől a szereplők. Az Ösvigasztalásban egyetlen csupasz keresztnév sem fordul elő, minden szereplő a teljes nevét viseli, tovább növelve a darab drámai hangulatát; a Vitéz lélek című „komoly játékban” csak a főszereplő, Balla Péter viseli család- és keresztnévét egyaránt, a többi tíz szereplőnek csak keresztnéve van, így Balla Péter még inkább kiemelkedik a tömegből. Előfordul azonban, hogy a történet kedvéért a szereplőknek teljes név kell, mint pl. a Bor és víz című „szüreti játékban”, ahol a *Bor* és a *Vízi* családok tagjait csak így lehet megkülönböztetni. A családnév egyben beszélő név is, hűen jellemzi viselőjét: a *Gondos* lányok közül igaz, hogy csak Magdolna vigyáz a rendre, *Bakk* Lukácsot a szerelem fűti, *Préda* Máté pedig legszívesebben eltűntetné a világból *Kömény* Mókát.

Tamási Áron színjátékaiban a székely világot, az örömet és bánatot egyaránt ismerő emberek életének néhány „részletét” ismerhetjük meg. A szereplők nevei szinte kivétel nélkül a valós életből valók, a ritka kivételek is inkább a falusi gúnynevekre emlékeztetnek, mintsem kitalált személyekre. Ez utóbbi csoportba a névfikcióval alkotott nevek viselői tartoznak, de ezek a szereplők a színdarab második vonalában vannak jelen. Név és eszmei tartalom elválaszthatatlan egységet alkot nemcsak a színjátékokban, hanem Tamási prózájában is; *Ábel* és *Mózes* nemcsak a Bibliával, de a Székelyfölddel is összeforrt.

Irodalom

FÉJA GÉZA: Tamási Áron. Szépirodalmi, Bp. 1970.

- FERCSIK ERZSÉBET–RAÁTZ JUDIT: *Hogy hívnak?* Korona, Bp. 1997.
- KÁLMÁN 1996. — KÁLMÁN BÉLA: *A nevek világa*. Csokonai, Debrecen.
- KIRÁLY LAJOS: Névtani ismeretek. In: A. JÁSZÓ ANNA (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor kiadó, Bp. 1991.
- KOVALOVSKY MIKLÓS: Az író és a nevek. In: *NytudÉrt.* 70. Akadémiai, Bp. 1970.
- KOVALOVSKY 1934. — KOVALOVSKY MIKLÓS: *Az irodalmi névadás*. MNyT, Bp.
- LADÓ JÁNOS: *Magyar utónévkönyv*. Akadémiai, Bp. 1971.
- TAMÁS 1997. — TAMÁS MENYHÉRT (szerk.): *Zeng a magosság*. In *memoriam Tamási Áron*. Nap, Bp.
- TAXNER-TÓTH 1973. — TAXNER-TÓTH ERNŐ: *Tamási Áron*. Gondolat, Bp.
- J. SOLTÉSZ 1979. — J. SOLTÉSZ KATALIN: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai, Bp.
- Z. SZALAI–ABLONCZY 1987–1988. — Z. SZALAI SÁNDOR–ABLONCZY LÁSZLÓ: *Tamási Áron színjátékai*. I-II. Szépirodalmi, Bp.
- Z. SZALAI 1991. — Z. SZALAI SÁNDOR: „Hit a harcban, remény a bajban.” *Szépirodalmi*, Bp.

SZOPOS ANDRÁS

**„Aki az igazi nevünkön nevez végre ...”
Krúdy Gyula írói névadása
a *Szindbád megtérése* című kötetben**

1. Krúdy névadásának irodalmáról

PERKÁTAI LÁSZLÓ (1938: 86–7) az első Krúdy-monográfiában megállapítja az íróról, hogy annak „legnagyobb alkotása a stílusa”. Ha ez a sarkított vélemény meg is kérdőjelezhető, az semmiképp sem vonható kétségbe, hogy Krúdy művészetében kitüntetett szerepe van a stílusnak (l. pl. KEMÉNY, 1991: 78). Ezt én is axiómának tekintem, és ennek alapján tartom meglepőnek az érdeklődésnek azt a csekély voltát, ami eddig Krúdy írói névadására vonatkozóan megmutatkozott. Pedig a stílus igen fontos összetevője a tulajdonnév, ezt például J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 129–172) fejtette ki alaposan.

HAJDÚ MIHÁLY (1992) alapvető bibliográfiája szerint csak két – igaz kitűnő – Krúdy névadásával foglalkozó dolgozat jelent meg hosszú évtizedek alatt: a KOVALOVSKY MIKLÓSÉ (1956) és a J. SOLTÉSZ KATALINÉ (1989). A *Szindbád iffjúsága* kötet személyneveiről jómagam adtam közre egy kisebb közleményt a Névtani Értesítő 21. kötetében, ennek a munkának a folytatása az alábbi dolgozat.

Célom az, hogy a *Szindbád megtérése* teljes névanyagát feldolgozva főként stilisztikai érvényű megállapításokhoz jussak, és ezekkel árnyaltabbá, pontosabbá tegyem az író nyelvéről eddig mondottakat. Módszerem gyökeresen különböző a

KOVALOVSKY MIKLÓSétól (1956) és a J. SOLTÉSZ KATALINétól (1989). Ők megállapításaikhoz, kategóriáikhoz számos Krúdy-műből hozták az adott szempontjaiknak megfelelően kiválogatott példákat, én pedig vizsgálataimat egy műre korlátozom, ott viszont a teljes névanyagot kísérem meg számba venni, majd a névanyagot osztályozom és a funkcionális stilisztika elvei alapján minősítem, elemezem.

2. Személynevek

A legnagyobb számban a személynevek fordulnak elő, arányuk és változatosságuk miatt is ezeknek tulajdoníthatjuk a legfontosabb stilisztikai szerepet a nevek csoportjában.

Különösen feltűnő azoknak a személyneveknek a stílusértéke, amelyek hasonlatokban szerepelnek: „olyan hosszú haja volt, mint akár *Viktória* angol királynőnek” (63), „*Valériának* hívták, mint minden nőt, aki számítani akart valamit az életben” (64), „Szenvednem kellett, mint *Mária Magdolnának*” (67).³

Hasonlóképp nagy stílusértéke van a metaforikus neveknek: *Szindbád*, *Kecske*, *Bovaryné*, *Mária Magdolna*, *Stuart Mária*. Ezek közül a legfontosabb a *Szindbád*. A kötet utolsó novellájában meglepő fordulattal találkozunk: Krúdy alteregójának nevét odakölcsönzi, mintegy örököül hagyja fiának: „Viola igyekezett egyszerűen és mindenféle színészkedés nélkül elmondani azokat a szavakat, amelyek láthatólag a szívéből jöttek, de éppen ez a körülmény volt az, amely sávt-borsát megadta a marhapörköltnek, amelyet a *két Szindbád* meglehetősen jó étvággal elfogyasztott” (207).

Krúdy alteregója azonban más néven is szerepel: így metsző öniróniával *Kandúr Gyulaként*, ez részben metaforikus, gondoljunk az író csavargó természetére, nőrajongására, másrészt névferdítésként is felfogható (Krúdy Gyula > *Kandúr Gyula*). Ezek mellett, esetleg ezek helyett a családi legendáriumra is utalni kell: „a »nemzeti betyárvezérként« emlegetett Kandúr” az író nagyapjának öccse, Klapka adjutánsa, a Világos után is gerillavezérként az osztrákok ellen harcoló Krúdy Kálmán volt (SZABÓ, 1970: 8–12).

Találkozunk körülírásos formával is: a *Nyírség fia*; az irodalomban különösen szokatlan saját néven történő önemlítéssel: *a nagyitalú Krúdy úr*. A saját név említése erősen szubjektív lírai alkat tükröződésének tekinthető J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 153) szerint, ő csak lírai költőktől hoz erre példát.

Előfordulnak metonimikus nevek is: „én vagyok a Júdás a játékon kívül is” < „a nagyheti passiójátékban én játszom a Júdás szerepét” (22), *Búcsú bácsi* azért kapja a nevét, mert rendszeresen vezeti a búcsúra menőket.

Több név környezet-, illetve korfelidéző, azaz evokatív funkciója miatt figyelemreméltó stíléma. *Lubomirszky*, *Valentin*: idegenes hangzásukkal a Felvidéket idézik; Krúdy kedvelt XIX. századát a következő nevek: *Erzsébet királyné*,

³ Az idézetek után a *Szindbád megtérése* 1925-ös kiadásának megfelelő lapszámait adom meg. A neveket az egyes csoportokon belül műbeli előfordulások sorrendjében tárgyalom.

Náray Iván, Mária Valéria, Kossuth, Petőfi, Deák Ferenc, Garibaldi, Bem apó. Bizonyos népeket asszociálunk ezekhez a nevekhez: Grünstein, Klein Sári, Schwarz; Lukszics. („Olyan szaga volt az egész konyhának, mint a szerb konyhának szokott lenni” [95].)

Abból a szempontból, hogy egy sajátos művészeti, irodalmi szemléletről, ízlésvilágról vallanak, egy csoportba tartozónak tekintem a következő valóságos neveket (írók, költők egyéb művészek nevei) és szereplőneveket: Bovaryné (ez egyúttal metaforikus név is!), Dickens, Hamlet, Ofélia, Csokonai, Dorottya, Schubert, Petőfi (l. fent is), a Himfy költője, Shakespeare.

Szerepet kapnak a keresztény hitvilághoz tartozó nevek is: Szűz Mária, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Júdás (l. fent is), Krisztus Urunk, G. M. B. (= Gáspár, Menyhért, Boldizsár), Mária Magdolna. Ezeknek a neveknek a viszonylag nagy száma (vö. a Szindbád ifjúsága névanyagával: PETHŐ 1999) szoros összefüggésben van a címben kifejezett életfordulattal: Szindbád megtérése. Így a címnek mint a szöveg globális kohézióját biztosító tényezőnek és a (kötet)szöveg egészének az értelmezésében különösen fontos szerepe van ennek a névcsoportnak.

Viszont jóval kevesebb a „szabolcsi név” (vö. PETHŐ 1999: 302), mint az első Szindbád-kötetben: én hármát találtam. Jeney közismert fényképész volt Krúdy idejében Nyíregyházán, Fitkonideszné bábaasszony, ő segítette világra Krúdyt is (KATONA 1971: 33); Stuart Mária neve ugyan metaforikus név, de itt is említeni kell: Krúdy nagyapjának második felesége volt „a cselédsorból felemelkedett szőke, fehér bőrű gazdasszony, aki vörös forradalmi sapkában kontyán könnyökölt ki azoknak a házaknak az ablakaiból, ahol a »gróf« élete folyamán lakott. »Stuart Máriának« mondta a családi gyöngédség” Krúdy nagyatyjának „ezt a szégyét” (SZABÓ 1970: 9).

Kontrasztnévnek tekinthető a Pálma: „bármilyen nemesen hangzik is ez a név: olyan szenvedélyes asszonyság volt, hogyha megmérgeztették, harapott” (138), és a Vénusz, mert ezt „egy kalendáriumi képecske módjára fakuló” (190) egyszerű fogadósné viseli.

Valószínűtlen, stilizált név egy kivétellel nem fordul elő, pedig sok Krúdy-regényben gyakori ez a névtípus (vö. J. SOLTÉSZ 1989: 453), csak a Szerenádi Szerafin ilyen. Ráadásul Szerafin nem nő, mint neve alapján Szindbád fia is gondolja, hanem férfi.

Szindbád nőközpontú világának, nőkkel való bensőséges viszonyának kifejezője az, hogy a nőalakok nagy része csak keresztnéven említettik: Magdaléna, Magda, Marika, Valéria, Mária Magdolna, Terka, Cézarina, Irma, Rea, Malvin, Rozi, Pálma, Bella, Johanna, Vénusz, Orsolya, Viola. Ritka a teljes név, és a keresztnemek itt is becézettek: Itt Jucika, Klein Sári, Dalondai Boriska. Nemcsak a korabeli névdivat tükröződése figyelemre méltó itt, hanem az is, hogy a különböző társadalmi rétegekhez kötődő nevek evokatív erejű stílémaként funkcionálnak. Marika például egy egyszerű kékfestő felesége, Terka falusi gazdasszony, egy „tyúkász özvegye” (91), Rozi meg – természetesen – szolgáló. Az egyik budai úrnőt viszont „Valériának hívták, mint minden nőt, aki számítani akart valamit az életben, amikor Mária Valéria volt Ferenc József kedvenc leánya” (64). Valéria

„olyan előkelő volt, mint egy királyi kézirat. Erzsébet királyné korabeli uszályos ruhában és ugyancsak ama királyné által divatba hozott frufrus frizurával, valamint fekete strucc tollas legyezővel fogadta Szindbádnak és fiának látogatását” (61). *Reát* az őt nem ismerő pincér is „nagyságos asszonynak” (99) szólítja, az asszony pedig egykori bűnei közt ezt is említi: „hencegtem, mert hercegnőnek adtam ki magamat, (...) kevély és fölényes voltam” (100). *Bella és Dalondai Boriska* úrihölgyek, hasonló: vadgalamszürke színű ruhájában mindkettő „olyan előkelő megjelenésű volt, mint egy régi hercegnő” (170).

3. Helynevek

A helynevek három nagyobb csoportja Krúdy életének három korszakát, három élményrétegét idézi fel. Az első csoportba tartozó helynevek a nyíregyházi évekhez, illetve a családhoz, a másodikba tartozók a podolini diákoskodáshoz, a harmadikba tartozók pedig a leghosszabb, a budapesti időszakhoz kötődnek.

A „nyíregyházi kötődésű” helynevek: *Nyíregyháza*, *Sóstófürdő* (Nyíregyháza része), *Morgó temető* (a város legnagyobb temetője); ehhez a csoporthoz sorolható a tájegység megnevezése is, színekdochéként ugyanis a városra utal a *Nyírség*.

Szorosan kapcsolódnak ehhez a névcsoporthoz azok a helynevek, amelyek bár nem közvetlenül Nyíregyházát, de a Nyíregyházán élő Krúdy családot: annak korábbi vagy későbbi lakóhelyeit, életútjának egy állomását idézik fel. *Várpalota*: Krúdy nagyanyja, Radics Mária várpalotai volt, a *Balaton-parti Őr* (fiktív név): itt a két vonatkozás – a közvetlen utalás Nyíregyházára és a közvetett, amely az író által a szülővárosban szerzett élményréteg műbe emelésével történik – együtt jelenik meg, ugyanis Őr szabolcs-szatmári község, Nyíregyházától nem messze, körülbelül 40 km-re, a Balaton-part pedig nagyjából az a vidék (legalábbis Nyíregyházáról nézve), ahonnan Radics Mária származott. Még érdekesebb, hogy abban a novellában (*A balatoni sellő*), amelyben ez a különös összekeveréssel létrehozott helynév szerepel, két nagyanyjának: az igazinak, Radics Máriának és a mostohának, „*Stuart Máriának*”, akit az író nagyapja „kilencvenhárom esztendő korában vett el feleségül” (144), az alakja eggyé lesz. Ennek az azonosításnak az eszköze, jelzője éppen az az írói eljárás, amely Őrt a Balaton mellé helyezi. Szintén legidősebb Krúdy Gyula alakját idézi *Komárom*. Az unoka legendáiban a vakmerő nagyapa a vár 1849-es ostroma idején egyszer mint a sáncokon menyecskéket táncoltató gavallér (SZABÓ 1970: 10), máskor meg mint a veszélyt a puskaporos hordón való pipázással gúnyoló hadfi (*Szindbád megtérése*: 145) tűnik fel. *Tapolca*, *Badacsony*, *Bakony*: ugyancsak Radics Mária szülőföldjét idézi.

Itt említhetők még mint alföldi helynevek – hiszen a „nyíregyházaiság-tudat” egyúttal „alföldiség-tudat” is – a *Tiszafüred*, *Debrecen* nevek.

A f e l v i d é k i táj, hangulat sok Krúdy-mű alaprétegéhez tartozik. Ez itt a következő helynevekben jelentkezik: *Vág folyó*, *Tátra*, *P.*, „*az egykori lengyel határszélen*”(13), *Poprád folyó*, *Lengyel-nyereg*, *Selmec*, *Kárpátok*.

Budapest részeinek, utcáinak nevei nagy számban fordulnak elő, és így vallanak Krúdy kötődéseiről: *Terézváros*: „Szent Terézről volt keresztelve a városrész” (25), *Pest, Buda, Fehérvári út, Nefelejcs ucca, Tabán, Zugló, a Vár (Budavára, Várhegy), Kamaraerdő, Bástyasétány, Józsefváros, Andrássy út, Soroksári út, József körút*.

Idesorolom még a főváros környékét idéző településneveket: *Besnyő, Gödöllő, Vác, Soroksár*.

A fenti három csoportba tartozó helynevek túlnyomó többségben vannak, az ezekbe be nem sorolható helynevek a következők: *Miskolc, Bécs, Velence, Vöslau, Graz, Almás (Dunaalmás), Duna (nem Budapestnél!) Magyarország, Szentföld, Európa, Mallorca, Minorca, Svájc és Zürich*.

4. Egyéb nevek

Ezen az összefoglaló csoporton belül először az épületneveket, azon belül is a vendégfogadó- és szállodaneveket veszem sorra, mert ezek a leggyakoribbak, és – főleg számuknál fogva – utalnak Krúdy életszemléletére, -stílusára (vö. Erotika és gasztronómia Krúdy képeiben, in: KEMÉNY 1993: 166–182). *Arany Bárány, Elefánt vendégfogadók, Pástétom „című mulatóhely”, Kúria szálloda, a Fehér Sashoz, a Régi Fejedelemezhez címzett vendégfogadók, a Régi Borkereskedőhöz* nevű kocsmá, *Ecetfához* vendéglő, *Korona* fogadó (Miskolc). Egyéb épületnevek: *Nagyopera, Honvédmenház*, ennek egy időben Krúdy nagyapja volt a parancsnoka (SZABÓ 1970: 11), *Esterházy-kastély, Roykó-patika* (Tiszafüreden).

Több cím is előfordul: *Vasárnapi Újság, Borászati Lapok; Rip van Winkle* (színdarab); *Egyetemes Regénytár, A bolygó zsidó* (regény), *Himfy* (Kisfaludy Sándor műve), fiktív cím a *Szerelem lexikona*, ez Szindbád műve.

Egyszer említi Krúdy a *Lánchidat, gróf Széchenyi szobrát, a Vexir-képet*. Márkanév: a *Beregszászi zongora, a Havanna szivar*.

Egy platánt a *Magyarok fájának* neveznek egy felvidéki fürdőhelyen, „mert a magyarok gyülekeztek alatta” (204).

5. Életem, Csillagom, Virágos Akácfa (A becézőnevek egy típusáról)

A neveket a hagyományos szófajtani, és névtani felosztás szerint rendeztem csoportokba, ill. tárgyaltam:

- személynevek
- földrajzi nevek
- egyéb: épületnevek, címek stb.

Itt azonban még szeretnék kitérni egy olyan kérdésre, amelyet – tudomásom szerint – a szakirodalom eddig nem tárgyalt.

Munkám során a kisebb elméleti jellegű problémák mellett egy nagyobb okozott igazán fejtörést: meddig mehetek el a tulajdonnév fogalmának kitágításában? Ezen belül igazából két típusról kellett döntenem, az egyikbe ilyenféle becézőnevek tartoznak: *Csillagom, Orvosságom, Töltött Káposztám(!), Virágos Akácfa* stb. A másik kérdés (vö. J. SOLTÉSZ, 1979: 109) a helynevek -i képzős származé-

kainak a tárgyalását illeti, ezeket a franciák tulajdonnévnek tekintik, az azonos funkciójú -er képzős helyneveket a németek is főnévnek tartják (*der Kölner Dom*). Ezzel ellentétben – tudva ugyan, hogy más szempontokból támadhatóan – a magyar grammatikai hagyománynak megfelelően elhagytam az *egri*, *veszprémi* stb. mellékneveket az elemzésemből, és csupán itt utalok ezekre.

Az első típusba tartozó becéző neveket⁴ azonban a tulajdonneveknek tekintem. A *becéző* név fogalmának használatában HAJDÚ MIHÁLY (1994: 21) követi: „számtalan szülő becézgeti gyermekét Életkémnek, Lelkecskémnek (sic, nagy kezdőbetűkkel! – P. J.), s régen, amikor még hivatalos nevek nem voltak, megmaradhattak ezek a *becéző* nevek (sic) fölnőtt korban is”.

HAJDÚ MIHÁLY idézett alapvető összefoglalásában a személyneveket négy csoportba sorolja: kereszt-, bece-, család- és ragadványnevek. Ebbe a felsorolásba viszont nem illeszti be az *Életkém*, *Csillagom*, *Virágos Akác-fám* típusú neveket. Hol van ezek helye a négyes rendszerben? A kereszt- és családnéveket eleve kizárhatjuk. A ragadványnevek sem jöhetnek szóba, hiszen MINT HAJDÚ MIHÁLY (1994: 43) írja, „ezeknek a keletkezéséhez mindig valamilyen közösség kell”. Az itt tárgyalt nevek viszont egyáltalán nem közösségi használatúak, sőt éppen ellenkezőleg: két ember legbensőségesebb kapcsolatának a szülöttei és kifejezői, a névhasználó pedig egy személy.

A beceneveknek (becézőneveknek) idézett művében HAJDÚ MIHÁLY (1994: 27–30, vö. J. SOLTÉSZ 1979: 59) egy szűkebb értelmezését is megadja: „a keresztneveknek azokat a formáit, amelyeket a teljes (eredeti) névalak megváltoztatásával, egyes részeinek elhagyásával, vagy hozzátoldásával (képzőkkel) alakítunk, becéző neveknek (sic) vagy beceneveknek nevezzük”. Ezt a meghatározást azonban ki lehet bővíteni, a *Csillagom*, *Életem* típusú neveket is becézőneveknek kell egy következetes fogalomhasználati rendszerben neveznünk (ahogy HAJDÚ MIHÁLY is teszi, vö. fent), bár ezek nem keresztnévi eredetűek. Ezek alapján a becézőnevek két csoportjáról beszélhetünk: a keresztnévi és a nem keresztnévi eredetűekről.

A *Csillagom*, *Virágos Akác-fám*-féle becézőnevek többnyire Krúdy nyelvteremtő fantáziájának eredetiségéről, gazdagságáról vallanak: *Csillagom*, *Orvosságom*, *Töltött Káposztám*, *Virágos Akác-fám*, *Utolsó Szerelem*. Ez utóbbi név viselőjének keresztnéve – mint később megtudjuk – *Bella*, a többiek csak az említett néven szerepelnek. Ilyenféle becézőneveket Szindbád is kap szeretett hölgyeitől: „A ködmönös nő viszont Szindbádot megadással és szerelemmel, mint egy virágzó akácfához illik »Nyírség fiának« mondotta” (127).

Egy névnek egészen más konnotatív jelentése lehet két ember intim kapcsolatában, mint általában: „Az asszony bosszúságában a piros papucsával Szindbád felé vágott, és kimondotta igazi nevét, amint magában nevezni szokta:

– Maga Vén Korhely!!

⁴ A becéző név és becézőnév fogalmak viszonyáról l. HAJDÚ 1974: 41.

Kimondta, és erre megkönnyebbülni látszott. De abbahagyta Szindbád is a sértő hahotázást, és angyali mosolygás terült el az arcán: úgy simult az asszony lábához, mint egy vadszőlőtőke a ház falához” (137).

6. Összegzés

6.1. „Krúdy névadása, névhasználata (...) stílusának egy-fajta keresztmetszete (J. SOLTÉSZ 1989: 464), így szükséges a stilisztika egyéb megállapításaival szembesíteni a névtani vizsgáldás eredményeit.

KEMÉNY GÁBOR (1991: 35), Krúdy nyelvi képeit vizsgálva azt állapította meg, hogy „a húszas évek első felében bizonyos fokú »lehiggadás«, sőt klasszicizálódás tapasztalható Krúdy stílusában”. A nevek vizsgálatával ez alátámasztható: a nevek minden típusában többségben vannak a valóságos és valóságszerű nevek, valószerűtlen, stilizált csupán egy van, a *Szerenádi Szerafin*. A nyelvi játék és fantázia a nevek körében főleg a becézőnevek egy sajátos típusában jelentkezik.

6.2. A műalkotásba beemelt élményrétegek három csoportja – különösen a helynevek vizsgálatával – élesen kirajzolódik.

6.3. Maga Krúdy is különös fontosságot tulajdonított a neveknek: „Hát lássa, én éppen azért jöttem ebbe a városba (...) Már régen elveszítettem a jó étvágyamat az élethez, az ételhez, az álomhoz: gondoltam magamban, hogy kell valahol keresni valakit, aki visszaadja a hitemet a déli harangszóba, aki megtanít arra, hogy miért kell örvendezni annak, mikor az első lámpavilág feltűnik a városban (...) Aki az igazi nevünkön nevez végre (...)” (137–38).

Krúdy – minden bizonnyal – ismerte az „igazi neveket”: a Krúdy-kutatók jövőbeni feladata ezek alapos feltárása, értelmezése.

Irodalom

- HAJDÚ 1974. — HAJDÚ MIHÁLY: Magyar becézőnevek (1770–1970). Akadémiai, Bp.
HAJDÚ 1992. — HAJDÚ MIHÁLY: Az írói névadás magyar bibliográfiája. Helikon. 536–50.
HAJDÚ 1994. — HAJDÚ MIHÁLY: Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
KATONA 1971. — KATONA BÉLA: Krúdy Gyula pályakezdése. Akadémiai, Bp.
KEMÉNY 1991. — KEMÉNY GÁBOR: Szindbád nyomában. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp.
KOVALOVSKY 1956. — KOVALOVSKY MIKLÓS: Krúdy Gyula és a nevek. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND (szerk.): Pais-émlékkönyv. Akadémiai, Bp. 526–533.
MIKESY 1959. — MIKESY SÁNDOR: Írói névadás – irodalmi névadás. MNy. 110–12.
PETHŐ 1999. — PETHŐ JÓZSEF: Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében. Névtani Értesítő. 21. 299–304.
PERKÁTAI 1938. — PERKÁTAI LÁSZLÓ: Krúdy Gyula. Délmagyarország, Szeged.
J. SOLTÉSZ 1979. — J. SOLTÉSZ KATALIN: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai, Bp.
J. SOLTÉSZ 1989. — J. SOLTÉSZ KATALIN: Krúdy Gyula névadása. Nyr. 452–64.
SZABÓ 1970. — SZABÓ EDE: Krúdy Gyula. Szépirodalmi, Bp.

PETHŐ JÓZSEF

A személyekről vett ételnevekről

Egy egész kultúrát jellemezhet, hogy a vendéglői ételek mennyiben különböznek az otthon elkészítettektől, s az emberek mely része és milyen szinten ismeri a különböző vendéglői ételeket. Nálunk például, úgy száz éve, ha vendéglőben rendelt májról van szó, a *Marchal* egyértelműen szalonna, a *Szapáry* egyértelműen velő kísért jelent. Jelen gyűjtésemben apróbb kitérőkkel a magyar személyekről elnevezett ételeket, többnyire vendéglői fogásokat és cukrászdai süteményeket veszem sorra. Nem térek ki külön az ételnevek szerkezetére, variánsaira (például *Marchal-máj* és *máj Marchal módra*). Viszonylag ritkán, s talán csak egyes cukrászkészítmények (*kugler*, *zserbó*, *rigójancsi*, *suhajda*) esetében fordul elő, hogy a tulajdonnévből köznév vált. Hasonló például a *sacher* nevű nemzetközi híru bécsi tortakülönlegesség, melyet állítólag Franz Sacher, Metternich herceg szakácsa 1838-ban készített először (HALÁSZ 1980: 332). Van olyan vélemény is, mely szerint a Sacher-torta megalkotója Eduard Sacher (1830–1892) volt (BORDA ET AL. 1993: 375). Meleg úton előállított nehéz felvertből készül, barackízal töltik és tetejét csokoládéval vonják be. A *béchamel* (magyarosan *besamel*) – a francia konyha egyik alapmártása – a XVII. század végének egyik híres gourmandjáról, Béchamel márkiról kapta a nevét (HALÁSZ 1980: 106, BORDA ET AL. 1993: 53), de mint ételnév csak 1828-tól adatolható. Nyilvánvalóan egy Magdolnáról (francia Madeleine) nevezték el az illata révén Marcel Proust által halhatatlanná tett *madeleine* (általában többesben: *madeleines*) nevű süteményt, de több eredetlegendája is van.

Gyűjtésem során általában az ételnevek első előfordulását se tudtam felderíteni. Több kivételtől (*Kugler*, *Dobos*, *Gerbaud*, *Gundel*, *Kedvessy*, *Rákóczi*, *Suhajda* stb.) eltekintve ezen ételek nevüket nem az alkotó személyéről kapták. Sok közöttük a tiszteletből adott fantázia-ételnév, s gyakran akkor viselik híres emberek nevét, ha azoknak kedvencei voltak. Gyűjtésemben egyelőre a hiteles források (életrajzok, visszaemlékezések, a korabeli sajtó, ét- és menülapok, receptkönyvek) csak egy apró töredékének feldolgozására vállalkozhattam. Annak ellenére, hogy nem volt módom kellőképpen elmerülni a gasztronómia filológiájában, a sztenderd, magyar személyről vett ételneveket igyekszem hiánytalanul legalább megemlíteni. Az alkalmi, ad hoc elnevezésekre természetesen nem térek ki. Az italnevek szisztematikus tárgyalására se vállalkoztam, például nem tárgyalok olyan személyekről vett italneveket se, mint a Kocsis Irma.

Nem foglalkozom az olyan élelmiszeripari elnevezésekkel sem mint a *Pick*, a *Herz* és a *Túró Rudi*. Az utóbbi egyébként ízesített túróval töltött, csokoládéval bevont, elsősorban a gyerekek körében népszerű élelmiszeripari termék. A nyíregyházi Szabolcstej Tejipari Rt. kezdte el gyártani az 1960-as években, s itt vezértermékké vált; utóbb az ország számos helyén (Sopron, Szombathely, Békéscsaba stb.) állítják elő, többféle változatban. (A nyíregyházi termékek reklámja: „A piros pöttyös az igazi!”) Váncza József (1901–1956) gyógyszerész sütőporáról

(és a hozzá írt szakácskönyvről) volt nevezetes; reklámja ez volt: „Haladjon Ön is a korral – Süssön Váncza sütőporral!”

A magyar ételnevek csak a XIX. század vége óta tartalmaznak személy-, cég-, földrajzi és fantázianeveket, addig általában egyértelműen utaltak az alapanyagra (pl. *csibe, csirke, jérce, kappan, tyúk, kakas*), vagy húsrészre (pl. *bélszín, borda, comb, karaj, máj, szűzpecsenye, steak, tüdő, velő*), konyhaműveletekre, készítési módra (pl. *rakott, tűzdelt, vadas*), a tészta alakjára (pl. *csőtészta, csusza, derelye, kocka, metélt, táska*), az edényre (*cocotte, bogrács-, serpenyős* stb.), fontos adalékanyagra, például mártásra, fűszerre, töltelékre és egyéb kísérőanyagra. A színre utal például az *auróra-, barna-, bíboros-, fehérbor-, vérnarancs- és zöldmártás* neve. A készítési módot jelzik még egyrészt azok az általában sokféle változatban szereplő hazai vagy nemzetközi ételtípusnevek, mint például a *becsinált, erőleves, felfújt, gulyás, pörkölt, galantin, hab, omlett, pástétom, puding, ragú, rétes, ropogós, tokány* stb., másrészt a külföldi konyhák specialitásai és egyes nemzeti konyhákra utaló nevek (*angolos, franciás, lengyelesen* stb.) (GUNDEL 1987: 63, DRAVECZKY 1993, 1999: 48–49).

A földrajzi nevek között országrészek, tartományok (pl. *alföldi, bakonyi, hortobágyi, nyírségi, elzászi, provence-i, veszfáliai*), városok (pl. *gödöllői, magyaróvári, szegedi, bécsi, lyoni, palermói, párizsi*) szerepelnek. Egy részük az étel, más részük a döntő alapanyag származási helyét jelöli (például *brunoy-i* - zöldséggel, *burgundi* - vörösborral, *debreceni* - kolbásszal, *frankfurti* - virslivel, *périgueux-i* - szarvasgombával, *strassburgi* - libamájjal). A fantázianevek nagy részét a klasszikus francia konyhától vettük át, zömük az *a la mode* kifejezés miatt nőnemű (*bankárné, erdész* vagy *erdézné, hentes, hercegnő, jóasszony, kertézné, máрки és máркиné, molnárné, parasztos, pék és pékné, udvarmester, vadász módra* stb.).

A földrajzi nevek számos esetben eredetileg fantázianevek, jó példa erre a vendéglős családból való, a kispesti Papp-gödöről a budapesti és bécsi Mátyás-pincéig ívelő karriert befutott Papp Endre néhány újítása az 1950-es évektől kezdődően. Papp Endre találmánya a *brassói aprópecsenye* (BORDA ET AL. 1993: 66) és a *dorozsmai molnár ponty* (BORDA ET AL. 1993: 111), továbbá a fürjtojásból készült, afrodiziákumnak számító *vőlegényleves*. Némely esetben vitatott, hogy az illető ételnév személynevet vagy földrajzi nevet tartalmaz-e, ilyen például a *bihari módra készült bundás karajszelet*, amit nem kizárt, hogy Bihari János (1764–1827) cigány származású zeneszerzőről, hegedűművészről, a verbunkos stílus legnagyobb képviselőjéről neveztek el (BORDA ET AL. 1993: 54). (Hasonlóképpen problematikus például a gyűjtésem végén szereplő *szentgyörgyi* elnevezés.) Érdeemes megemlíteni, hogy némely esetben (pl. *dobostorta* és különösen *székelygulyás*) az elterjedt (és természetesen adódó) népetimológia a személyről vett ételnevet köznévi eredetűnek tartja.

A személynevek egy része tehát az étel alkotóját jelzi, de a vendéglősökről, szakácsokról, cukrászokról nevet kapott ételek egy részéről is vitatható, hogy ők alkották-e az ételt, vagy csak róluk nevezték-e el. Az alkalmazott több tucatnyi személynév között ingyencek, államférfiak, hadvezérek, írók, zeneszerzők, művé-

szek, arisztokraták szerepelnek. Az üzlet, cég nevét általában házi specialitások viselik (például Astoria, Royal, Waldorf, nálunk például Hungária, Pannónia, és ilyen a személynévként is értelmezhető *István főherceg módra*, az István Főherceg Szállodáról is). A személyekről elnevezett ételek érdekes típusát képviselik azok, amelyeknél a személy és az ételnév közötti kapcsolat már elhomályosult (például *palócleves*, az említett *székelygulyás*, a Marchal Józsefről elnevezett, esetenként *marsall módra* emlegetett ételek).

Tanulságos lehet tehát a magyar személyekről elnevezett ételnevek eredetére – vagy eredetük megfeythetlenségére – rámutatni. Ami a lehetőségeket illeti, meglepő a Gasztronómiai Lexikon szerzőinek (BORDA ET AL. 1993) magabiztossága egy-egy személyről elnevezett ételnév esetében (egyéb fogyatékoságaikról: KICSI 1997); figyelemreméltó azonban a hazai gasztronómia-történet legnagyobb szakértőjének, GUNDEL IMRÉNEK rendkívül szkeptikus, kritikus állásfoglalása e tárgyban (1987: 64). Gyűjtésemben feldolgoztam SZAKÁL LÁSZLÓ soltvadkert-i vendéglős és szakíró munkáját (1990) is.

Jelen gyűjtésmben csak elvéve térek ki a nem magyar személyekről elnevezett ételekre. Az elnevezéstípus azonban valószínűleg sok fejlett gasztronómiai kultúrával rendelkező nyelvközösség hagyományából kimutatható. Például a magyarországi jiddisben – hogy bibliai nevet említsek – *hómentásn* ‘purimi tészta neve’ (BLAU–LÁNG 1941: 28), s *huméntás*, magyarosan *Hámán-táska* elnevezéssel a hagyományörző hazai zsidóságnál máig népszerű purimi (zsidó farsangi, a perzsa zsidóság megmenekülésének emlékére tartott örömnépi), háromszögletű, sok mákkal töltött sütemény.

A marcipán nevét korábbi feltételezések szerint Szent Márkról, Velence védőszentjéről kapta (olasz *marzapane* ‘Márk kenyere’; a magyarból ismeretes *marcafánk*, *marcifánk* stb. változatban is, a *fánk* analógiás hatására). Az olaszban a XIV. században megjelenő szó valószínűleg a „Bengáli-öböl keleti partján fekvő Martaban város nevére” vezethető vissza, „ahol azt a tartóedényt, dobozt nevezték először így, amely az édességet tartalmazta; később érintkezéses alapon magát az édességet is jelölte” (FÁBIÁN–SZABÓ 1998: 102). Magyarországon a marcipán állítólag már Mátyás király és Aragóniai Beatrix lakodalmán megjelent, mégpedig sakktábla és sakkfigurák formájában. Eredetileg mandula, méz és rózsaoil keverékéből készült. Újabban olajos magvak (mandula, dió, mogyoró, barackmag) megőrlésével és cukorral való keverésével készítik. Ízesítésre, torták és más sütemények beborítására, díszítésre, figurák kialakítására használja a cukrászat; a sütőmarcipánból pedig tartós teasüteményeket készítenek (BORDA ET AL. 1993. 277).

Az ételnevek egy része – már csak elhomályosult jelentése miatt is – hajlamos eredetlegendákat vonni maga köré. Például a *fekete leves* az étkezés végén feltálat, fekete színű mártásféle volt, mely színét a beletört főtt vértől (esetleg borba áztatott pirított kenyértől vagy szilvától) kapta. A XVII. századig visszavezethető *Hátra van még a fekete leves* szólást történeti eseményekkel összefüggésbe hozó anekdoták hitelessége azonban nem igazolható. (Eszerint az eredetlegenda szerint a török hódoltság idején előfordult, hogy magyar vezetőket meghívott ebédre a tö-

rök parancsnok és addig tartóztatta őket, amíg utolsó fogásként hozták a fekete levest, azután pedig elfogatta a vendéget.) Ugyancsak téves, hogy finomra darált pörköltkávéból készített szüretlen italt jelölt (CSEFKÓ 1934).

Magyarul először a *Szakácsmesterségnek könyvecskéje* (Kolozsvár, 1695) című műben fordul elő a *Luther lév* nevű csukaleves. Ez a német néphagyományban ma is élő eredetlegendája szerint a nagy reformátorra, a hagyomány szerint egy-egy dolgos napján csak egy heringet és egy darab kenyeret fogyasztó Luther Mártonra vezethető vissza. „Luther Altensteinnél, 1537-ben találkozott Paracelsusszal, aki azt ajánlotta neki, hogy lázas betegségének leküzdésére sós heringet és sok vizet fogyasszon” (DÖMÖTÖR 1992).

A személyekről vett ételnevek döntő többsége a magyar gasztronómiában pontosan meg nem határozható időben, valamikor a XIX. század második fele és a XX. század közepe között keletkezett. DOBOS C. JÓZSEF 1881-ben kiadott szakácskönyvében már említett *Batthyányi* (sic!), *Csekonics*, *Károlyi*, *Pálffy*, *Szapáry*, *Széchenyi* (sic!), *Zichy* módon készített ételeket. Ami a nagy magyarokat illeti, Szent Istvánról (970 k.–1038) nevezték el a *Szent István módra készült áttört burgonyagolyót*, ami hús- és halételek körete (BORDA ET AL. 1993: 409). Nyilvánvaló, hogy a *Hunyadi töltött rostélyos* nevét Hunyadi Jánosról (1385–1456) kapta, de nem tudni mikor és ki alkotta. Hunyadinak egyébként „több étel viseli a nevét, pl. töltött tojás hidegen, torta, szarvasszeletek” (BORDA ET AL. 1993: 199). (Mátyásról és Beatrixról elnevezett ételeket később említék.) A Zrínyi család valamely tagjáról kapta nevét a Zrínyi módra készült tojáslepény (BORDA ET AL. 1993: 491). Megfejtethetlen az is, hogy a *borjúbordák Bethlen módra* nevű étel az iktári vagy bethleni Bethlen család mely tagjáról kapta nevét (SZAKÁL 1990: 18–19, BORDA ET AL. 1993: 53). Az is csak valószínű, hogy a *szarvascímer Bocskai módra* a történelmi famíliából Bocskai Istvánról (1557–1606) lett elnevezve (SZAKÁL 1990: 23–25). Nyilvánvalóan Thököly Imréről (1657–1705) nevezték el a *Thököly-koktélt* (SZAKÁL 1990: 141).

Gróf Hadik András (1710–1790) tábornagy, fővezér, hadtörténetíró emléket őrizi a *bevert tojás Hadik módra* (GUNDEL 1984: 43, SZAKÁL 1990: 58, BORDA ET AL. 1993: 186) és a *libamájseletek Hadik módon* (SZAKÁL 1990: 57). Nem tudni, hogy a báró, majd gróf Nádasdyak melyikéről kapta nevét a *Nádasdy-gombóc* (SZAKÁL 1990: 106–108) és a *Nádasdy módra készült juhászszececsénye* (BORDA ET AL. 1993: 301). A főnemesi Pálffy család valamely tagjáról, talán Pálffy Jánosról (1664–1751) nevezték el a *Pálffy-rostélyos* (SZAKÁL 1990: 112–113, BORDA ET AL. 1993: 328), továbbá a *fácánleves gróf Pálffy módon elkészítve* és a *Pálffy-gulyás* (SZAKÁL 1990: 109–112) nevű ételeket. Azt sem tudni, hogy a Festetics grófok közül ki volt a *Festetics-torta* (SZAKÁL 1990: 44–45), s a Károlyi grófok kiterjedt családjából ki volt a *Károlyi-saláta* névadója (GUNDEL 1984: 99). SZAKÁL LÁSZLÓ szerint Károlyi Mihályról (1875–1955) lett elnevezve a *leves tojással, gróf Károlyi módon készítve*, a *Károlyi-káposzta*, az említett *Károlyi-saláta*, a *Károlyi-seletek* és a *Károlyi-torta* (1990: 69–72). A Wesselényi családból valószínűleg báró Wesselényi Miklós (1796–1850) emléket őrizi a *Wesselényi-karék* (SZAKÁL 1990: 149–151).

Az *Esterházy-rostélyost* egyesek (BORDA ET AL. 1993: 127, HALÁSZ-LÁNG, 1993: 21) Esterházy Miklós József hercegtől (1714–1790), mások Esterházy Pál Antal (1786–1866) hercegtől (GUNDEL 1984: 63, SZAKÁL 1990: 39) származtatják, megint mások szkeptikusak a névadó személyét illetően (például BÖTTIGER 1971: 69, *Esterhazy-Rostbraten*, KRÚDY 1983: 527, GUNDEL 1987: 64). Ugyancsak ennek a családnak a nevét viseli az *Esterházy-puding* és az *Esterházy-torta* (SZAKÁL 1990: 40–41), továbbá egy különleges, fajdkakasból (esetleg vadkacsából) főzött levesféséség (*Auerhahnsuppe a la Esterhazy*, BÖTTIGER, 1971: 69–70). Időközben irodalomtörténeti jelentőséget is nyert („élet és irodalom csodálatos szimbiózisának csattanója”, BOJTÁR 1983: 178), hogy az *Esterházy-rostélyost* az 1950-es években *Puskin-rostélyos*ként is ismerték: „Még 45–46-ban egy okos üzletvezető vagy étlapíró úgy gondolta, ha az Esterházy utcát Puskin utcára keresztelték, illő ugyanezt a rostélyossal is megtenni” (GUNDEL 1987: 342). Ugyancsak az 1950-es évekbeli „étlapreform” idején nem volt szabad vagy ajánlatos az étlapra tenni, hogy *szerb rizses hús*, ezért *bácskai rizses hús* lett belőle (BORDA ET AL. 1993: 37, 410), s kerülni illett az olyasféle, arisztokrata csengésű neveket, mint például – hogy csak bélszínfésésekem említsek – Chateaubriand, Rossini, Wellington (BORDA ET AL. 1993: 80, 368, 476; KRÚDY 1983: 528).

A *Teleki módra készült bélszínszeletek* az erdélyi nagybirtokos gróf Teleki család valamely tagjáról nevezték el (BORDA ET AL. 1993: 427). A „vörös gróf” Teleki Sándor (1821–1892) emlékét hazai étlapokon számos olyan étel idézi, amelyekkel valamilyen formában foglalkozott: például a Garibaldiról elnevezett ételek, különlegesen készített töltött káposztája (SZAKÁL 1990: 138), vagy a partiumi területeken kínált úgynevezett *Luby-sült* (DRAVECZKY 1999: 83). Garibaldi nevét őrzi a *Garibaldi módra készült csirkecomb* és a *Garibaldi-mártás* (BORDA ET AL. 1993: 160). „Annak emlékére, hogy hajdan Garibaldi mellett küzdött Itáliában, egy Garibaldi-galuska nevű fogást honosított meg Teleki – amely tejben kifőzött tejszínes-tojásos galuskából állott, örölt dióbélben, porcukorban meghengergetve, mazsolával meghintve, és sütőben jól átsütve tálalás előtt” (HALÁSZ-LÁNG 1993: 18, a Garibaldi-galuska receptjét közli SZAKÁL 1990: 138).

A bélszín vagy vesepecsenye különböző elkészítési módjai kimondottan vonzák a nagy neveket. Nálunk például Komócsy József (1836–1894) költő-újságíróról neveztek el vesepecsenyét, mely évtizedekig szerepelt „a hazafias kiskorcsmák étlapjain, holott Komócsy József maga, nagy kalapjában és felleghajtójában, sőt esőcsináló hírnevével a vidéket járta verseskönyvei eladása céljából” (KRÚDY 1983: 528). A „nemzet csalogányáról”, Blaha Lujza (1850–1926) színésznőről nevezték el a *bélszínszelet Blaha Lujza módra* nevű ételt (SZAKÁL 1990: 21), továbbá a *Blaha Lujza-tortát* (BORDA ET AL. 1993: 55). Nyilvánvalóan Kálmán Imre (1882–1953) zeneszerző *Marica grófnő* (1924) című operettjének címszereplője a névadója a *Marica grófnő módra készült bélszínszeleteknek* (BORDA ET AL. 1993: 280).

Kisfaludy Sándor (1772–1844) vagy Kisfaludy Károly (1788–1830) a névadója a *körte Kisfaludy módra* nevű csemegének (SZAKÁL 1990: 73–75, BORDA

ET AL. 1993: 237). Ujfalussy Sándor (1793 k.–1845) színésről nevezték el az *Ujfalussy módra készült töltött malacot* (BORDA ET AL. 1993: 447). Madách Imre (1823–1864) nevét viseli a *Madách-bomba* (SZAKÁL 1990: 94–95). Petőfi Sándorról nevezték el a *tőjslepeny Petőfi módra*, a *Petőfi-rostélyos* (SZAKÁL 1990: 117–119) és a *Petőfi módra készült párolt marhafelsál* nevű ételeket (BORDA ET AL. 1993: 337).

A *Jókai-bableves* tarkababból, füstölt sertéscsülökkel, kolbásszal, csipetkével, tejföllel készült leveskülönlegesség. Jókai Mór (1825–1904) „füstölt (szopós) malac körmével szerette a bablevest, de egyrészt hol van ma ilyen, másrészt nem tudhatjuk, ki, melyik üzletben, mikor nevezte el a levest az íróról” (GUNDEL 1987: 64, receptjét közli GUNDEL 1984: 20, SZAKÁL 1990: 65). Ismeretes még *töltött paprika Jókai módra*, *bélszínfilé Jókai módra*, *borjújava Jókai módra*, *Jókai-béles* és *Jókai-torta* is (SZAKÁL 1990: 65–68). Jókai feleségéről, Laborfalvy Róza (1817–1886) színésznőről nevezték el a *húsleves Laborfalvy Róza módra* nevű fogást (SZAKÁL 1990: 91–93).

A *székelygulyás* ihletője és névadója Székely József (1825–1895) író, levéltáros volt. Levelességét tekintve nem a gulyáshoz, inkább a pörkölthöz hasonló, annak savanyú káposztával és tejföllel készített változata. Korábban három-négyféle, később általában csak sertéshússal készül (GUNDEL 1984: 53–54, BORDA ET AL. 1993: 410–411).

Kossuth Lajos (1802–1894) nevét számos étel őrzi, így a *Kossuth-szelet*, a *Kossuth-rostélyos*, a *Kossuth-kifli*, a *Kossuth-kenyér*, a *Kossuth-koszorú*, a *Kossuth-szarvacska* és a *Kossuth-torta* (SZAKÁL 1990: 78–82, BORDA ET AL. 1993: 244). A magyar személyekről nevet kapott ételek közül a már említett Esterházyakról elnevezettek a legismertebbek (BÖTTIGER 1971: 58–70), Ausztriában is ismert az *Esterházy-rostélyos* és a *dobostorta*, valamint a *Kossuth-koszorú*, „amelyet egy pest-budai cukrászmester kreált 1848 tavaszán, s Pesten is, Bécsben is meghonosodott. Ma már csak Ausztriában sütik, nálunk feledésbe ment” (HALÁSZ 1980: 328). A *töltött fácán Széchenyi módra* (GUNDEL 1984: 79), a *fogasleves gróf Széchenyi módon készítve*, a *Széchenyi-velős borított*, a *Széchenyi-rostélyos* és a *Széchenyi-lepeny* (SZAKÁL 1990: 131–135) névadója gróf Széchenyi István (1791–1860), míg a Batthyány-rizs gróf Batthyány Lajos (1806–1849), az első független magyar kormány miniszterelnöke. „A szokásos párolt rizstől abban tér csak el, hogy nem vízzel, hanem sötét erőlevessel felöntve pároljuk. Ettől a rizs barna színt és kellemes, különleges ízt kap” (GUNDEL 1984: 89; SZAKÁL 1990: 16, BORDA ET AL. 1993: 46). Ugyancsak róla lett elnevezve a *Batthyány-mártás* (SZAKÁL 1990: 16–17, BORDA ET AL. 1993: 46). A szabadságharc egy másik mártírja, Damjanich János (1804–1849) a névadója a *Damjanich tormás csukája* nevű ételnek (SZAKÁL 1990: 29). A „haza bölcséről”, Deák Ferencről (1803–1876) és szálláshelyéről, az Angol Királynő Szállodáról többen megemlékeztek (GUNDEL–HARMATH 1982: 73). Deákról kapta a nevét a *Deák-szelet*, a *Deák Ferenc-pecsenye*, a *Deák-torta* és a *kuglóf Deák módra* (SZAKÁL 1990: 30–32, BORDA ET AL. 1993: 46). Az Andrássy család valamely tagjáról,

valószínűleg Andrássy Gyuláról (1823–1890) lett elnevezve az *Andrássy-gulyás* és az *Andrássy-szelet* (SZAKÁL 1990: 9–11).

A XX. század második felében kitüntetően sok ételt – borjúszeletet, májat, pogácsát, kiflit, tortát – neveztek el gróf Szapáry Gyula (1832–1905) miniszterelnökről (SZAKÁL 1990: 128–130, BORDA ET AL. 1993: 404). Szilágyi Dezső (1840–1901) jogászról, politikusról vette nevét a *Szilágyi módra készült kappansült* nevű fogás (BORDA ET AL. 1993: 411). A Tiszák közül gróf Tisza István (1861–1918) emlékét őrzi a *Tisza-szelet* és a *Tisza-bomba* (SZAKÁL 1990: 142–144). Mint az eddig említett nevekből is kiderül, Magyarországon is általában gyakori volt, hogy az ételek arisztokratákról kaptak neveket, így az említett Esterházy Pál Antal hercegről (HALÁSZ–LÁNG 1993: 21) és az említett Bethlen-családból talán leginkább Bethlen István (1874–1947) grófról (HALÁSZ–LÁNG 1993: 17).

Zsolnay Vilmos (1827–1900) keramikus a névadója a *Zsolnay módra készült borjúborda* nevű fogásnak, és gyárának porcelánedényeit sok vendéglátóüzlet használja (BORDA ET AL. 1993: 496). Munkácsy Mihály (1844–1900) festőművészlől nevezték el a *kocsonyázott tojás Munkácsy módra* (GUNDEL 1984: 31, SZAKÁL 1990: 104–105, BORDA ET AL. 1993: 296) és a *Munkácsy-kenyér* (SZAKÁL 1990: 105) nevű ételeket, Feszty Árpád (1856–1914) festőművészlől pedig a *Feszty-bifszteket* (GUNDEL 1984: 65, SZAKÁL 1990: 46–48).

A dobostorta összetétele: öt darab piskótalap közé betöltött könnyű csokoládékrém, amelynek tetejére olvasztott cukorból készült karamell-lap kerül, ami a tortának jellegzetes külsőt biztosít. Dobos C. (Károly) József (1847–1924) szakács, csemege-kereskedő, vendéglős, szakíró, régi magyar szakácsdinasztia leszármazottjának alkotása. Az ő csemegeüzletében 1884-ben hozták forgalomba, több változatban elterjedt (GUNDEL–HARMATH 1982: 305, SZAKÁL 1990: 35–37), vidéki falvakban is régóta ismert (VÉGH 1986: 339–340).

A *minyon* (francia *mignon* ‘kicsiny, kedves, apró’) vajkrémmel ízesített, kisalakú sütemény, melyet rendszerint színes fondant-nal vonnak be. Sokféle formában készítik: lehet szegletesre vágott, kerekre kiszúrt, kúp vagy gömb alakú stb. Nevét állítólag egy 1665-ben Párizsban élt Mignot nevű cukrásztól kapta, aki először készítette, később a királyi udvar szállítója lett. Magyarországon Kugler Henrik (1830–1905) neves cukrász készített először minyont, ezért hívták hosszú ideig *kuglernek*. Az ő nevét őrzi a *Kugler-teasütemény*, a *Kugler-szeletek*, a *Kugler-falatok* és a *Kugler-fondant* (SZAKÁL 1990: 88–90). Kugler 1858 őszén a pesti József tér 12. alatt (ma József Nádor tér 2.) nyitott cukrászdáját áthelyezte a Régi Színház (utóbb Gizella) tér 1. (ma Vörösmarty tér 7.) alá, s üzletét Budapest legnevesebb cukrászdájává építette ki. Kugler cukrászdáját 1884-ben Gerbaud Emil (1854–1919) genfi születésű cukrász és csokoládégyáros vette át, majd 1886-ban kisebb csokoládégyárat rendezett be. Gerbaud-ról elnevezett specialitás az úgynevezett *zserbó* vagy *zserbószelet* (*Gerbaud-szelet*), amelynek készítésekor omlós tésztából készített lapokat rétegesen betöltenek lekvárral, majd csokoládéval vonják be őket (SZAKÁL 1990: 49–50).

Egy olyan egyszerű szó, mint a *szelet* is jó példa lehet a gasztronómiai műnyelv sokszínűségének érzékeltetésére. A halból, húsból vékonyra vágott *szelet*

szinonimája a *filé*, a vastagra vágotté a *steak* (*bécsiszelet*); a *cukrászszelet*, *tortaszelet* pedig a cukrászsütemény formájára utaló megjelölés. Szelet formában majdnem minden tortaféle elkészíthető (például *bambi*-, *bohém*-, *csokoládé*-, *dobos*-, *gyümölcstorta* és *-szelet*). A szelet megjelölést ostya esetében is használják (például *nápolyiszelet*).

Az *Újházi-leves* avagy *Újházi-tyúkleves* Újházi (egyres forrásokban Újházy) Edéről (1844–1915), a neves színésről elnevezett, de nem általa kreált étel (GUNDEL 1984: 21–22). Csirkehúsból (a legigazibb vén kakasból) készül, sok, nagyon finomra metélt tésztával, és a leveszöldségeken kívül gombával, zöldborsóval, kelvirággal, csiréggal tálalva. Ecetes tormát külön adnak mellé. A Krúdy Gyula (1983: 518–523) és Nagy Endre által többször is megírt eredetlegenda szerint Újházi a Wampetits (a későbbi Gundel) vendéglő séfjével együtt alakította ki (HALÁSZ 1980: 424, SZAKÁL 1990: 145–148, HALÁSZ-LÁNG 1993: 19, DRAVECZKY 1999: 65–68), s a Nemzeti Színházzal szomszédos Pannónia Szállóban (Bp. VII. Rákóczi út 5.) is gyakran fogyasztotta. A Mesternek titulált Újházi szerepelt a század elején, majd az 1930-as években is Gottschlig Ágoston likörkülönlegesség-gyárának, majd ennek cégutódjának hirdetőplakátján, kezében pohárkával, előtte a Gottschlig-rum jellegzetes üvegével, ezzel a felirattal: *Marha, mondja a Mester, / Igyál Gottschlig-rumot!* (HALÁSZ-LÁNG 1993: 19). „Nem tudjuk kinyomozni, milyen volt az irodalomban említett *Újházi-fröccs*, a *Krúdy-fröccs* viszont 9 dl bor és 1 dl szóda összetételű, utóbbi azért – úgymond – «hogy megnevettesse a bort». Márai Sándor szerint Krúdy gyógyvíznek gúnyolta a hosszúlépést...” (GUNDEL-HARMATH 1982: 322–323).

A *Pethes-leves* húsleves csontvelővel, egy szelet marhafartővel, zöldséggel, snittlinggel (metélőhagymával), finommetélttel; külön pirítóssal (tósztal) és ecetes tormával tálalva. Névadója Pethes Imre (1864–1924) színész, a Vígszínház, majd a Nemzeti Színház tagja, aki szívesen látogatta a vendéglőket. A *Pethes-levest* az ő halála után kreálták: Tarján Vilmos (1881–1947) újságíró és színházigazgató, a New York akkori bérlője, fiától, Pethes Sándortól kért engedélyt az elnevezésre (GUNDEL 1984: 21, SZAKÁL 1990: 114–116, BORDA ET AL. 1993: 336–337).

II. Lipót belga király lányának, Lónyay Elemér nejének, Stefánia (1864–1889) hercegnőnek nevét számos étel megőrizte: marhavagdalt, párolt marhasült, sertés-karaj, rizottó, felfűjt, borjústeak, bélszínszeletek, legyezőtorta (BORDA ET AL. 1993: 391).

Különösen a Gundelek és Kedvessy Nándor nevét viselő receptek problematikusak abban a tekintetben, hogy valóban ők találták-e ki, vagy pedig mások nevezték-e el róluk találmányukat (GUNDEL 1987: 64–68, BORDA ET AL. 1993: 172–173, HALÁSZ-LÁNG 1993: 36–38). Kedvessy Nándor (1869–1960) szakácsművész a Nemzeti Kaszinóban tanult, 1887-től Párizsban dolgozott. 1890-től a Nemzeti Kaszinó, 1898–1911 között a bécsi Jockey Club konyhafőnöke, 1913-tól a Lipótvárosi, 1917-től a Nemzeti Kaszinó bérlője, 1923-tól 1942-ig Alagon volt szállodás és vendéglős. A magyar konyha egyik reformátora, kiállításokon több

aranyérmet nyert, európai hírnevet szerzett, s róla is neveztek el bélszínszeletet (BORDA ET AL. 1993: 231), valamint öz- vagy nyúlszeletet (GUNDEL 1984: 77).

Ami a Gundeleket illeti, a bajorországi születésű Gundel János (1844–1915) a magyar vendéglátóipar és a magyarországi idegenforgalom úttörője. 1857-ben szakmát tanulni jött pesti vendéglős nagybátyjához, 1869-ben önállósította magát, és a Király utcában levő Bécsi Sörházat, 1871-ben a Virágbokor Vendéglőt (ma József Nádor tér 1.) vette át, majd 1879-ben egy időre visszavonult. 1889-től 1904-ig az István Főherceg Szállót bérelte. Számos szacikke jelent meg, jelentős szerepet játszott a magyar konyha megreformálásában, finomításában, a szakoktatás fejlesztésében, nemzetközi kapcsolatok ápolásában. Az István Főherceg Szállóban 1894-ben Gundel János létesítette Mikszáth Kálmán (1847–1910) és barátai számára az úgynevezett Mikszáth-szobát, mely a liberális politikusok gyűlhelye volt, s egy évtizeden át jelentős szerepet játszott az ország politikai életében. Falait az író arcképe és műveiből vett alakok díszítették. 15 alapító tagja volt, a törzsvendégek száma később ennek többszörösére nőtt. Gundel János ugyancsak Mikszáthról nevezte el a *palóclevest* (1892; HALÁSZ 1980: 423, GUNDEL–HARMATH 1982: 77, GUNDEL 1984: 19, 1987: 65, SZAKÁL 1990: 100–102, HALÁSZ–LÁNG 1993: 11, BORDA ET AL. 1993: 329). Gundel János saját alkotásának számítja a balatoni fogas István főherceg módra, „mely nyilván abból az időből származik, amikor az István Főherczeg Szálloda bérlője volt” (HALÁSZ–LÁNG 1993: 36).

Gundel János fia, Gundel Károly (1883–1956) vendéglős és gasztronómiai munkák írója, a magyar vendéglátóipar egyik vezető egyénisége volt. A kereskedelmi akadémia elvégzése után 1900-tól Svájc, Németország, Anglia és Franciaország leghíresebb vendéglátóhelyein tanulta a mesterséget. 1906-ban a nemzetközi hálókocsi-társaság csorbatói és tátralomnici telepének szállodatitkára, 1908-tól igazgatója volt. 1910-ben átvette a városligeti Wampetics Vendéglőt (Bp. XIV. Állatkerti körút 6., mely azóta a „Gundel” néven ismert, erről szól HALÁSZ–LÁNG 1993). 1920-tól 1925-ig a Royal, 1927-től 1948-ig a fővárosi Szent Gellért Szálló éttermének bérlője volt. Gasztronómiai könyvei (például 1984) a legjobb és legismertebb ilyen tárgyú munkák közé tartoznak. Fiai közül Gundel Ferenc (1917–1984) és Gundel Imre (1927–1993) is jeles gasztronómus volt. A leghitelesebb forrás tanúsítja, hogy Gundel János és Gundel Károly „nem főzött soha” (GUNDEL 1987: 21), mégis a hagyomány legalább húsz olyan ételről tud, amelyet Gundel Károly kreált (GUNDEL 1987: 65).

Az ő találmánya a *Gundel-palacsinta* (GUNDEL 1984: 109, 1987: 37, 45, 68–69, 388, SZAKÁL 1990: 54–55, BORDA ET AL. 1993: 173, HALÁSZ–LÁNG 1993: 38), amelynek tölteléke (rumba áztatott mazsola és cukrozott narancshéj, valamint dióbél) egysíkú és éppoly lágy, mint maga a palacsintatészta. A már megtöltött palacsintát kell, közvetlenül tálalás előtt, forró vajban ropogósra sütni, s a csokoládémártást csak az utolsó másodpercben szabad ráönteni. Ez a palacsinta eredetileg sosem lángolt, a flambírozáskor ellángolt volna ugyanis az ízesítő rum is. A nemzetközi gasztronómiában egyébként *crêpes Suzette* a narancssal és likőrrel

ízestett, a vendég asztalánál készített és égvé felszolgált palacsinta elnevezése (BÖTTIGER 1971: 103–104).

A fogas és a borjúborda hasonló módon készül *Gundel módra* (GUNDEL 1984: 39, 84, SZAKÁL 1990: 54). Ugyancsak a Gundelekről vette nevét a *Gundel-saláta* (GUNDEL 1984: 99), s vendéglőikről a *Gellért-saláta* (GUNDEL 1984: 97), a *parfé Gellért módra* (GUNDEL 1984: 119, egyéb *Gellért módra* neveket említ még BORDA ET AL. 1993: 161), valamint a *Liget-saláta* (GUNDEL 1984: 30). Italo Santelliről (1866–1945), az olasz származású, de sokáig Magyarországon élt vívómesterről lett elnevezve a *Santelli-rántotta*, mivel a Gellért-szállóban ez volt kedvenc tízóraija (GUNDEL 1984: 42). Érdemes megjegyezni, hogy míg a Gellért módra jelzett ételek általában a Gellért Szálloda szakácsai által alkotott specialitások, külön Szent Gellért (980 körül–1046) püspök nevét viseli Orosz József receptje, a *süllőszeletek Gellért püspök módra* (BORDA ET AL. 1993: 161).

A *Marchal-máj* (*Marschall-máj* névváltozattal) valószínűleg idősebb Marchal József (1832–1914) szakácsművész, szállodás találmánya. Marchal már fiatalon III. Napóleon egyik konyhamestere, majd a cári udvar, a krími háború hadvezetősége, 1859-től Albrecht főherceg konyhavezetője volt. Pesten Esterházy Pál rábeszélésre a Nemzeti Kaszinó bérloje lett, 1882–1897 között az Angol Királynő Szálló tulajdonosa volt. Jelentős szerepet játszott a magyar konyha megreformálásában, egy új szakácsnemzedék nevelésében. Fia, ifjú Marchal József (1869–1939) szintén szállodás és vendéglős, egy darabig sógora, Gundel Károly üzletvezetője volt. SZAKÁL LÁSZLÓ *Marchal módon* borjúmáj, borjúmirigyszeletek, jércefilé és szalonkamellek receptjét közli (1990: 96–99), s a készítmódokat szokás *marsal módra* is említeni (BORDA ET AL. 1993: 281).

Idősebb Marchal József tanítványáról, Palkovics Ede (1858–1929) szakácsról (rőla szől GUNDEL–HARMATH 1982: 73–74), a Magyar Szakácsok Köre alapítójáról (1904) nevezték el a *rákpörkölt Palkovics módra* nevű fogást (BORDA ET AL. 1993: 329). Baldauf (Borostyánkői) Mátyás (1873–1937) 1904-ben nyitotta meg a máig nevét viselő Mátyás Pincét (Budapest V. Március 15. tér 7., GUNDEL–HARMATH 1982: 127–128), amelynek specialitása a *Mátyás-haltál* (BORDA ET AL. 1993: 40). Nyilván nem róla, hanem inkább Hunyadi Mátyásról (1443–1490) kapta nevét a Kőbányai Sörgyárban készített *Mátyás sör*. Mátyás király feleségéről, Beatrix (1452–1508) királynéről nevezték el a *Beatrix-tortát* (BORDA ET AL. 1993: 47). Talán a Pesti Naplóba ínyesmester néven író Magyar Elek (1875–1947) újságíró, szakíró a névadója az *Ínyesmester ragunak* (BORDA ET AL. 1993: 209). Kritsfalussy István (1878–?) tanár, gasztronómiai szakíró nevét több étel is örzi, ilyen a Kritsfalussy módra készített velő (BORDA ET AL. 1993: 248). Sipos Károly (1880–1941) óbudai vendéglős emlékét a Sipos Halászkertben máig örzi a *Sipos-halászlé* (BORDA ET AL. 1993: 384–385). Rákóczi János (1887–1966) mesterszakács Kedvessy tanítványa volt. Az ő kreációja a *Rákóczi túrós lepény* (GUNDEL 1984: 116, SZAKÁL 1990: 123–4), de más ételeket is neveztek el róla, valamint az erdélyi fejedelmi Rákóczi-családról (SZAKÁL 1990: 120–122, BORDA ET AL. 1993: 358). Újváry Sándor udvartartási konyhafőnökről lett elnevezve az *Újváry módra készült halászlé* (BORDA ET AL. 1993: 447). Posztobányi István (1898–1985) mesterszakács nevét örzi a *Posztobányi-puding* (BORDA ET AL.

5) mesterszakács nevét őrzi a *Posztobányi-puding* (BORDA ET AL. 1993: 346). Talán Gróf Nándor (1914–1983) mesterszakácsról lettek elnevezve a *Gróf módra készült borjúbordák* (BORDA ET AL. 1993: 170).

Krúdy Gyula (1878–1933) szerepét a magyar gasztronómia történetében sokan és sokszor méltatták. Nevét is több étel viseli (SZAKÁL 1990: 83–87).

A *rigójancsi* nevű cukrászsüteményt könnyű felvert tésztából (összetétele: liszt, kakaó, vaj, porcukor, tojás) készítik, csokoládéfondant-nal és csokoládés tejszínhabbal vonják be, kockákra felvágva választó- (Wachs-) papírral védik. A hagyomány szerint nevét Rigó Jancsi (?–1927) kalandos sorsú cigány muzsikusról kapta. Rigó Jancsi a XIX. század végén elcsábította Chimay belga herceg feleségét, egy amerikai milliomos lányát, feleségül vette, de később elvált tőle, s Amerikában koldusszegényen hunyt el (GUNDEL 1984: 118, 1987: 64, SZAKÁL 1990: 125–127, BORDA ET AL. 1993: 365, DRAVECZKY 1999: 164–169). Állítólag felesége nevét őrzi a *Chimay módra készült töltött tojás* (BORDA ET AL. 1993: 82).

A *bomba Fészl módra* a XIX. század elején Németországból bevándorolt szállodás Fészl család (eredetileg Fessl) emlékét őrzi (BORDA ET AL. 1993: 144). A Ruszwurm cukrászda a budai vár legforgalmasabb helyén áll (I. kerület Szentháromság u. 7.). A bécsi születésű Schwabl Ferenc (1785?–1830) alapította 1827-ben. Utána özvegye, 1847-től Richter Leonhard (1797? vagy 1806?–1846) és özvegye, 1847-től Müller Antal (1818–1867) és özvegye, 1884-től pedig Ruszwurm Vilmos (1852–1936) cukrászdája volt. Róla elnevezve foglalta el helyét a város-történetben. 1922-től bérlője, 1938-tól tulajdonosa Tóth Ferenc (1889–1975). 1951-ben állami tulajdonba került. XIX. sz. eleji cseresznyefa-berendezése védett műemlék. Mai vonzóereje elsődlegesen régisége, romantikus légköre és a cukrászipar ott kiállított emlékei. „Ruszwurm nevet viselő házi specialitásai a hagyományt és a szaktudást egyesítik” (BORDA ET AL. 1993: 371).

A neves cukrászdákat üzemeltető August család tagjairól is többféle cukrászati készítményt neveztek el. August József (1875–1948) cukrászmester az atyja, a Stühmer Frigyesnél is dolgozott August Elek által Budán 1869-ben alapított – többször áthelyezett – cukrászdát 1901-ben vette át, 1908-ban Budapest I. Krisztina tér 1. alá helyezte, ahol csokoládébonbon és drázsékkészítéssel bővítette tevékenységét. 1916-ban a Krisztina tér 3. alatt pavillont nyitott. üzletét 1945. januárjában légitámadás semmisítette meg, de fia August Elemér folytatta az ipart, s nevüket készítmények is őrzik (GUNDEL–HARMATH 1982: 301–4, BORDA ET AL. 1993: 31).

Hauer Rezső (1865–1951) cukrászmester. Esztergomban, majd Stühmer Frigyes cukorka- és csokoládégyárában Budapesten tanult. 1887–1896 között Gerbaud Emil budapesti cukrászüzemében dolgozott. 1896-ban önállósította magát Bp. VIII. Rákóczi út 49. alatt: feleségül vette Kazilek Nándor özvegyét és átvette üzletét. 1901-ben uzsonnateremmel bővített cukrászdája kiváló készítményeiről városszerte ismertté lett. Az I. világháború után csokoládé- és bonbongyártásra is berendezkedett. A Cukrászati Gyár által 1949-ben átvett cukrászdája szakmai hírnevének megőrzéseként az 1970. évi korszerűsítésétől Hauer Cuk-

rászda néven üzemelt. Róla kapta nevét a *Hauer-krémes* (BORDA ET AL. 1993: 191).

A miskolci Rorariusz cukrászdát 1828-ban Jost János alapította. 1834-1869 között társ-, majd egyedüli tulajdonosa Silvestri Jakab (1807-1869): cukrász volt, akinek *Libro dell'Entrata della Bottega* címmel vezetett üzleti könyve a magyarországi cukrászipar fontos forrása. A cukrászda később 1938 utáni tulajdonosáról, Rorariusz Gyuláról elnevezve foglalta el helyét a várostörténetben. A miskolci köznyelv az 1950-es évek elején állami cukrászdává válását követően is Rorinak becézte, ismert terméke volt a *Rori-rolád* (BORDA ET AL. 1993: 368). (A Roriusz nevet viselték még Rorariusz Gyula korábbi ceglédi, továbbá Rorariusz József bajai és Rorariusz János budapesti cukrászdái is.) Rácz Kálmán miskolci cukrász nevét őrzi a *Rácz mogyorós desszert* és a *Rácz-torta* (BORDA ET AL. 1993: 438), de a *rác módra* vagy *rácosan* kifejezés a gasztronómiában köznévről véve is használatos (BORDA ET AL. 1993: 357).

A Bécsben 1870-ben megalakult Pischinger & Söhne bonbont és csokoládéféleségeket gyártó cég névadója, Pischinger Oszkár 1888-ban osztyákból újszerű, tartós tortát készített (*Pischinger-torta*), s ezt külföldre is szállította. A XX. század elején Budapesten is létesített hasonló üzemet. Jelenleg is készítik a *Pischinger-szeletet*, *-tortát* (BORDA ET AL. 1993: 339). A *suhajda* csokoládéformában elhelyezett, csokoládékrémmel töltött sütemény, mely nevét Suhajda János (1886-1946) csokoládégyárosról kapta. Készítményét, mely 1933-ban Párizsban Grand Prix-t és aranyérmet nyert, a cukrászok utánózták. Fedák Sári (1879-1955) primadonna nevét viseli a *Fedák-torta* (SZAKÁL 1990: 42-43, BORDA ET AL. 1993: 140).

Tóth Illés (1899-1972) cukrászművész különleges süteményei, a *bambi*, *bohémszelet*, *lúdlábtorta* stb. ma is készülnek. Díszmunkái (csipkedíszítésű torták, csokoládéból formált virágok, alakok stb.) új díszítési irányzatot teremtettek. A *bambi* egyébként az 1960-as évek népszerű üdítője volt, névadója pedig nyilvánvalóan a budapesti születésű osztrák író, Felix Salten (1869-1945) *Bambi* című regényének (1923, magyarul 1929) őzikéje. Az Egon-torta Eigen Egon (1919-1982) mesterszakács nevét őrzi (BORDA ET AL. 1993: 119, 122).

Móser István (1894-1973) mesterszakács, a Vadászkürt Szálloda, majd a margitszigeti Palatinus Szálloda, a New York Kávéház, az Astoria Szálloda konyhafőnöke volt. A *Csekonics-saláta* a források szerint az ő receptje: metéltre vágott rákhúst, főtt jércemellet, paradicsomot, fejessaláta szívet majonézzel összekevernek, citromlével, tárkonyecettel, finomra vágott tárkonylevéllel, Cayenne-borssal, Worcester-mártással és kevés tejszínnel ízesítenek. Tálaláskor jércemellszeletekkel és főtt rákollókkal díszítik. Miként azonban Móser nevét is többféleképpen említik (Mózer, Mózert), a források eltérnek abban a tekintetben is, hogy a saláta melyik Csekonicsról lett elnevezve. Általában Csekonics Endre grófot (1846-1929) magyar főrendiházi tagot, főasztalnokmestert szokás a névadójának tekinteni (BORDA ET AL. 1993: 96), más vélemények szerint a Csekonics család más tagjairól, így Csekonics Edéről (HALÁSZ 1980: 424), Csekonics Ivánról (GUNDEL 1987: 75) vagy Csekonics Gyuláról (HALÁSZ-LÁNG 1993: 15-16)

nevezték el. SZAKÁL LÁSZLÓ bemutatja a családot és megadja a receptet, de a névadó személyét illetően nem foglal állást (1990: 26–27). (Mint említettem, a Csekonics név ételnévben már 1881-ben előfordult.) Ugyancsak Móser alkotása Csáky Sándor szakácmester és szakíró emlékére a *Csáky rostélyos* (GUNDEL 1984: 62–63, BORDA ET AL. 1993: 95).

A Habsburgok nevét általában keresztnevükről véve számos ételnév őrzi, ilyen a Habsburg Ottóról elnevezett *Ottó-tészta* (DRAVECZKY 1999: 207). Horthy Miklósról lett elnevezve a *habart tojás Horthy Miklós módra*, a *korai töltött karalábé kormányzói módon*, a *káposztabomba Horthy Miklós módra*, a *Horthy-rétes* (SZAKÁL 1990: 59–62) és a *Horthy-pogácsa* (DRAVECZKY 1999: 177–178).

Talán Szerb Zsigmond (1867–1962) orvosról, gasztronómusról kapta nevét a *Szerb módra készült bárányragu* (BORDA ET AL. 1993: 410), a nyilvánvalóan a népről elnevezett *szerb rizses hús* sorsát említettem. Kodály Zoltánról (1882–1967) nevezték el a *vidéki jérceleves Kodály módra* nevű fogást (SZAKÁL 1990: 76–77, BORDA ET AL. 1993: 240). Nagy Lajos (1883–1954) író a névadója a *hideg fogoly Nagy Lajos módján* nevű fogásnak (BORDA ET AL. 1993: 301). Valószínűleg nem a Nobel-díjas Szentgyörgyi Albert (1893–1987) professzorról, hanem valamely Szentgyörgy helységről lett elnevezve a *szentgyörgyi palacsinta* (GUNDEL 1984: 111). A magyar gasztronómiában azonban állítólag több étel neve is az ő emlékét őrzi (BORDA ET AL. 1993: 409).

Végezetül megemlítendő a híres emberekhez kapcsolódó ételek két további csoportja. Egyesek az illető kedvencei voltak, mint például Széchenyi babsalátája, Petőfi említett rostélyosa, gulyása, túrós csuszája, a szintén említett *Jókai-bableves*, mások receptjét pedig éppen az illető adta meg: Arany János *marcafánkja* (receptjét közli SZAKÁL 1990: 14), Tömörkény István *bakagombóca*, Bródy Sándor *tepertős pogácsája* (DRAVECZKY 1993, 1995, 1999: 48–49).

Irodalom

- BLAU HENRIK–LÁNG KÁROLY: Szájról szájra. Pápa. Drach Márton, 1941.
BOJTÁR ENDRE: Egy kelet-európai az irodalomelméletben. Bp. Szépirodalmi, 1983.
BORDA JÓZSEF–SÁNDOR LÁSZLÓ–SZABÓ ERNŐ–SZIGETI ANDOR: Gasztronómiai lexikon.
Szerk.: CSIZMADIA LÁSZLÓ. Bp. Mezőgazda, 1993.
BÖTTIGER, THEODOR: Gerichte mit Geschichte. München. Wilhelm Heyne, 1971.
CSEFKÓ GYULA: „Hátra van még a fekete leves.” Szegedi Füzetek 1. (1934) 73–85.
DOBOS C. JÓZSEF: Magyar-Franczia Szakácskönyv. Bp. Méhner Vilmos, 1881.
DÖMÖTÖR ÁKOS: „Luther-leves.” MNy. 88. (1992) 92.
DRAVECZKY BALÁZS: „Az ételnevekről.” História 15/4 (1993) 28.
DRAVECZKY BALÁZS: „Bródy Sándor és a gasztronómia.” Népszabadság 1995. szeptember 26., Bp. VIII.
DRAVECZKY BALÁZS (= Balázs mester): Történetek terített asztalokról és környékükről. Bp. Pallas Stúdió, 1999.
FÁBIÁN ZSUZSANNA–SZABÓ GYÖZÖ: „A paparazzo nem ‘rakétapapa’ és a marcipán nem ‘Szent Márk kenyeré’.” Nyr. 122 (1998) 100–102.
GUNDEL IMRE: Gasztronómiáról és Gundelekről. Bp. Mezőgazdasági, 1987.

- GUNDEL IMRE–HARMATH JUDIT: A vendéglátás emlékei. Bp. Közgazdasági és Jogi, 1979¹, 1982².
- GUNDEL KÁROLY: Kis magyar szakácskönyv. Átdolgozták fiai GUNDEL FERENC és GUNDEL IMRE. Bp. Corvina, 1984.
- HALÁSZ ZOLTÁN: Gasztronómiai kalandozások Európában. Bp. Panoráma, 1980².
- HALÁSZ ZOLTÁN–LÁNG GYÖRGY: Gundel 1984–1994. Bp. Helikon, 1993.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS: „Gasztronómiai kalandozások.” Holmi 9. (1997) 600–604.
- KRÚDY GYULA: Álmoskönyv. Tenyérjósítások könyve. Bp. Szépirodalmi, 1983⁹.
- SZAKÁL LÁSZLÓ: Híres emberek híres receptjei. Bp. Zrínyi Nyomda, 1990.
- VÉGH ANTAL: Kenyér és vászon. Szokások, hagyományok, emlékek. Bp. Magvető, 1986.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

Kék Macska

Ebben a névben mindkét elem idegenből (ném. *blau* és fr. *chat*) átvett mellékjelentést tartalmaz.

A budapesti vendéglátóipari üzletek nevét GUNDEL IMRE tekintette át (GUNDEL–HARMATH 1982: 56–8). Ő is megemlítette, hogy az üzletnevekben szereplő *kék* színnévvel „a korhelyhétfői találkozások helyeit jelölték” (1982: 57). A német *Blaumontag* ‘kék hétfő’, magyarosan *korhelyhétfő*, *suszterhétfő* a hétfői munkaszünetet jelentette, amelyet a XVI. századtól hetenként vagy kéthetenként sörözéssel ünnepeltek az iparosok, általában egy-egy városon kívüli, rendszerint kék (ném. *blau*) golyós cégérű vagy *Kékkel* kezdődő cégérnevű vendéglátóhelyen. A *Blaumontag* intézménye a XIX. században tűnt el.

„Éjjeli zenés, táncos, műsoros mulatóhelyek a macskával kapcsolatos elnevezése francia eredetű. Párizs szülte a különböző jelzőjű *Chatokat*, itt nevezték el így a mulatókat. Ezek nyomán születtek meg a mi *Kék*, *Vörös*, *Tarka Macska* stb. éjjeli mulatóink, hol már nem a valódi macskákra kell gondolnunk, hanem annak fattyúnyelvi ‘nő, leány’ jelentésére” (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996: 31). *Fekete*, *Kék*, *Vörös* és *Tarka Macska* vendéglőnév egyaránt előfordult a régi Budapesten (GUNDEL–HARMATH 1982: 57). „Miként a Calvin tér környékén egymást érték a különböző fajta oroszlanokhoz címzett vendégfogadók, a ‘macskák’ a Király utcába tömörültek. A Rumbach utca sarkán volt a Fekete Macska Mulató, nem messze a Kék Macska, a templommal szemben a Vörös Macska” (GUNDEL–HARMATH 1982: 253.) A közülük legnagyobb hírnévre szert tett Kék Macska a VI. kerület Király utca 10. szám alatt a XIX. század első évtizedétől működött, s a két világháború közötti időben szűnt meg. (Ez a név a budapesti telefonkönyvben legalább 1943 óta nem szerepel.)

Irodalom

- GUNDEL–HARMATH 1982 — GUNDEL IMRE–HARMATH JUDIT: A vendéglátás emlékei. Közgazdasági és Jogi, Bp. 1979¹, 1982².
ZOLNAY–GEDÉNYI 1996 — ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Fekete Sas, Bp. 1996.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

Opponensi vélemény

Tóth Valéria Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei) című doktori (PhD) dolgozatáról

1. Az értékelendő dolgozatnak az egyszeri elolvasása után a helynevek kutatója újfent meggyőződik annak az általánosan ismert nézetnek az igazságáról, hogy az onomasztika komplex tudományág. Színvonalas, eredményes műveléséhez a kutatónak szüksége van számos egyéb tudományágban való jártasságra. Elsősorban rendelkeznie kell a leíró és történeti nyelvészet elveinek és módszereinek alapos ismereteivel, hiszen a névtudomány alapvetően mégiscsak nyelvészeti stúdium, amennyiben a neveket nyelvi jeleknek tekintjük. Emellett azonban a nevek mint az ember szellemi és anyagi művelődéséhez kötött társadalmi produktumokra általános történeti szemlélettel kell tekintenie. Sőt, a térbeli és időbeli feltárásukban konkrét történettudományi (művelődéstörténeti, település- és népiségtörténeti, gazdaság-, családtörténeti stb.) ismeretek birtokában kell lennie, továbbá jártasnak a folklór és a tárgyi néprajz, az általános és a gazdasági földrajz, a régészet, a pszichológia, a szociológia stb. kapcsolódó területein is. A disszertációéhoz hasonló témák feldolgozása tehát sokirányú szakképzettséget igényel, pedig még nem is említettük, hogy a kutatónak alapvetően mégiscsak névtanosnak kell lennie, aki birtokában van a helynevek születése, élete és pusztulása, a névadás, a névalkotás, a névváltoz(tat)ás, a névvesztés, a névcseré stb. általános ismereteinek. Egyrészt tehát e tudományágak szemléletükkel, módszereikkel, eredményeikkel hozzájárulnak a névtudomány hatékony műveléséhez, másrészt azok is igen sokat nyernek a névtani kutatásokból, gyakran megtörténik, hogy csupán a tulajdonnevek vallomására kénytelenek hagyatkozni, csupán a nevek, a névadás ismeretanyagának a segítségével tudnak közel férkőzni kutatásuk tárgyához.

A tulajdonnevek és közöttük a helynevek kutatása, a magyar névtudomány interdiszciplináris sokoldalúsága sokféle hasznosítási lehetőséget rejt tehát magában, mintegy tudatosan, célszerűen ismereteket szolgáltat az említett tudományágaknak. A névkutatók kötelessége és tudományos felelőssége mindezek miatt és mellett azért is óriási, mivel tulajdonnévanyagunk tanúságtétele sok esetben még a közszókincsünkben rejlő ismeretanyag vallomásának értékén is túlmutathat; de a benne lappangó lehetőségek messze nincsenek még kiaknázva.

Másrészt viszont a nevek magyarázata jóval nehezebb, „sikamlósabb”, mint a szókészlet más elemeinek a vizsgálata. A tévedés lehetőségei a névmagyarázatok-

ban is benne vannak, s ezek következményei a rájuk épülő (az előzőekben említett) tudományokban további hamis következtetésekben, elméletekben csapódhatnak le. Az efféle hibasorozat elkerülése, megelőzése érdekében (is) a helynevek, különösen pedig a történeti helynevek kutatóival szemben elsődleges követelmény, hogy elemzésük, értékelésük, minősítésük minden oldalú, minden lehetőséget számba vevő, valódi kritikai legyen (vö. BENKŐ LORÁND: MNyTK. 209. 6–9).

2. Mindezek előrebocsátása után, de még a dolgozat értékelése előtt feltétlenül meg kell említenem, hogy a szerző egy kiemelkedő tudományos műhelynek, a Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke helynévkutató közösségének egyik tevékeny kutatója. Annak a munkacsoportnak a tagja, amely célul tűzte ki, hogy a magyar nyelvtörténeti kutatások számára nagy mennyiségű nyelvi adatot tesz könnyen hozzáférhetővé, illetőleg az általuk összeállított helynévtörténeti adattárakat saját maguk is felhasználják, az egyes elemek vállalatásával nyelv- és helynévtörténeti ismereteinket tovább gazdagítják. Figyelmüket legelőször a korai ómagyar korra koncentrálnak, amely időszakból néhány rövid terjedelmű szöveget leszámítva, írott forrásként csak személy- és helyneveket tartalmazó szórványemlékek maradtak fenn. Természetesen történeti nyelvtudományunk művelői eddig is támaszkodtak a régi tulajdonnevek vallomásaira. A kutatócsoport és annak vezetője, Hoffmann István azonban úgy véli: a tudományos továbblépés első feltétele, hogy az adott korszakból fennmaradt összes helynév, tehát a teljes forrásanyag összegyűjtve, nyelvi szempontok szerint feldolgozott, rendezett formában: helynévtörténeti adatbázisokban, adattárakban, szótárakban álljon a kutatók rendelkezésére. (Azért a helyneveket állítják vizsgálatuk középpontjába, mivel azt vallják, hogy azok között magas a belső keletkezésűek aránya, etimológiailag áttetszőbbek a személyneveknél, jól helyhez köthetők, és feltehetőleg közel állnak a korabeli beszélt nyelvhez.)

Ennek érdekében fordultak GYÖRFFY GYÖRGYnek *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című műve eddig megjelent köteteihez, amelyekben a szerző a korai ómagyar korból fellelhető szórványok helyneveinek teljességére törekszik adatközléseivel, ráadásul GYÖRFFY GYÖRGY a korai ómagyar helynévi adatok lokalizálását is elvégezte, sőt megadta az előfordulásuk idejét és variánsait (betűhíven). Mindenképpen el kell ismernünk a debreceni kutatócsoport igazát, a tervük fontosságát, hiszen ha a Györffy-kötetekben ott lappangó, nyelvészeti célokra saját formájában nehézkesen használható teljes korai ómagyar kori helynévanyagot (helység-, víz- és egyéb mikroneveket) nyelvészetileg rendezett formájúvá alakítják, és ők (vagy a következő nyelvészgeneráció tagjai) a névegyedek nyelvi elemzését elvégzik, az általános magyar nyelv- és névtörténetünk közel 400 éves szakaszát az eddigieknél alaposabban, pontosabban ismerhetjük meg, s a korábban észre nem vett összefüggésekre is felfigyelhetünk. (Egyúttal a közreműködők a nyelvtudomány művelőinek azon óháját is teljesítik, hogy a történettudomány által felhalmozott forrás- és ismeretanyagot a nyelv- és névtudomány sajátos szempontjai szerint használja fel, s egészítse ki vele, pontosítsa eddigi nyelvi ismereteit; vö. BENKŐ LORÁND: MNyTK. 209. 9). Különösen sok újat

nyújthatnak majd a nyelvjárástörténet számára, elsősorban az egyes területek hang- (és helyesírás-), szókincs-, szóképzéstörténete, de a morfémaszerkesztés területein is. Mindezek mellett természetesen céljuk a magyar helynévtörténeti ismeretek gazdagítása, a korai ómagyar kori helynévtípusok feltárása, a helynév-rendszerek bemutatása, a helynévalkotás módjainak az áttekintése, sőt a névföldrajzi sajátosságok kronológiai vizsgálata is (vö. HOFFMANN ISTVÁN: MNyj. XXXIII. 43–52).

Úgy gondolom, már az eddig elmondottak alapján nyilvánvaló: Tóth Valériának azt a szándékát, hogy a korai ómagyar korból választott helyneveken végez vizsgálatot, messzemenően helyeselnünk kell, témaválasztása tehát kitűnő, föltétlenül időszerű. Munkája jelentőségét tovább növeli, hogy általa egy (még nem említett), csupán a közelmúltban időszerűvé vált tudományos igénynek is eleget tett. Nevezetesen arra utalok, amit JUHÁSZ DEZSŐ fogalmazott meg 1994-ben: „...szívesen látnánk a jövőben Hoffmann Istvántól (vagy valamely követőjétől) egy olyan tanulmányt is, amelyben az itt leírt helynévvizsgálati modell működését egy nagyobb, zárt korpuszon (pl. egy járás helynévanyagán) demonstrálná” (NÉ. 16. 109).

A szerző tudatosan választotta és vállalta, hogy Hoffmann Istvánnak (egyéb-ként témavezetőjének) az elméleti helynévelemzési modelljét (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993.) követi, ezáltal annak mintegy próbájának is szánta.

Tóth Valéria tehát feladatvállalásának, két vármegye korai ómagyar kori teljes helynévanyagának rendszertani megközelítésével, jellemző típusainak és azok összefüggéseinek a megállapításával nagyon szerencsésen illeszkedik bele a magyar és különösen a debreceni helynévtani kutatások gazdag tematikájába.

3. A dolgozat bevezetőjében a szerző indokolja a téma, a korszak és a területek kiválasztását. Elismeri ugyan, hogy az Árpád-kor helyneveivel már sok kutató foglalkozott, de „olyan átfogó munkákkal, amelyek hangsúlyozottan rendszertani megközelítést alkalmaznak, azaz amelyek az egyes neveket mint egy nagyobb rendszer elemeit szemlélnék és vizsgálnák, s e vizsgálatok révén a szisztéma fő összefüggéseit kívánnák bemutatni, az utóbbi fél évszázad szakirodalmában nemigen találkozunk. Kevés olyan tudományos munka született a témában, amelyben kiemelt hangsúlyt kapnak a nevek, vagy a névrendszer területi vonatkozásai, azaz a névkutatás névföldrajzi összetevői. Még ritkábban készültek olyan dolgozatok, amelyek valamennyi névfajta feldolgozásának szándékával íródtak” (3).

A szerző által vázolt érvekhez hozzátehetjük, hogy az értekezéshez hasonló munka várható volt tőle, hiszen a közelmúltban tekintélyes számú önálló kiadványban, tanulmányban, előadásban foglalkozott az adott kor helyneveivel, azok különböző szempontú részkérdéseivel. Az ottani kutatómunkáinak a tanulságai szervesen beépültek e nagyobb mű egészébe.

Mivel más kutatókhoz hasonlóan Tóth Valéria meggyőződéssel vallja, hogy a történeti helynévanyagunknak egyfajta átfogó, teljes feldolgozására szükség van, s ezt csak a magyar nyelvterület részenkénti feltérképezésével érhetjük el, ehhez teszi meg az első lépést dolgozatával. A vizsgálandó két (Abaúj és Bars) vármegyét a földrajzi-területi, településhálózati sűrűségi hasonlóságuk, gazdag korai

névállományuk, etnikai viszonyaik és jelentős földrajzi-nyelvjárási távolságuk alapján jelölte ki, mégpedig azért, hogy egy újabb szempont, az összehasonlító-kontrasztív elemzés is elvégezhető legyen rajtuk, vagyis hogy ki tudja mutatni a névtípusok, névalkotási módok területi egyezéseit és különbségeit. Már az Előszóban érzékeli a disszertáció olvasója, hogy Tóth Valéria ismeretekkel jól felvértezve, kutatásainak környezetét alaposan ismerve; az előtte álló feladatokat, vállalásokat határozottan körvonalazva vág neki felfedező útjainak, amelyeknek a bejáratával új eredményekre, eddig még fel nem tárt összefüggések felismerésére szeretne jutni. S ami egy efféle vállalkozásban különösen fontos: az elérendő célt is világosan látja maga előtt. Legtömörebb megfogalmazásában ez úgy hangzik: „Doktori értekezésemben ennek a névanyagnak a rendszerszerű nyelvi feldolgozását kívánom elvégezni” (4). Már előzetesen itt szeretném leszögezni: e célkitűzést a dolgozat egésze igen alapos, részletező, biztos elméleti ismereteken nyugvó minősítéseivel, tipologizálásaival, s ebből adódóan megbízható, hiteles kifejtéseivel eredményesen megvalósítja.

A disszertáció alapja és minden további vizsgálatot meghatározó tartozéka (GYÖRFFY GYÖRGY forrásként használt történeti földrajzi munkája nyomán) a szerző által összeállított történeti-etimológiai szótára. Ez sajnos a véleményezés idején még megjelenés alatt volt, így arra nem, csupán a Magyar Névtár I. kötetében megjelent adattárra tudunk támaszkodni: tehát a történeti alakváltozatokra, a denotatív jelentésekre igen, az etimológiai megfejtés-variációkra nem.

4. Az értekezés egyik legfőbb erőssége a szerkesztése: három határozottan elkülönített fő fejezetből tevődik össze. Mindhárom rész önálló értekezésként is megállná a helyét, kerek egésznek képez; egymással mintegy mellérendelő viszonyban vannak, de a logika szerint szorosan egymásra is épülve követik egymást.

Az első fő fejezet (I. Az Árpád-kor helynévadása) mintegy részletes előkészítése a második kettőnek. Benne a szerző három kérdéskör elméleti, illetőleg tudománytörténeti áttekintését végzi el – kiválóan. Először (az I. 1. A szórványok mint a névkutatás forrásai c. fejezetben, 5–13) az Árpád-kor magyar nyelvi szórványainak a témakörét járja körül: helyesen világít rá a korai ómagyar kor tulajdonnévi szórványainak (köztük is kiemelten a helyneveknek) a minősítési nehézségeire, a nyelv-, név- és történettudományban való hasznosítási lehetőségeire, jelentőségeire.

Az első fő rész középső fejezetében (Előzmények. A helynévadás a honfoglalás előtt, 14–23) az ősmagyar kori magyar és a X. század előtti Kárpát-medencei idegen névadásról gyűjti össze a legszámtottevőbb véleményeket, ő maga is mindkettővel kapcsolatban bátran állást foglal; nyelvi-névtani és egyéb érvekkel meggyőzően vitázik jeles történészekkel is. Más névtanosokhoz hasonlóan határozottan vallja – s ez nagy valószínűséggel igaz is lehet –, hogy helynévadási rendszerünk, névszerkezeti modelljeink, hosszú időtávra visszanyúló helynévstruktúránk nagyfokú állandósága következtében tovább hagyományozódott egy bizonyos középponti szerepű régi típusú, belső keletkezésű egyedekből álló névcsoport az ősmagyar korból az ómagyarba, s ez kiegészült a Kárpát-medencében talált né-

pességtől (elsősorban a szlávoktól) átvett idegen eredetű helynevekkel; a kétféle névadás a honfoglalással válik egyetlen helynévi szisztemává, s mindkét névkeletkezési mód folyamatosan tovább él az Árpád-korban is.

Az I/3. Tudománytörténeti áttekintés című fejezetben (24–58) veszi számba a szerző dolgozata előzményeit, mégpedig a korai ómagyar korban névvel nevezett helynévfajták (település-, víz-, tájnevek, mikrotoponimák nevei) rendjében. Közülük legrészletesebb és legterjedelmesebb a településnevek (nyelvi, névtani, történettudományi) szemléje, s azon belül a bizonyos meghatározó lexikálist-morfológiai kategóriák szerinti szakmunkák értékelése. A pusztai személynévi eredetű településnevek vizsgálatában mutatkozó egyik akadályozó tényezőre Tóth Valéria is nyomatékosan felhívja a figyelmet: amíg a magyar személynévek teljes körének az összegyűjtése nem történik meg, addig az efféle helynevek minősítésében bizonyosan állást foglalni nem lehet. Erénye az alfejezetnek, hogy a szerző a korábbi szakmunkák és saját következtetései alapján valószínűsíti az egyes településnévtípusok kronológiáját, illetve a település-névadások korszakhatárait.

Az első fő fejezetről összefoglalóan elmondhatjuk: a szerző messzemenően igazolta vele, hogy a korszak kutatásának a legapróbb részleteit is igen jól ismeri, tájékozott az összefoglaló jellegű, a bizonyos névtípusokat, az egyes nevek stb. kérdéseit tárgyaló munkák körében egyaránt. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy imponáló a hasznosított szakirodalom mennyisége, a hivatkozások száma, különösen ki kell emelnünk nagyfokú tájékozottságát a folyóiratokban, periodikákban található anyagokat illetően.

5. A szerző a II. és III. fő fejezetben végzi el névállományának tüzetes nyelvi, névrendszertani vizsgálatát. A másodiknak (59–114) az elején rögtön tisztázza: „Dolgozatom e fejezete (...) nem általános értelemben vett hangtörténet kíván lenni. Pusztán azoknak a hangváltozásoknak a bemutatására törekszem, amelyek megjelennek, tükröződnek az általam választott korpuszban is. Azaz más oldalról a korai ómagyar kor két megyéjének helyneveit forrásként felhasználva a régi magyar nyelv hangállapotának főbb vonásait, ezekben is kifejeződő sajátosságait kívánom jellemezni” (59). Tóth Valéria ezirányú vállalkozásának azért különösen nagy a jelentősége, mivel *A magyar nyelv történeti nyelvtana* közelmúltban megjelent kötetei nem tárgyalják nyelvünk hangtörténetét, így minden tekintélyes számú korpuszon elvégzett efféle vizsgálat hasznosan hozzájárul a honfoglalást követő évszázadok hangrendszerének állapotáról, illetőleg a lezajlott változásokról eddig meglévő ismereteink bővítéséhez, módosításához vagy megerősítéséhez.

A szerző e szerkezeti egységében is igazolja, hogy a nyelvtudomány e szakágában is otthonosan mozog: mind a fonológia, fonetikai fogalmait, mind a tudománytörténeti előzményeit illetően ismeretei biztos alapot nyújtanak megfigyeléseihez.

Hogy a bírálónak mégis ennek az áttekintése közben és után merülnek fel leginkább kételyei, kétségei, az elsősorban nem a szerző tévedéseinek, hibáinak a következménye, hanem a források hangjelölésének, helyesírásának a következtetlenségei, kialakulatlansága; a magyar nyelv területi változatainak, azok típusainak az eltérő fonémarendszere, az egyes hangok megerheltségeinek a különbözősége;

az egyes nyelvjárások adott állapotában bizonyos nyelvi eszközöknek, lexémáknak többféle hangtani variációban való létezése, váltakozása, végül ezeknek időbeli változásai, illetőleg némely minősítendő lexéma etimológiai bizonytalansága. (Persze mindezzel a szerző is tisztában van, fel is sorolja őket mint a vizsgálatokat nehezítő tényezőket.)

A *hegy* földrajzi köznév (64–5) esetében például igencsak megkérdőjelezhető az *i* > *ë* nyíltabbá válás, a közölt adatok ugyanúgy (s inkább) megengednék a zárt *ë* és nyílt *e* nyelvjárási váltakozását. Az, hogy a (magas hangrendű szavakban) tövégen az *-s* képző előtt *i*, *y* betű szerepel, még nem jelenti, hogy azokban *i* > *ë* nyíltabbá válás történt (65).

Ha a *Görbóc(e)*, *Tököl* (66–7) nevek magánhangzói inkább labializáció eredményei, az *ü* > *ö* nyíltabbá válás esetei között nincs értelme számba venni őket.

Az *éger*, *berek*, *telek* köznevek (80) második magánhangzója valószínűleg egyik nyelvjárásban sem volt *ü*. Nehezen képzelhető el, hogy a *kis* melléknevünk magánhangzója *iü* diftongusból keletkezett (92), mint ahogy indokolatlannak látszik a *fűz* fanév (92) magánhangzóját is kettőshangzóra visszavezetni; hasonlóan nem meggyőző a *Búd* személynév > helynév diftongusos magyarázata (92).

Csak sajnálni tudjuk, hogy bár a kiválasztott vármegyék a palóc nyelvjárástípus területére, illetve azzal érintkező vidékre esnek, az *á* > *a* labializációról a szerző a rendelkezésére álló adatai alapján a szakirodalom korábbi megállapításaihoz nem tudott újabb adalékokat hozzátenni (77).

Az értekezés középső fő fejezetéhez még egy megjegyzés kívánczik. Véleményem szerint a főcím (II. A helynevek mint a nyelv általános történetének forrásai) egyrészt túl általános (akár az egész mű címe is lehetne), másrészt nem illik a másik két áttekintő egység címe közé, harmadrészt csak nagyjából takarja az ott részletezett tartalmat. Megfelelőbb lenne a helyére előrehozni a 60. oldalon olvasható alcímet, legfeljebb kiegészítve (például így: A korai ómagyar kor hangtani arculata – a két vármegye helynevei alapján).

6. A disszertáció legkidolgozottabb, legtöbb új ismeretet nyújtó, legalaposabb fő szerkezeti része a III., Névrendszertani vizsgálatok (Abaúj és Bars vármegye) című. Olyan kerek egésze sikeredett, hogy akár önmagában is képezhetné a doktori értekezést. Ennek bevezetésében, elméleti alapvetésében a szerző a nyelvnek és annak elemeinek, tehát a helyneveknek a rendszerszerűségéből indul ki. Az utóbbi pedig magában foglalja a névalkotási szabályszerűségeknek és eszközöknek az összességét, s a helynévrendszer így valójában lehetséges névmodelleket, névmintákat tartalmaz, ún. rendszerneveket. A *rendszernévvel* az *aktuális név* áll párhuzamban, mely az előbbinek a konkrét kommunikációban való megvalósulása. A helynévrendszer megismeréséhez az egyes aktuális helyneveken át vezet az út.

A disszertáció e legfőbb fejezetét jómagamnak könnyű lenne értékelni, mégis a hagyományos értelemben nehéz bírálni, hiszen a kutatói alapállásom, a helynevekről, azok rendszeréről vallott nézeteim, szemléletem a helynevek nyelvi vizsgálatának módjairól megegyeznek a jelöltével (illetőleg a debreceni kutatócsoportéval), vagy legalábbis igen közel állnak azokhoz. Épp ezért a dolgozat máso-

dik felére vonatkozó feltétlenül magasra értékelő véleményem ismételt hangsúlyozása után bizonyos kritikai megjegyzésként csupán olyan mozzanatokat teszek szóvá, amelyek a szükségszerűen különböző ismeretanyag, a logikai rend más irányokból való kitérési lehetőségeiből, esetenként pedig a szemléletmódunk eltéréseiből származnak.

Elsőként Tóth Valériának azt az eljárását kell vitatnom, hogy Hoffmann István leíró vizsgálati módszerei közül „a lexikális-morfológiai elemzési szintnek az önálló, teljes differenciáltságú bemutatását” nem tartotta „termékeny eljárásnak”. Magam úgy vélem, hogy legalább a névrészeknek szófajok szerinti kategorizálása, vármegyéenkénti összevetése; a közszoói és tulajdonnévi (személynévi, helynévi) névalkotók szembeállítására fölöslegesen nem terhelte volna meg e fejezetet.

A leíró szerkezeti elemzés egyetlen kiválasztott vizsgálati szintje a funkcionális-szemantikai, benne a szerző elméleti ismeretei és korábbi publikációiban szerzett gyakorlata alapján az egyes helynevek névrészeinek elhatárolását és a névadási indítékok (névrészfunkciók) feltárását, ez utóbbiak alapján kategóriákba való elkülönítésüket nagy hozzáértéssel végezte el. Nem egyértelmű azonban számomra, hogy a funkcióra utaló kategóriaelnevezések közé miért került elsőként – a helyfajta-kifejező, -jelölő helyett – a lexikális szintre utaló, szófajt jelző *Földrajzi köznévi névrészek* megnevezés (pedig a szerző meg is fogalmazza: „Ezt a szemantikai szerepet fajtajelölő funkciónak nevezzük” (124).

A névrész-elhatárolások közül az olvasó számára gondot okoz a *Somogyi-Bódfa-fő* helynév szerkezeti minősítése (125), ugyanakkor indokolatlannak tartja a *Nagy-gyűr völgye* két említése közül az elsőt (126). 700–900 év távlatából nem könnyű megítélni a *Széplak*, *Poklos-verem* (135) helyneveket, valószínűleg az említettek mellett más funkció is számításba jöhet. Apróbb ellentmondás tapasztalható a *bükk*, *cser* alaprészek funkciójának a megállapításában, a szerző az utótagként álló efféle nyelvi eszközről azt írja: „tényleges funkciójának a hely fajtajának a megjelölését is tarthatjuk, azaz földrajzi köznévnak is minősíthetjük” (137), mégis a hely növényzeti viszonyaira utaló névrészek között említi őket. Nem egyértelmű számomra, hogy a hely valaminek a része funkció tárgyalása során, a *fő* alaprészt bővítményeit részletezve, miért utal a *Vár-fő völgye* névre is (142).

A névanyag leíró-szerkezeti vizsgálatáról összefoglalón elmondhatjuk: hogy bár a fejezet fő rendező elve a névrészek funkciója, vagyis hogy a denotátum milyen jellegzetessége jelentkezik a helynév valamelyik tagjában, funkcionális analízise nem formális, nem mechanikus, nem egyszerűen a nevekben, névrészekben föllelhető funkciók leltározására vállalkozik a szerző, hanem komplex módon, sokoldalúan, szigorú logikai következetességgel minden nyelvi jellemzőt igyekszik elmondani az egyes típusairól. Különösen nagy hangsúlyt helyez arra, hogy minden al kategória tárgyalása során számba vegye, az adott funkció milyen struktúrájú nevekben, milyen névrész-kombinációkban, milyen más funkciókkal társulva jelentkezik. Emellett elemzésébe bekapcsolja az önálló fejezetben ki nem fejtett lexikális-morfológiai szempontot is, s mindig rávilágít az egyes funkciót megtestesítő lexémák kategóriáira, szófaji, alaktani természetére, sőt legtöbb

esetben arra is, miféle keletkezési módokon jöttek létre a típusok nevei. A szerző alaposágát, mindenre kiterjedő figyelmét bizonyítja, hogy igyekezett feltárni a típusok előfordulásának, megterheltségének egyéb, nyelven kívüli tényezőit is, mint például a névrész-kombinációk mutatókozó területi eltéréseit vagy a helyfajtaiktól való függőségüket.

Az elemző fejezet értékeinek további hangsúlyozása, az elismerő szavak újabb felsorakoztatása helyett, meg kell jegyeznem, hogy az alkategóriák arányainak (esetleg számainak) legalább közelítő adatokkal való illusztrálása segíthette volna a területenkénti összevetéseket, de a más régiók névanyagával való összehasonlítást is. Egyébként is fontosnak tartja a névtanos általában, hogy hol, mikor, mennyire gyakori például egy adott funkció, illetve mennyire ritka. A mennyiségi mutatók segítségével a szerzőnek az az egyébként igaz véleménye, hogy az általa megfigyelt funkcionális jellemzők nem csupán a vizsgált vármegyék területspecifikumai, hanem általános magyar tendenciák – még meggyőzőbben igazolódna.

7. Az értekezésnek a legterjedelmesebb, mintegy a negyedét kitevő fejezete foglalkozik a vizsgálatba vont helynévallomány egyedeinek, illetőleg a helynévrendszereknek a történetével. Általa Tóth Valéria ismételten meggyőzi olvasóját, hogy magabiztosan uralja választott névelemzési alapszisztémáját, annak fogalmi rendszerét, terminológiáját és értékelendő névanyagát. Az egyes helynevek keletkezési módjának a megállapításával, a szerkezetükben vagy jelentésükben végbement változások bemutatásával, a rendszertagok közötti összefüggések valóságával többnyire egyet kell értenünk (vagy legalábbis be kell látnunk, hogy úgy is történhetett), így a névanyaga alapján levont következtetései döntően megbízhatóak, s megerősítik számunkra az eddigi szakirodalmak általános vélekedéseit, illetőleg jó néhány esetben új felismerések igazát fogadtatják el. Mindezen elismerések, helyeslések mellett csupán néhány kérdés, megjegyzés, apróbb ellenvetés fogalmazódott meg a bírálóban az olvasás során.

Úgy vélem, a történeti helynévelemzésnek a keletkezés és változás mellett legalább utalásszerűen foglalkoznia kell a nevek kihalásával (annak okaival, módjaival stb.), a rendszerből való kiesésével is. A vizsgálathoz alapul vett helynévelemzési modell kihagyott kategóriáiról a korai ómagyar kor helyneveivel kapcsolatban valamiféle negatívumot szintén említhetett volna. (Vajon azokon az egyéb módokon, azokon a területeken, azon évszázadok alatt nem keletkez(het)tek helynevek?)

Messzemenően igazat kell adnunk Tóth Valériának abban: „A régi helynévrendszer vizsgálatában a történeti elemzés mindig szükségszerűen kritikus pont: az idő távlatából megítélni egy-egy helynév keletkezését nem könnyű feladat, s nem is mindig végezhető el. Mindig vannak ugyanis olyan nevek, melyek funkcionális jellegük és lexikális felépítésük alapján több történeti típusba is besorolhatók lehetnek. Ilyen esetekben ... egyiket vagy másikat esetleg jobban valószínűsíthetőnek tarthatjuk” (157). Emiatt természetesen sok *talán*, *bizonyára*, *valószínűleg* és *ha* (illetőleg *-hat/-het*) szerepel a fejezetben. Érdekes lett volna összegezni, a teljes névallomány hány százaléka minősíthető csupán egy- és mennyi többféleképpen! Az utóbbi különféle lehetőségeit – a 204. oldal szemléletes áb-

rájához hasonlóan még néhányal – illusztrálva, tovább színesítene a fejezetet, és segítené az olvasót a folyamatok és összefüggések áttekintésében.

Kérdés, hogy a 164. oldal 3.2.2. pontjában számításba vett *Kraszna pataka*, *Eger vize* stb. típusú alakok második, köznévi tagja része-e a névnek, vagy csupán a helyfajta egyértelműsítésére, az információ pontosítására, mintegy értelmezőként használták. Ha a *Két-jó köze* név két víz közötti területet jelöl, nem kerülhet a rész-egész viszonyra utaló kategóriába (166).

Tóth Valéria feltűnően sok nevet minősített határozottan névátvételnak (208). Ezek egy részéről nem feltételezhetnénk például, hogy személynév > helynév metonímiával van dolgunk (pl. *Marót*), s akkor magyar (belső) névadás termékei?

Különösen tanulságosak, az olvasó számára a legfontosabb jellemzőket és tendenciákat kiemelők, a kutatás új eredményeit hangsúlyosan előtérbe helyezők a szerkezeti és keletkezéstörténeti fejezetek záró alfejezetei (146–155 és 209–211), amelyekben kategóriáit más, kronológiai viszonylatban tárja elénk. Az utóbbiban elsősorban táblázataival, számszerű és százalékos adataival tudja kitűnően és hatásosan szemléltetni az egyes korszakokban a két vármegyében (de ezáltal a magyar nyelvterületen általánosan is) lezajlott névszerkezeti, névalkotásbeli elmozdulásokat, változási irányokat; egyesek előretörését, mások visszaszorulását.

Tóth Valéria az utolsó (3. vagy 4.? – III. vagy IV.?) (fő- vagy al)fejezetében tárja elénk a két vármegye névanyagát, névrendszerét összehasonlító, a helynevek térbeli viszonyait bemutató, névföldrajzi vizsgálatai eredményeit. Ezt az eddigieknek kitűnő, más szempontú összefoglalásaként is tekinthetjük. Figyelme kiterjed mindenféle, a helynevekben megmutatkozó területi nyelvi jellegzetességekre, különbségekre. Mellékelt térképlapjain ezeket ábrázolja nagy számban, az egyes jelenségek összevetését általuk jelentősen segítve és megkönnyítve.

Az ómagyar nyelvjárások hangtani jellegzetességei közül különös figyelmet szentel a magánhangzók labiális-illabiális viszonyainak. E helyen ismét utalhatunk rá, hogy az *á ~ a* meglétét, illetőleg területi előfordulásukat is tanulságos lenne vizsgálni. A zárt *e-s* és az *ö-s* változatok közül a *Zarazwlg* és társairól (215) a szerző szerint a helyesírásuk („rövidített formában való” előfordulásuk) miatt nem lehet állást foglalni. Felmerül azonban a kérdés, nem kellene-e SZABÓ T. ATTILÁHOZ (Nyelv és múlt. 1972. 217–235) hasonlóan vélekednünk, és egyrészt a *w* miatt mindenképpen labiális magánhangzót valószínűsíteniünk azokban a nevekben, illetőleg a *w* jelölés mögött két hangot (*β* vagy *v*+labiális magánhangzót) feltételeznünk? Ugyanúgy a *Berek*, *Eger* stb. típusúak (215) második szótagjában nem középső nyelvállású labiális (*ö*) ejtés volt-e inkább?

8. A részletek áttekintése után általánosan elmondhatom: a dolgozat egészéből kiderül, hogy a szerző névszemléletének alappillérei szilárdak, fogalomhasználata világos, egyértelmű, terminushasználata pontos, következetes. Tóth Valéria a korai ómagyar kor két vármegyéjének teljes helynévanyagán (tehát zárt korpuszon) először kísérli meg – igen eredményesen – egy modern névelemzési modell történeti névanyagon való alkalmazhatóságát. Pontos körühatárolt kategóriákkal dolgozva a disszertációja nemcsak új eredményeket hozott, hanem azok alkalmazsak arra is, hogy más régiók, illetőleg más korok névanyagával szembesítsük

őket. Stílusa világos, szabatos, közérthető, gördülékeny; tudományos igényeket szolgáló élvezetes értekező prózai.

A disszertáció apró részleteivel kapcsolatban az előzőekben felvetett megjegyzéseim nem a vizsgálatok lényegét, nem a feldolgozás, a következtetések alapjait érintik, inkább csak a némileg eltérő szemléletmódból vagy az alkalmazott kategóriák eltérő értelmezéséből erednek.

Az eddigieket egybevetve tehát Tóth Valériának a Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban című értekezéséről elmondhatom, hogy minden szempontból messzemenően eleget tesz azoknak az elvárásoknak, amelyeket egy doktori (PhD) dolgozattal kapcsolatban támaszthatunk. Általa a magyar történeti helynévkutatás, de nyugodtan mondhatjuk, a magyar nyelvtörténet is jelentős művel gazdagodott. Benne egy hosszú (közel négyszáz éves) nyelvtörténeti/névtörténeti korszakról kapunk átfogó, sok szempontú helynévtani áttekintést. Ezek alapján apróbb igazításokkal (a kétféle hivatkozási mód és a fejezetek tagoló számozásának egységesítésével; esetleg a névalkotó lexémák valamiféle összesítésével, ezzel párhuzamosan az első két fő fejezet tömörítésével) az értekezést alkalmasnak vélem megismert formájában önálló kötetként való publikálásra, a megjelentetést pedig a nyelv- és névtudomány szempontjából föltétlenül szükségesnek is tartom.

Mivel Tóth Valéria dolgozata mind témaválasztásának időszerűségével, a szakirodalom és a források hasznosításával, alapos feldolgozásával, alkalmazott módszereivel, az elért többirányú, fontos, önálló, igazolt új eredményeivel; mind a részletek és a nagyobb összefüggések megláttatásában megmutatkozó, elmélyült fejtegetéseivel; mind pedig a formai kivitelezés igényességével igen jelentős tudományos alkotás, ezért mindenképpen alkalmasnak tartom a nyilvános vitára bocsátásra; a szerző számára pedig a doktori (PhD) fokozat odaítélését meggyőződéssel és feltétlenül támogatom.

Eger, 2000. május 11.

DR. BÍRÓ FERENC

Opponensi vélemény

Tóth Valéria Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei) című doktori (PhD) dolgozatáról

1. Tóth Valéria disszertációja kiváló munka. Becsületére válik mindenekelőtt tehetséges és szorgalmas szerzőjének, de annak a debreceni névtani műhelynek is, amelyet – ha ilyen színvonalas értekezéseket „segít a világra” és ilyen jólképzett tanítványokat nevel – nyugodtan nevezhetünk *debreceni iskolának*. Tóth Valéria műve ugyanis nem a semmiből állt elő: amint a dolgozat bevezetéséből is megtudhatjuk és számos szakirodalmi jelzésből, tanulmányból, kiadványból értesülhettünk róla, épül Debrecenben a Magyar Névarchívum, szaporodnak a „Helynévtörténeti adatok az ómagyar korból” kötetei, jól szervezett munkaközösség dolgozik regionális és országos jellegű névtani témákon. Tóth Valéria ennek a kutatócsoportnak az oszlopos tagja, de nemcsak a névtani adattárak lelkes és értő munkásaként hívta fel magára a figyelmet, hanem olyan tanulmányok publikálásával is, amelyek már a szóban forgó értekezést készítették elő, például a birtokos jelzős szerkezetű, illetve képzéssel alakult korai mikrotoponimákról vagy a nyelvföldrajzi-névföldrajzi vizsgálat konkrét lehetőségeiről ómagyar anyagon, továbbá bizonyos jelentéstani és névszerkezeti kérdésekről. Mindezek a művek jól jelzik azt a szívós és következetes felkészülést, amellyel a szerző birtokba vette a magyar névtudomány egy-egy részterületét, és közben formálódó gondolatait is közölte.

A magyar névtudomány szép és gazdag hagyományokkal rendelkezik, átfogó tudást szerezni róla nem könnyű. Tóth Valériát azonban azok közé a fiatal szakemberek közé sorolhatjuk, akik már túl van ennek a nehezén, legalábbis ami a helynevek témakörét illeti. Munkáját ideális közegben végezhet, mivel egyszerre ismerkedhetett meg a „matériával”, azaz az ómagyar névfeldolgozásokon keresztül a toponimák ezreivel, és a „teóriával”, azaz a névelméleti, módszertani és történeti tanulmányokkal, amelyek folytatásra, továbbgondolásra vártak. A kedvező tudományos háttér kapcsán kell megemlítenünk a témavezetőt, Hoffmann Istvánt, akinek közvetlen és hathatós segítsége nemcsak a számos Hoffmann-hivatkozásban érzékelhető, hanem abban a tudósi mentalitásban is, amelyet – a legjobb magyar nyelvészeti-filológiai hagyományokat követve – széles látókör, elfogultságtól mentes, mégis kritikus és nyitott szellemiség, az elődök eredményeinek ismerete, megbecsülése, a problémalátás sokoldalúsága, érzékenysége, jóhiszeműség és szerénység jellemez. (Erről szólni néhány évtizede még fölösleges lett volna, napjaink nyelvtudományában azonban – sajnálatos módon – ellenkező előjelű tendenciákat is tapasztalhatunk.)

„A rendszervizsgálatokhoz az alapot a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévvizsgálati modell képezi, melynek konkrét névanyagon való alkalmazására a korábbiakban már történtek kísérletek, s ezek eredményessége jelzi a történeti

névkincs vizsgálatára való alkalmasságát is. Mindemellett dolgozatomat e modell próbájának tekintem.” – írja a szerző dolgozata bevezetőjében. Vagyis megméretik nemcsak a tanítvány, hanem a mester is. Szerintem ez így van rendjén.

2. Már a mondottakból is kitűnhetett, hogy Tóth Valéria témaválasztását nagyon jónak, időszerűnek tartom. Nemcsak azért, mert egy névrendszertani modell most új közegben, a történetiség mezején vizsgálható, illetve fejlődhet tovább, hanem azért is, mivel az alkalmazott elméleti és módszertani kerettől függetlenül új helyzet állt elő a magyar történeti névvizsgálatban. Az új helyzetet GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori történeti földrajza alapozta meg, amely korszerű formában, mégis elsősorban történettudományi igényeket szolgálva nagy mennyiségű hiteles, lokalizált ómagyar névanyagot tett (ill. tesz) közzé. Ahhoz, hogy ez a névanyag a nyelvtudomány számára is könnyen és sokoldalúan felhasználható legyen, új típusú adattárakba kell rendezni. A debreceni munkaközösség fáradozásának eredményeképpen már két ilyen kötetet vehettünk kézbe, amelyek átgondolt és precíz filológiai, névtani apparátusuk révén szinte csábítják a névtanost, nyelvészt az anyag megszólaltatására, megvallatására. Tóth Valéria munkája azonban műfaját tekintve nem a részlettanulmányok körébe, hanem a monográfiák közé sorolható, így mindenképpen átlagon felüli figyelem illeti meg.

A *Névrendszertani vizsgálatok az ómagyar korban* főcím kellően rugalmas; ilyen témamegjelöléssel folyóiratcikket és akadémiai doktori disszertációt is vállalni lehet, anélkül, hogy az olvasónak akár túl sokat, akár túl keveset ígérnénk. Tóth Valéria azonban inkább többet nyújt, mint amit egy PhD dolgozattól elvárhatunk. Ahogy művének alcíme is jelzi, két megye, Abaúj és Bars helyneveinek tüzetes elemzésére vállalkozik, horizontja azonban sokkal szélesebb: a szerző részben más megyék adattárának előkészítése során szerzett tapasztalatokból, részben pedig a magyar történeti helynévirodalom kiváló ismeretéből eredően szinte mindig összmagyar szinten szembesít az eredményekkel, illetőleg a még megoldandó problémákkal. A két megye kiválasztása is helyeselhető, a sok tekintetben hasonló természeti, társadalmi és településtörténeti viszonyok jó alapot adnak az összevető vizsgálatokra. A hasonló nyelven kívüli tényezők ugyanis lehetővé teszik azt, hogy a nyelv síkján megjelenő különbségeket jórészt nyelvi eredetűnek tételezzük föl, illetve ilyen alapon magyarázzuk. Mivel a szerző azt tervezi, hogy továbbra is folytatja az ómagyar névrendszertani kutatásait, javaslom, hogy könyvének mielőbbi kiadása után olyan megyéket is vonjon be a vizsgálatba, amelyek az eddigiektől eltérő külső feltételeket mutatnak. Igaz ugyan, hogy így az összevetés nagyobb körülmekintést kíván, lehetőségei korlátozódnak, de a végcél úgyis egy majdani teljes szintézis a Kárpát-medencéről, másrészt pedig az alkalmazott módszerek további „próbatételnek” vethetők alá. (Jobb, ha az esetleges gyenge pontok előbb derülnek ki, mint utóbb.)

3. A disszertáció szerkezete átgondolt, következetes. A mű három fő egységből áll: I. Az Árpád-kor helynévadása, II. A helynevek mint a nyelv általános történetének forrásai, III. Névrendszertani vizsgálatok (Abaúj és Bars vármegye). (A római számok az alcímek egy része előtt is megjelennek, ezt a kiadás során módosítani érdemes.)

1. Az Árpád-kor névadásáról szóló első egység tankönyvbe illő tömör összefoglalás nemcsak az adott korszak általános toponímiai állapotáról, hanem a szórványoknak a névkutatásban való felhasználásáról és az idevágó tudománytörténeti előzményekről. Véleményem szerint a publikált változatnak ezek az általános fejezetei jól szolgálják majd a felsőoktatás céljait is. Különösen tetszik az a kiegyensúlyozott, érett gondolkodás, amellyel a magyar névtudomány vitákkal terhes problémaköreit elemzi (l. pl. egyes típusok kronológiáját vagy a névtelenség kérdését). Megközelítésmódjára jellemző, hogy mindig az előre vivő gondolatokat keresi, de nem hallgatja el a vitatható részleteket sem. Egyenrangú partner a véleménynyilvánításban, legyen szó akár a legnagyobb szaktekintélyekről. Végkövetkeztetései túlnyomó többségével – itt és a könyv egészében – egyetérthetünk. Kisebbségi korrekciós javaslataim a közöltek lényegét nem érintik. Néhány ezek közül:

A 6. és 15. lapon azt olvashatjuk, hogy a honfoglalás előttről, a vándorlások korából csak két helynevünk ismert, a Konsztantinosznál fennmaradt *Levedi(a)* és *Etelköz*. A felsoroltakat még legalább az Anonymusnál többször felbukkanó *Dentümogyer* (*Dentumoger*) névvel ki kell egészítenünk, amely területnévi értelmében a Donyec vidéki őshaza megjelölése volt (vö. JUHÁSZ: Benkő-Eml. 1991. 300–3). Mellesleg jegyzem meg, hogy az ősmagyar kor fennmaradt neveiről és az ősmagyarra kikövetkeztethető tájnevek típusairól, a visszavetítés lehetőségeiről magam is írtam tanulmányt (a kevésbé sajtóhibás változatot l. Szabolcs-Szatmárberegi Szemle 1996/2: 171–8).

Ha már röviden szóba kerül az avarok nyelvének az ügye (19), GYÖRFFY mellett LIGETI tanulmányára is hivatkoznék (A pannóniai avarok etnikuma és nyelve: MNY. 82. 1986: 129–51), mivel inkább a nyelvtudomány illetékességi körébe tartozó kérdéssről van szó.

A törzsnévi helynevek problematikája is sokoldalú megvilágítást kap. Ennek kapcsán olvashatunk MOÓR ELEMÉR idevágó, sokak által idézett és vitatott nézeteiről (pl. 34, 36), de a hivatkozott mű, MOÓR 1970 (= A nomád magyar törzsek X. századi szállásterületei a Kárpát-medencében: NytudÉrt. 70. 45–50) hiányzik az irodalomjegyzékből. Az efféle hiányok egyébként nem jellemzők a disszertációra, magam csupán egy hasonlóra bukkantam (TOMPA 1984, a 64. lap 4. jegyzetében).

A mikrotoponimák kérdése több helyen is előkerül a műben. Nagyobb terjedelemben először az 55–8. lapon a tudománytörténeti fejezetben. Vizsgálatuknak a szerző – Hoffmann Istvánt követve – kiemelt jelentőséget tulajdonít, mivel különösen a történeti névkutatásban e téma elhanyagolt területnek számított. A *mikrotoponima* terminus, amely a *mikronév*vel váltakozik, újabb keletű a magyar szakirodalomban. Nem Tóth Valéria vezette be, hanem más névtanوسokat követ, jóllehet érzékeli az itt meghúzódó tartalmi és megnevezésbeli gondokat: „Az egyszerűség kedvéért ezeket a (nem települést és nem vizet jelölő) helyneveket mikrotoponimáknak nevezem, noha tudom, hogy ez több okból is vitatható eljárás. Egyrészt azért, mert a mikrotoponima terminus kevésbé használatos, újabb és nem pontosan definiált fogalom a magyar névkutatásban, másrészt azért, mert

egybeemoshat, sőt elmoshat nagyságrendi különbségeket, és végül: mivel bizonyos mértékig önkényesen emeltük ki belőle a víznevek csoportját.” (55). Ha ilyen világosan megfogalmazhatók e terminussal és kategóriával kapcsolatos gondok, sürgősen meg kellene találni a módot a megoldásukra. Egy opponensi bírálat nem alkalmas kimerítő javaslatlételre, de úgy gondolom, hogy mivel a szóösszetétel előtagja a denotátum méretére utal, erre kellene alapozni a definiálást. Talán ha azt mondanánk, hogy lehetőleg az egy település határán belül maradó (de legfeljebb három település területét érintő) denotátumok helynevei legyenek mikrotoponimák, beleértve természetesen a vízneveket is, kevésbé lennének önkényesek, mint a fentebb említett eljárással. (Az ötletet természetesen nem kötelező megfogadni, ellenben a 45. lap ezzel kapcsolatos megjegyzését korigálni kellene. Eszerint például a *Hidegszamos* településnév mikronévből származna. Ha a szerző nyomdokain járunk, a víznév mint előzmény nem tartozik a mikrotoponimák közé; de ha ettől a megszorítástól eltekintenénk is, a *Hidegszamos* víznév hatókörre, denotációja vélhetőleg nagyobb annál, hogy a mikronevek közé sorolhassuk.)

Ha már a terminológiánál tartunk, itt teszem szóvá, hogy az újabb grammatikai szakirodalom a magyar nyelvben a *birtokos személyrag* helyett már a *birtokos személyjel* szakszót használja, itt nem részletezhető, nyomós okokból. Ennek értelmében azt tanácsolom, hogy a kiadás előtt a szóban forgó terminuscserét a szerző az egész mű szövegében hajtsa végre. Tóth Valéria egyébként bátran alkalmaz új terminusokat, főleg olyanokat, amelyeket Hoffmann István munkássága már reflektorfénybe állított, illetve elfogadtatott. Ezek szinte kivétel nélkül találók, jól sikerültek, de néhányukon még el lehetne gondolkodni. E helyütt csupán a kifejezetten idegenszerű és rosszul hangzó *deetimologizáció* szakszót említem, amit nevezhetnénk *homályosulásnak* vagy *motívumvesztésnek* is. (Az más kérdés, hogy a deetimologizáció fejezetében [206–7] felsorolt példákat – pl. *Keresnyen* > *Keresnye*, *Rendvej* > *Rendve* – magam sem tartom igazán ide sorolhatónak, inkább *téves elvonásként* minősíteném őket.)

2. A második nagy egységben (A helynevek mint a nyelv általános történetének forrásai) hangtörténeti leírást és elemzéseket találhatunk. Itt a névtani szempontok természetesen háttérbe kerülnek, de az olvasónak egyáltalán nincs olyan érzése, hogy egy alárendelt, másodrendű, netalán összecsapott fejezetről lenne szó. Tóth Valéria otthonosan mozog a magyar hangtörténet legfontosabb kérdéseiben, ismeri annak legfrissebb szakirodalmát, megnyugtatóan elemzi az elé került szórványokat. Ehhez természetesen jártasnak kell lenni bizonyos helyesírástörténeti és etimológiai ügyekben is. A dolgozatíró itt jól kitaposott ösvényeken jár, az opponensnek sem támad számottevő hiányérzete.

Önálló morfológiai fejezet ugyan nincs, a szerző illet nem is vállalt, de részben a bevezető fejezetekben, részben a rendszertani és keletkezéstörténeti részekben sok fontos kérdés szóba kerül. Ilyen például a helynévképzés kérdése, a képzés és összetétel viszonya, az összetétel szerepe a névszerkezet alakulásában stb. Következtetései, eljárásai itt is megalapozottak. A *-d* helynévképzőt a TNyt.-t követve a *-gy*-vel összekapcsolva említi, illetve tárgyalja, a kettő közé tildét (~) il-

lesztve. A közös tárgyalásmód a rokon funkció, a hasonló alak, valamint az alkalmankénti váltakozás miatt indokolt lehet, én azonban a tildés megoldás helyett, amely a -gy-t és -d-t egymás hangalaki változataként tünteti föl, vesszős elválasztást alkalmaznék, mert a két morfémat sem eredetben, sem funkcióban nem tartom azonosíthatónak. (Mivel itt egyéni véleményt nyilvánítok a Történeti nyelvtannal szemben, a döntést a szerző belátására és bölcsességére bízom.)

3. A harmadik nagy egység a névrendszertani fejezet, amely szerkezeti elemzést és keletkezéstörténeti vizsgálatot tartalmaz. A disszertáció itt támaszkodik legerősebben HOFFMANN ISTVÁNNAK a *Helynevek nyelvi elemzése* (Debrecen, 1993.) c. könyvére. Úgy látom, hogy mind a vezérfonalul szolgáló monográfia, mind pedig névtörténeti adaptációja kiállta a próbát. Mivel Hoffmann István könyvének, pontosabban kandidátusi disszertációként benyújtott kéziratának is egyik bírálója voltam (I. NÉ. 16. 1994: 108–14), engedtessek meg nekem, hogy az idevágó kérdések közül – az elismerés jogos kifejezésén túl – csupán egy rész-probléma futólagos felvetésével foglalkozzam. Ez a metonimikus névátvitel néhány típusának kategorizálása.

A szerző a személyt vagy csoportot jelentő szavak helynevesülésének kategorizálására különválasztja „~ a hely, ami a tulajdona” és „~ a hely, ahol lakik” értelmű átviteleket (196–8). Az elsőre a pusztá személynév helynévként, illetve pusztá nemzetségnév helynévként példáit hozza, a másodikra a pusztá foglalkozásnév, népnév vagy törzsnév helynévi lecsapódásait. A megnyugtató besorolásokhoz azt kellene mérlegelni, hogy a motiváció tárgya (értsd: akiről/akikről a települést elnevezték) tulajdonosi vagy lakosi minőségben volt jelen. Ezzel kapcsolatban két probléma is van. Az egyik az, hogy a korai ómagyar birtokviszonyok dokumentálásához igen gyakran nincs elég fogódzó. A szerző a pusztá személynévi helynevekkel kapcsolatban a dolgozat elején (Kiss Lajos nyomán) maga is megjegyzi: „Az előzményül szolgáló személynév viselője a település egykori tulajdonosa éppúgy lehetett, mint valamely tisztségviselője vagy esetleg nevezetes lakója” (27). A népnévi helynevek kapcsán szintén elmondhatjuk, hogy a terület birtokbavételekor feltehetőleg tulajdonosi birtokbavétel is történt, de ezt csak birtokjogi adatok erősíthetnék vagy cáfolhatnák meg. A másik gond az, hogy az ott lakás és ott birtoklás sok névadásnál természetes módon fonódik össze, tehát nem *vagy-vagy*, hanem *is-is* viszonyt tükröz. Szerintem emiatt meg kellene fontolni e két kategória (ti. „a hely, ami a tulajdona” és „a hely, ahol lakik”) összevonását egy *és/vagy* kötőszó címbeli alkalmazásával. Az új egység így durvább, elnagyoltabb lesz, de a nyelvhez mégis jobban simuló, kevésbé ellentmondásos.

4. Az utolsó fejezet névföldrajzi vizsgálatokat tartalmaz. Személyes érdekldésem okán is nagy várakozással olvastam e részt. Ha egy mai regionális nyelvjárási kisatlasz egy-két megyényi területét szemléljük, azt mondhatjuk, épp megfelelő nagyságú területet választottunk ki. Ha azonban ómagyar szórványok alapján készített névföldrajzi megyetérképeket vizsgálunk, joggal támad az az érzésünk: nagyon jó lenne a kiválasztott jelenségeket legalább nagytáji – még inkább országos – keretben látni. Ezzel a szerző is tisztában van. A történeti névföldrajz gyü-

mölcsseit egyelőre csak szemelgethetjük, de ha a debreceni munkálatok jó ütemben haladnak, ez a lehetőség belátható közelségbe kerül.

A korlátozott lehetőségek ellenére az elkészült térképek nagyon szemléletesek és hasznosak, még színesen nyomottak is vannak köztük. Jól láthatók például a legjellegzetesebb földrajzi köznevek a maguk elterjedésével; ilyenek többek között Abaújban a *bérc*, *fő*, *erdő*, *hegy* stb. (Érdekes, hogy Barsban a hasonló természeti viszonyok ellenére jóval kevesebb *bérc* található.) Az etimológiai csoportok térképre vitele szemléletesen mutatja a magyar és szláv nyelvterület korai egymásba hatolását is.

A jelölt a viszonylag szűk mozgásteret ügyesen használja ki, megpróbál a két megye közti onomasztikai különbségekre is rámutatni, illetőleg a kevesebb konkrétum helyett több elvi-módszertani kérdéssel foglalkozni, tudománytörténeti tekintést tenni. (Itt bátorkodom egy saját tanulmányomra is hivatkozni, amelyet a szerző nem ismer: Névtan és nyelvöldrajz: MNy. 89. 1993: 72–7.) Néha izgalmas talányokra épp a lábjegyzetekben bukkanunk. Ilyen az abaúji *ő-ző* nyelvjárássziget kialakulásának ideje (214. lap 4. jegyzet). Az *ő-zés* határozott jeleit a korai ómagyar szórványokban még nem találjuk, jöllehet BENKŐ feltevése szerint (l. legutóbb MNy. 1996: 400) a nyelvjárássziget keletkezése leginkább az Árpád-kori gyeptüvelési rendszer megerősítésével hozható összefüggésbe. Az esetleges újraterüveléssel kapcsolatos egyedi ügyek, például Pusztafalu dolga még bonyolultabbá teszik a megfontolást.

5. A disszertáció rendkívül jól szerkesztett, logikus gondolatvezetésű, csiszoltan elegáns stílusú, olvasmányos tudományos értekező próza. Külön meg kell dicsérnem azt a tipográfiai igényességet, amely a legjobb magyar hagyományokat viszi tovább és a kéziratot lényegében nyomdakész formába önti.

A mű végén található szakirodalom-jegyzék gazdag, bő válogatás, összhangban az egész mű széles körű és kiegyensúlyozott tájékozódásával. Csak kisebb technikai egységesítésre szorul rá. (Nem világos például, hogy az egy szerzőtől egyazon évben megjelenő szakirodalmi tételek jelöletlen évszámmal indulnak-e vagy a., b. stb. jelöléssel.) A rövidítéssel idézett művek rövidítéseit a megfelelő betűrendi helyen fel kellene oldani, eltekintve természetesen a közismert kézikönyvektől (jó tudni például, hogy két Bárczi-Eml. is van).

6. Összegezve csak megismételhetem, amit bírálatom elején leszögeztem: kiváló értekezés született, amely messzemenően alkalmas arra, hogy szerzője általa tudományos fokozatot szerezzen. Javasolom tehát a bíráló bizottságnak, hogy Tóth Valéria dolgozatát fogadja el, és számára a PhD fokozatot ítélje oda. Egyúttal azt is javasolom, hogy a mű mihamarabb könyv formában jelenjen meg.

Budapest, 2000. április 20.

DR. JUHÁSZ DEZSŐ

Válasz Juhász Dezső és Bíró Ferenc opponensi véleményére

1. Válaszomat, úgy érzem, azzal kell kezdenem, hogy köszönetet mondjak opponenseimnek, Juhász Dezsőnek és Bíró Ferencnek az alapos, mindenre kiterjedő, az egészről éppúgy, mint a részproblémákról számot adó bírálatukért. Az elismerő szavaik, amelyekkel munkámat, annak célkitűzéseit, témakijelölését, alapvető gondolatait méltatták, megerősítést adtak számomra további – a történeti névkutatás keretén belül kijelölhető – céljaim megvalósításához is. Bírálóim egyike sem mulasztotta el kiemelni, hogy munkámban tükröződik annak a szakmai környezetnek a hatása, amelyben dolgozatomat elkészítettem. Ez – úgy vélem – természetes is, hiszen a Debreceni Egyetem E magyar nyelvészeti doktori programjának névtani alprogramja mint tudományos műhely (és személy szerint a témátat irányító Hoffmann István) valóban nagy mértékben hozzájárult dolgozatom elkészítéséhez éppúgy, mint nyelvtörténeti, névtani ismereteim megszerzéséhez, kutatói szemléletem kifinomálódásához.

Az értekezésemet méltató szavak mellett különösen nagy örömmel láttam, hogy opponenseim – több ízben is kételyeiknek adva hangot – felhívták a figyelmet dolgozatom vitás kérdéseire, megválaszolandó vagy újra átgondolandó problémáira. Úgy gondolom, minden tudományos munkafolyamatban nagy jelentősége van az efféle kétségeknek, ellenérveknek, hiszen ezáltal a munka feltétlenül jobbra formálódik. Kifogásaikat ennek megfelelően olyan segítségként értelmezem, amellyel bírálóim jelentős mértékben hozzájárulnak dolgozatom végleges formájának kialakításához, könyvvé szerkesztéséhez.

2. Munkámat véleményezve opponenseim általánosabb és konkrét javaslatokat egyaránt megfogalmaztak. E javaslatok részben az előttük álló dolgozatra vonatkoznak, részben távlati célokat érintenek. Az általánosabbnak tűnő megjegyzések közül éppen egy ilyennel, az utóbbi kategóriába tartozóval kezdeném. Juhász Dezső javasolta, hogy a továbbiakban tervezett ómagyar kori névrendszertani vizsgálataim sorába olyan vármegyét is vonjak be, amelyek az általam jelenleg vizsgált két vármegyétől lényegesen eltérő külső (földrajzi, történeti stb.) feltételekkel bírnak. Megjegyzésével feltétlenül egyetértek, magam leginkább egy délvidéki (déli szláv névanyaggal, nyelvi környezettel rendelkező), egy erdélyi, esetleg a Kárpát-medence középső régiójában fekvő vármegyére gondolok. Ilyen célokat tanszéki pályázati keretben kisebb kutatócsoport munkájával is igyekszünk elérni: Győr megye Árpád-kori településneveinek helynévszótára már könyvformában hasznosítható a névkutatás számára (éppen egyik bírálóm, Juhász Dezső írt ismertetést róla a MNy.-ben), s hamarosan napvilágot lát további három munka öt vármegye névanyagával: az önmagában is sajátos, összetett táj-földrajzi, etnikai arculattal rendelkező Bihar vármegye ómagyar kori, Bodrog és Borsod, Abaúj és Bars vármegye korai ómagyar kori helynévszótára. Az előbbi

kettő településnévanyagot dolgoz fel, az utóbbi a két megye teljes helynévállományát. Különösen kedvező lehetőségei azonban akkor nyílnak majd a kutatóknak, ha egész tájak, tájegységek nyelvészetileg feldolgozott névkincse áll a rendelkezésükre. Úgy vélem, ez az idő sincs immár beláthatatlan távolságban.

Disszertációmnak, a benne található vizsgálatoknak az alapja Abaúj és Bars vármegye történeti-etimológiai szótára. Ez azonban nem része a dolgozatomnak, terjedelmi korlátok miatt voltam kénytelen kiemelni belőle. Bíró Ferenc utalt bírálatában arra, hogy sajnos, ez a munka a dolgozat véleményezése alatt nem jutott el a bírálókhoz, így a névbesorolásokat kénytelenek voltak elhinni nekem anélkül, hogy rendelkezésükre állhatott volna az azokat igazoló, alátámasztó névelemző szótár. Opponenseim hiányérzete jogos, hiszen minden névelemző munka alapfeltétele az egyedi nevek helyes értékelése, megfejtése. E témához csupán annyit kívánok hozzáfűzni, hogy a szótár már Mező András tanár úrnál van, aki volt szíves elvállalni annak lektorálását. Reményeim szerint a munka az értekezéssel egy időben fog megjelenni.

3. A terminushasználatot illetően több kérdés is felmerült. Az egyik közülük a bizonytalan definiálású, fogalmi háttérű *mikrotoponima* elnevezés. Juhász Dezső javaslata, mely szerint az egy település határán belül maradó, de legfeljebb három település határát érintő neveket tekintsük mikroneveknek, belevonva természetesen a kritériumnak megfelelő vízneveket is, feltétlenül megfontolásra érdemes. Csupán az az ellenérv merülhet fel a történeti helynevek kutatójában, hogy vajon mennyire pontosan végezhető el ez a fajta elhatárolás a korai ómagyar korban. Talán el lehetne mindemellett gondolkodni azon, hogy nem lenne-e érdemes visszatérni a helynévfajták elkülönítésében a Benkő Loránd által alkalmazott csoportosításhoz (Nyárádmente), amely a településnevek és a víznevek csoportjai mellett harmadik névfajtaként határnevekről beszél, ide besorolva nagyon sokféle hely nevét. Ezt a csoportosítást a kutatók közül sokan átvették, s ha módosítandó is bizonyos pontokon (ebben pl. nincs helye a Juhász Dezső által vizsgált tájneveknek), a történeti vizsgálatban esetleg használhatónak bizonyulhat.

Terminológiai kérdés a *birtokos személyrag* – *birtokos személyjel* problematikája, amely régóta foglalkoztatja nyelvészeinket. Úgy gondolom, e kérdés eldöntése nem helynévtörténeti munka kereteibe való, választásomat nyilvánvalóan sok tényező befolyásolta.

A *deetimologizáció* terminus használata valóban nem szerencsés. A fogalmat Hoffmann István használta annak a folyamatnak a megjelölésére, amelynek során a név szemantikai szerkezete elhomályosul. Ez érintheti a szemantikai-szintaktikai szerkezet változását (a morfológiai szerkezet azonosíthatósága ilyenkor akár meg is maradhat), de kiterjedhet ez utóbbi szintre is. Hogy a terminussal maga Hoffmann István sem volt elégedett, jelzi a Sebestyén-émlékkönyvbe írott cikke, amelyben a folyamatot új fogalommal, a jelenség lényegére közvetlenebbül utaló *deszemantizáció* terminussal jelöli (215). Az idegenszerűség ennek sem írható persze a javára. Ezeknél a Juhász Dezső által javasolt *motívumvesztés* vagy

homályosulás számomra egyaránt jobbnak tűnik. Az e kategóriában említett *Keresnyen* > *Keresnye*, *Rendvej* > *Rendve* helyneveket Juhász Dezső a téves elvonás példái közé utalja. Így nyilatkozott e nevekről Kiss Lajos is, amint erre a nevekhez kapcsolódó lábjegyzetben utaltam. Magam sem tartom e példákat a deetimologizáció tiszta eseteinek, ide sorolásukat talán az indokolhatja, hogy esetükben a nyelvérték, névérték megtévedéséről lehet szó: a *Keresnyen* esetében a névvégződést határozóragnak, a *Rendvej*-ben pedig a helynevekben gyakori *i ~ j* képzőnek foghatták fel, s elvonták belőle az új névalakot. Az ide való beiktatást a keretül használt névtipológia kategoriális rendszere is kétségkívül befolyásolta.

4. A további megjegyzéseket a dolgozatom szerkezeti felépítésének megfelelően tekintem át, azaz többnyire abban a rendben, amelyben opponenseim is felvetették.

4.1. Disszertációm első nagy fejezete az Árpád-kor névadását mutatja be. A vándorlások korából a *Levedia* és az *Etelköz* mellett Juhász Dezső az Anonymusnál öt ízben előforduló *Dentiimogyer* említését még feltétlenül indokoltnak tartja. Felvetésével természetesen egyet is érthetünk (a név tájnéviségéről, 'donyeci magyarok, illetve ezek lakhelye' jelentéséről ő maga győz meg bennünket a Benkő Lorándnak tisztelgő írásában: Benkő-Eml. 1991: 300–3). Amiért nem szoltam róla mégsem, két tényezővel magyarázható. Az egyikre Benkő figyelmeztet: a név területi és időrendi vonatkozásai bizonytalanok. (Megjegyzendő, hogy Juhász Dezső tanulmánya e kérdésben is pontosított a korábbi ismereteken.) A másik pedig magával az Anonymus-problémával áll kapcsolatban: Anonymus költött nevei jól ismertek (mondhatni hírhedtek) a magyar nyelvtudományban. Nem lehetünk bizonyosak a névnek és jelöltjének valós létezésében. Juhász Dezső említett tanulmányában ugyan azt hangsúlyozza, hogy ebbe a mentőövebe csak végső esetben kapaszkodhatunk: „ha jobb ötletünk már nincs” (302).

4.2. A középső nagy fejezet főcímével (*A helynevek mint a nyelv általános történetének forrásai*) kapcsolatban Bíró Ferenc több szempontból is kifogásokat emel: egyrészt túl általánosnak, másrészt a másik két egység címe közé kevésbé illeszkedőnek tartja azt, s harmadsorban azért, mert ez a cím csak nagyjából takarja a fejezet tartalmát. Ehelyett ő az egyik alcímet javasolja főcímé emelni, némileg kiegészítve: *A korai ómagyar kor hangtani arculata – a két vármegye helynevei alapján*. Ez a változtatás természetesen lehetséges, de arra feltétlenül utalni kívánok, hogy ez a fejezet nem szűkebb értelemben vett hangtörténet: benne csupán azokra a hangtörténeti jelenségekre térek ki, amelyek tükröződnek az általam feldolgozott névanyagban, azaz a fejezet középpontjában a helynevek állnak, illetve a segítségükkel nyerhető ismeretek, s ezt az alapelvet feltétlenül szerettem volna a címben is kifejezésre juttatni. Az általam választott főcím egyébként szándékosan általános: utalni kívánok vele arra, hogy a helynevek segítségével lehetőségünk van a magyar nyelvtörténet számos részterületének korai szakaszát megismerni. Az már más kérdés persze, hogy magam ezek közül a területek közül a hangtörténeti vizsgálatot mint a legtöbb eredménnyel kecsegtető területet

emeltem ki. A választásomat befolyásolta persze az is, hogy a helynevekben előforduló lexémák és toldalékmorfémák elemzését a névtani vizsgálat kapcsán ugyancsak elvégeztem. Végző soron tehát valóban egyetlen vizsgálati szempont dominál a fejezetben, de úgy vélem, annak bevezető céllal íródott néhány oldala a helyneveket valóban a nyelv általános történetének forrásaiként is bemutatja.

Itt kell kitérnem azokra a konkrét hangtörténeti megjegyzésekre is, amiket opponenseim egy-egy jelenség kapcsán említene. Ezt megelőzően azonban feltétlenül hangsúlyozni kívánom a következő gondolatokat. A helyesírás- és hangtörténeti interpretációban leginkább Benkő Loránd felfogására támaszkodtam (1980.), amelynek két sarkpontja van: az írott formák többféle értékelhetősége egyrészt, amely a helyesírásban a magyarra alkalmazott latin betűs írásrendszer kialakulásának évszázadokig szükségszerű velejárója; s nehezíti a lejegyzett adatok értékelést más oldalról a nyelv területi változékonysága is. Mindezekből pedig az következik, hogy a korai ómagyar kor adatainak olvasatában, értelmezésében sok a bizonytalanság, inkább lehetőségekről adhatunk esetükben számot, semmint bizonyosságról.

A *hegy* lexéma magánhangzójával kapcsolatban a szakirodalom bizonytalanul rekonstruál az alapnyelvre alsó nyelvállású veláris magánhangzót. Jelölésében az ómagyar korban gyakori *i ~ y* azt sugallja, hogy a szó ejtése *hëgy ~ higy* is volt. Arra a kérdésre, hogy ehhez képest a mai nyelvjárásokbeli (és köznyelvi) *hegy* nyíltabbá válás eredménye vagy megőrzött régiség, nemigen lehet válaszolni. A jelenség területi, sőt kronológiai határait csak szélesebb vizsgálat tudja talán eldönteni. – Ugyancsak lehetségesnek tartom az *-s* képző előtt a tövégi magánhangzó mainál zártabb formában való jelentkezését a *Kökényes*, *Egres* helynevek régiségben általános *Kukenis*, *Egrys* adataiban, mert bennük az *i ~ y* jel *i* és *ë* hangértékben egyaránt szerepelhetett. – Igaza van Bíró Ferencnek abban, hogy a *éger*, *berek*, *telek* lexémák *egur*, *beruk*, *teluk* lejegyzésű adatainak második szótagjában szereplő *u* betű *ö* hangértékű is lehet. Nincs igaza viszont véleményem szerint abban, hogy ezek a köznevek egyetlen nyelvjárásban sem szerepelhettek *egür*, *berük*, *telük* hangalakban, azaz felső nyelvállású *ü* fonémával. E szavak etimológiája ugyanis ezt minden további nélkül lehetővé teszi (l. ehhez TESz.), sőt a *telek* esetében Jakab László éppen elsődleges *telik* alakot mutatott ki (vö. MNy. 4: 81–6), amelyből labializációval *telük* alakult. – A *fűz* esetében az *yu* betűkapcsolat jelölési értéke miatt fölvetődhet az *iü* kettőshangzó lehetősége, de – Bíró Ferencsel egyetértve – magam sem ezt tartom a valószínűbbnek. A pusztá személynévi eredetű *Bűd* településnév esetében ugyanakkor az *yu* jelölés mögött feltétlenül ugyanolyan súllyal tartom lehetségesnek a diftongusos és a monoftongusos olvasatot. A helynév föltehető *Biiüd* hangalakját az írásképp mellett még egy tényező támogathatja: a diftongus esetleges kétirányú monoftongizációjával magyarázható *Bid ~ Bűd* hangalakvariánsok (amennyiben persze hihetünk a lejegyzett alakok nyelvi hitelességében). – A *Zarazwlg*-féle nevekben a *wlg* névrészt rövidített alakként értékeltem, s benne emiatt nem tudtam rekonstruálni a magánhangzót

(pontosabban annak labialitásbeli minőségét). Bíró Ferenc annak a lehetőségére hívta fel a figyelmet, hogy a *w*-s jelölés mögött feltehetően hangkapcsolatot gyaníthatunk: *v*-t és *v*-vel jelölt *ü* vagy *ö* hangot, azaz a *v* után mindenképpen labiális magánhangzót. Ezt a lehetőséget valóban elmulasztottam figyelembe venni, köszönöm opponensem szíves figyelmeztetését.

Dolgozatomban nem foglalkozhattam az *ä* > *a* labializáció eseteivel. E változás kiemelten fontos szerepét a magyar hangtörténetben többen is hangsúlyozták. Hangsúlyozzák ugyanakkor a változás kimutathatóságának nehézségeit is: az *a* hang jelölésére részint az *a*, részint az *o* betű szolgált, s csupán amikor az illabiális *ä* eltűnt a nyelvünkől, akkor vált az *a* betű egyértelműen az *a* hang jelévé. A labiális *a*-nak ez a sokáig elhúzódó kettős jelölése teszi nehezzé a folyamat körülményeinek megítélését, erre a feladatra tehát magam sem vállalkozhattam. Eljárásomat Bíró Ferenc sajnálkozva bár, de megértően vette tudomásul.

Szerencsés helyzetben van a válaszadó abban az esetben, amikor olyan kérdés vetődik fel, amelyben – legalább a maga számára – nyilvánvaló az azonos véleménye a bírálóval. Így van ez egy morfológiai kérdésben: a Juhász Dezső által említett *-d* ~ *-gy* képző ügyében. Vele, Benkő Loránddal és másokkal egyetértve magam sem tekintem a *-gy*-t a *-d* alakváltozatának, a funkcionális és alaki hasonlóság, a gyakori váltakozás ellenére is önálló morfémaként kezelem őket. Hogy a közük tett tilde jellel – mellyel képzőként való váltakozásukat kívántam érzékelteni – félrevezettem olvasómat, csak sajnálni tudom. Véleményemet e kérdésben egyébként talán meggyőzően igazolhatja a helynévképzésről írott korábbi tanulmányom és a dolgozat ilyen témájú alfejezete is, amelyben egymástól elkülönítve tárgyalom a két képzőt.

4.3. A dolgozat gerincével, a névrendszertani fejezettel kapcsolatosan több vitatható pontra is figyelmeztettek opponenseim. A metonímia esetei között számon tartott személy vagy csoport > hely, ami a tulajdona, illetve a személy vagy csoport > hely, ahol lakik értelmű átvitelekkel kapcsolatos, Juhász Dezső által említett nehézségeket magam is éreztem. A személy > hely, ami a tulajdona metonimikus kapcsolat elemei között egyrészt minden valószínűség szerint akadhatnak olyan nevek, amelyek a személy > hely, ahol lakik átvitel példái közé tartoznak, ám arról, hogy egy-egy hely (település) nem a tulajdonosáról, hanem valamely lakójáról kapta a nevét, még kevésbé tájékoztatnak bennünket az oklevelek. És igaz lehet más oldalról Juhász Dezsőnek abban is, hogy például a népnévi eredetű helynevek esetében (amit magam a csoport > hely, ahol lakik metonímia esetei közé soroltam) a terület birtokbavételekor feltehetőleg szintén tulajdonosi birtokbavétel is történhetett. Alighanem akkor járok el tehát helyesen, ha az ezidáig elkülönítve tárgyalt két metonimikus névátvitelt – ahogyan bírálóm is javasolta – egyetlen kategóriába olvasztom, feloldva ezzel a fenti ellentmondást. Úgy vélem, ez az eljárás nem teszi egyúttal durvábbá, elnagyoltabbá a kategóriát (amitől Juhász Dezső tart), hiszen az azon belüli elkülönítésük lexikális szinten továbbra is megvalósulhat.

Bíró Ferenc kifogásolta, hogy az általam választott elemzési modell szintjei közül csak a funkcionális-szemantikai elemzésnek szenteltem önálló fejezetet, a lexikálisnak nem. Meg kell azonban jegyezni, hogy a lexikális-morfológiai analízist nem nélkülözi a dolgozat, hiszen bár külön részletezettséget valóban nem kap, az egyes névrészfunkciók bemutatása során többnyire a helynevek lexikális felépítésére is utalok. Részben ebből is adódik, hogy a két elemzési szint kategóriáit olykor együtt, párhuzamosan használom: *Földrajzi köznévi névrészek*-nek nevezve például a helyfajtajelölő névrészeket. Tisztán elméleti szempontból ez talán támadható megoldás, de ha belátjuk, hogy a helyfajtajelölő névrészfunkció lexikálisan minden esetben földrajzi köznévvvel fejeződik ki, talán ez a fenntartás is elhárítható. Magam is egyetértek azzal, hogy a névalkotó lexémák területenkénti bemutatása sok tanulsággal jár, a történeti helynevek szóföldrajzi használhatóságáról korábban tanulmányt publikáltam. E két vármegye névanyagának efféle tanulságait is szeretném megfogalmazni: Juhász Dezső felkérésére e témából tartok előadást a jövő évben megrendezendő hungarológiai kongresszuson.

Néhány konkrét névvel kapcsolatban is fölmerültek problémák. A továbbiakban ezekre térek ki. A *Somogyi-Bódva-fő* – értelmezésemben – a *Somogyi-Bódva* nevű folyó forrásvidékét jelölhette, noha a *Somogyi-Bódva* helynévre (a Bódva Somogy településnél eredő mellékágára) közvetlen adatunk nincs. – A *Nagy-gyűr völgye* helynév említését a *gyűr* névrészszerépének bemutatásakor azért tartottam lehetségesnek, mert a név e földrajzi köznév produktivitását erősíti (s más oldalról az alpont jelenleg a földrajzi köznéviségre helyezi a hangsúly). – A világos lexikális szerkezet ellenére a *Poklos-verem* helynév funkcionális-szemantikai tartalma nem ítéltető meg egyértelműen. Utalhat például olyan helyre, ahol fekete, szurkos, ragadós a föld (vö. FNESz. *Poklostelek*, Kiss Lajos 1997d., 1999. 126), de lehet az *Ördög sará*-hoz hasonló szemléleten alapuló névadás eredménye is: hasonló nevek titokzatos helyek, különös természeti képződmények megnevezéseként másutt is előfordulnak. A *Széplak* névvel kapcsolatban az értekezésben szereplő 'a környezeténél szebb falu' szemantikai tartalom valóban csak egy a lehetséges motivációk közül. A valószínűbbnek ugyanis azt tarthatjuk, hogy az efféle névadás többnyire magánbirtok központjára, udvarhelyre utal (vö. FNESz. *Abaszéplak*). A szótárban mindkét név már a pontosított szemantikai jelleggel szerepel. – A *bükk, cser* lexémákat gyűjtőnévi '(bükk-, cser-) erdő' értelemben földrajzi köznévi szerepű névrészként is értelmezhetőnek tartom a *Lapos-bükk, Szurkos-cser* típusú nevekben. Világos azonban, hogy ezek a lexémák – természetükből adódóan – a növényzetre is utalnak: bükkerdő vagy csererdő neveként szerepelhetnek a fenti alakulatok. A földrajzi köznevek ugyanis az egyes helyfajtaikat több vagy kevesebb szemantikai jegy megadásával is jelölhetik. – A *Vár-fő völgye* helynevet azért említem a *fő* lexéma bővítményeit bemutató egységben is, mert a név szerkezete alapján egy önállóan is létező – bár másutt nem adatolható – *Vár-fő* alakulatot gyaníthatunk. – Az *Eger vize* féle nevek szerkezetének értel-

mezési nehézségeire magam is kitértem dolgozatomban. A *Két-jó köze* helynév 'két víz közötti terület' értelemben valóban nem rész-egész viszonyt fejez ki – köszönöm Bíró Ferencnek, hogy felhívta a figyelmemet erre a hibára. – A *Marót* helynév – amely X. századi vagy István-kori Morva telepítés emléke lehet (vö. ehhez Gy. 1: 414, Kiss Lajos 1999. 234) – egy szláv R. **Moravъci* helynév átvétele, s tkp. értelme 'morvák'. *Marót* személynévről ugyancsak tudunk (vö. 1138/329: *Maraut* szn.: ÁKSz. 213), ám a barsi *Marót* (ma: Aranyosmarót) település kapcsán Kiss Lajos a személynévi származtatás lehetőségéről (amit Bíró Ferenc felvetett) nem szól, noha más *Marót* neveket pedig éppenhogy ebből eredtet (vö. pl. FNSz. *Pilismarót*, *Pusztamarót*).

A kategóriákba tartozó nevek számarányai (területenként összegezve) valóban megadhatóak lehetnének, ahogyan ezt Bíró Ferenc felvetette, hiszen a rendszertani elemzés elvégzéséhez ezekről egyébként is szükségszerűen képet alkottam – önmagam számára. A dolgozatban ettől több okból eltekintettem. Úgy gondoltam ugyanis, hogy a gyakorisági mutatókról, az egyes névtípusok, névkeletkezési módok vármegyénkénti előfordulásáról egy másik aspektusból szemléletes képet festettem: mindkét vizsgálati szinthez (a leíró és a történeti elemzéshez egyaránt) tartozik ugyanis egy kronológiai fejezet, amelyben azt vizsgálom, történt-e a korai ómagyar kor mintegy négyszáz éve alatt a névstruktúrában, a névkeletkezési módokban elmozdulás. E helyeken a fontosabbnak mutatózó kategóriákat – évszázados lebontásban ugyan, de – százalékos jellemzőivel együtt tárgyalom. A statisztikai adatok ismertetésétől másrészt amiatt is eltekintettem, hogy tapasztalatom szerint a névtani vizsgálatokban nem mindig helyénvalóan használják az ilyen információkat: az adatok száma dolgozatomban (és általában az ómagyar korban) ugyanis nem éri el a statisztikai értékelhetőség szintjét.

A keletkezéstörténeti vizsgálattal kapcsolatosan merült fel Bíró Ferencben annak lehetősége, hogy a névkeletkezési és -változási folyamatok mellett foglalkozni lehetne a nevek kihalásával is. E névszociológiai probléma vizsgálata a mai névrendszert mint vonatkoztatási rendszert alapul vevő kutatók számára sem egyszerű feladat, a történetiség mezején pedig, különösen a korai ómagyar korra vontakozóan gyakran szinte megoldhatatlan. Az adatoltság közismert esetlegessége, az oklevelek fennmaradásának véletlenszerűsége folytán nem lehetünk ugyanis bizonyosak abban, hogy valamely objektum korai ómagyar korban előforduló neve a későbbi századok során – ha nem adatolható – eltűnt-e, s ha igen, mikor, miért, mi módon. Más oldalról azt sem könnyű megmondani, hogy egy-egy oklevélbeli névalakulat valóban használatos volt-e vagy csupán az oklevélíró leleménye. Azokra a nevekre, amelyek a korai ómagyar korban is valószínűleg alkalmi alakulatok, az oklevél írójának egyéni alkotásai lehettek, a szótárban – kellően bizonytalanul – mindenhol utalok. A *Szurdokbénye* név és változatainak sokfélesége (*Szurdokibénye*, *Bényeszurdoka*, *Bényeiszurdok* stb.) például a két település egyesülésének nyelvi következményeként jelentkező „névkeresés” nyomának tü-

nik. Ilyenféle bizonytalanságok mellett adatként előforduló nevek kihalásáról beszélni igencsak nagy bátorságot követelne tőlünk.

Egyik bírálóm felvetette, hogy az általam alkalmazott elemzési modell „üres” kategóriáit is megemlíthettem volna munkámban. Én azonban nem a helynevek leírási rendszeréről kívántam disszertációt írni, hanem két névhalmazt (név-rendszert?) szerettem volna bemutatni. Ezért csak azokra a jellemzőkre tértem ki, amelyeket itt is megfigyelhetünk.

5. Mindkét opponensem felhívta a figyelmemet arra is, hogy a szakirodalmi hivatkozási rendszer és a fejezetek tagoló számozásában a latin és arab számok használata egységesítésre szorul. Figyelmeztetésük indokolt, az egységesítést természetesen elvégzem.

És végezetül hadd ismétljem meg a bírálóimnak mondott köszönetet: köszönöm segítő szándékkal íródott, számos problémára kiterjedő bírálatukat, és azt a számomra szinte meghatározó figyelmet, amivel dolgozatomat kísérték.

Debrecen, 2000. május 31.

TÓTH VALÉRIA

Együttműködési program az uráli nyelvek névkutatása terén

Az uráli nyelvek többségében nagy hagyománya van a névtani kutatásoknak. Az eredmények azonban alig mérhetők össze, hiszen az egyes nyelvek tulajdonneveinek vizsgálata lényegesen különbözik a kutatást elsősorban motiváló célok és az alkalmazott módszerek szempontjából is. Ez természetes következménye annak a fölfogásnak, amely a névtudományt elsősorban vagy akár kizárólagosan nemzeti tudománynak tartja.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy az egyes uráli nyelvek névkutatói ne lennének tekintettel más nyelvek vizsgálatának eredményeire is. Ez a törekvés teljesen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a tulajdonnevek körében a nyelvek kölcsönhatása különösen erősen érvényesül, így a névkutató soha nem zárkozhat be saját nyelvének védőfalai mögé. E vizsgálati célokat teljesítve a különböző nyelvek névkutatása régen kilépett nemzeti keretei közül, ami jó ideje nem csupán a nyelvek közötti névkölcsönzések vizsgálatában, hanem az úgynevezett általános névtan kialakulásában és ismereteinek folyamatos gyarapodásában is látványosan megnyilvánul.

Az általános névtan a tulajdonnévnek mint nyelvi és kulturális jelenségnek nem a nyelvspecifikus, hanem a nyelvek feletti jellegzetességeit vizsgálja. Az általános névtan e kutatási célok megvalósítása során olyan szemléletet, elméleteket

és hozzájuk kapcsolódó fogalomkészletet igyekszik kimunkálni, amelyekre az egyes nevek, illetőleg a konkrét nyelvek névrendszereinek elemzése során megbízhatóan támaszkodhatunk. A névkutatás újabb irányai a neveket modellek megvalósulásaiként fogják fel, s a névrendszer egészének jellegzetességeit, összefüggéseit e modellek felhasználásával kísérlik meg bemutatni. Az egyes nyelvek névrendszerei – mind az adott nyelven belül, mind a különböző nyelvek között – csakis azonos szemléleti alapon, az általános névtan eredményeire támaszkodva válnak összemérhetővé, egymáshoz hasonlíthatóvá. Az efféle összevetés pedig elengedhetetlen bármilyen névrendszer lényegi, meghatározó sajátosságainak föltárásához. Ez a modellszemlélet egyes uráli nyelvek névkutatásában már eddig is szép eredményeket ért el. A finnországi névkutatásban ilyen alapállásból közelít a nevekhez Eero Kiviniemi és a nyomában kibontakozó névtani iskola. A magyar tulajdonnevek vizsgálatában is jelentős eredmények mutathatók fel a modellalkotásban: elméleti közelítésből éppúgy, mint az egyes nevek elemzése felől kiindulva.

A tulajdonnév nyelvi univerzálé: használatát és ezzel együtt meglétét a verbális kommunikáció szabályai nem írják ugyan kötelezően elő, mégsem ismerünk tulajdonnév nélküli nyelveket. A tulajdonnévi kategória létrejötté az egyes nyelvek keretei között nem ragadható meg, a kérdés csakis a nyelvkeletkezés szélesebb, sokféle tudományt érintő problematikájának részeként vethető fel. Ebből következően a létező nyelvek bármely nyelvtörténeti eszközökkel elérhető korszakát csakis úgy képzelhetjük el, hogy abban tulajdonnevek is lehettek. (Más kérdés, hogy ezeket egy adott időszakon túl nem tudjuk rekonstruálni.)

Közismert, hogy a sokféle tulajdonnév közül két névcsoportnak, a helyneveknek és a személyneveknek van kitüntetett szerepük mind a kommunikáció, mind a tudományos vizsgálat szempontjából. Ezeknek a nyelvtörténeti, sőt általánosabban: történeti értéke is igen nagy, hiszen emlékei a nyelvek, népek történetének olyan területére és időszakába engednek bepillantást, amely más eszközökkel gyakran nem is ragadható meg.

Ebből a nézőpontból különösen feltűnő, hogy az uráli nyelvek körében egységes szemléletű névtani kutatásokat eddig soha nem végeztek, sőt az egyes uráli nyelvek nemzetközileg is elismert névkutatói alig ismerik egymás tevékenységét. Pedig az egymás eredményeire is figyelő, sőt – ezen túlmenően – az összehangolt névkutatásoknak ezen a területen bizonyára sok haszna volna. A kutatási kapcsolatok létrehozását az uráli nyelvek különleges helyzete fokozottan is indokoltá teszi: a genetikai összetartozásból, a nyelvrokonságból adódó lényegi nyelvi rendszerbeli egyezések megléte mellett e népek igen eltérő kulturális és nyelvi környezetben élnek, illetve éltek történetük folyamán. Ezért az uráli nyelvek összehangolt névtani kutatásainak fontos célja lehet, hogy e sajátos nyelvi-kulturális körülmények figyelembevételével, az összevetés szándékával vizsgálja meg az egyes névrendszerek sajátosságait, egymással egyező és különböző jellegzetességeit, változásformáit.

Mivel egy ilyen kutatási program mind az egyes uráli nyelvek, mind az általános névtan számára új ismereteket, fontos eredményeket hozhat, az uráli névtani

kutatások előmozdítása érdekében pályázati program keretében névtani periodikát kívánunk létrehozni *Onomastica Uralica* (OU) címmel. Szándékaink szerint e kiadvány az uráli nyelvek névkutatóinak közös fóruma lehetne, de emellett elősegíthetné azt is, hogy az uráli nyelvekkel kapcsolatos névtani vizsgálatok eredményei minél hatékonyabban beépülhessenek a nemzetközi névtani kutatásokba is.

A kiadvány működésének első szakaszát 2002 végéig tervezzük, a kiadás anyagi feltételeit ez időszakban a magyarországi Országos Tudományos Kutatási Alap pályázati támogatása (OTKA T 029406), valamint a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete és a Helsinkiben levő Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (KOTUS) közötti együttműködési szerződés biztosítja.

A kiadványsorozat szerkesztőbizottságát úgy állítottuk össze, hogy benne minél jobban biztosítva legyen az egyes uráli nyelvek névkutatóinak képvisellete, és így módon a szerkesztőség minél hatékonyabban elősegíthesse a sorozat kötetek megjelentetését. A szerkesztőbizottság elnöke a fenti pályázat témavezetője, Nyirkos István egyetemi tanár (Debreceni Egyetem), társelnöke Ritva Liisa Pitkänen tudományos osztályvezető (Helsinki, KOTUS), tagjai D. V. Cigankin egyetemi tanár (Szaranszki Egyetem), F. I. Gorgyejev egyetemi tanár (Joskar-Olai Egyetem), Peeter Päll tudományos osztályvezető (Tallinn, EKI), Maticsák Sándor egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem) és Hoffmann István egyetemi docens (Debreceni Egyetem).

A kutatási programot szimpózium keretében mutattuk be Tartuban, a IX. nemzetközi finnugor kongresszuson. Erre az alkalomra ötnyelvű ismertető füzetet jelentettünk meg (*Onomastica Uralica. Plan of Series – Sorozatterv – Sarjan suunnitelma – Väljaande projekt – План серии*. Szerk. Hoffmann István. Debrecen–Helsinki, 2000. 88 lap).

A kutatási program első szakaszában öt tematikus kötet közreadását tervezzük. Az egyes köteteket a szerkesztőbizottság egy-egy tagja gondozza. 1. Az uráli nyelvek válogatott névtani bibliográfiája, 2. Az uráli nyelvek helynévkutatásának története, 3. Településnevek az uráli nyelvekben, 4. Helynévkölcsönzés az uráli nyelvekben, 5. Víznevek az uráli nyelvekben.

A tematikus kötetek tanulmányainak megírására a szerkesztők szerzőket kérnek fel. A sorozat elindításakor ezt azért tartjuk szükségesnek, hogy az egyes nyelvek névkutatói a kiadványokban arányosan legyenek képviselve. Írásokat azonban a felkért szerzők munkáin kívül is fogadunk, ha azok megfelelnek az adott kötet tartalmi, elméleti és kutatás-módszertani célkitűzéseinek. A tervezett első kötetek megjelentetésével azt szeretnénk elérni, hogy az uráli nyelvek egyes nagyobb névkutatói területeiről alapos helyzetfelmérés készüljön, amely alapjául szolgálhat a későbbi, kisebb résztémákra is vonatkozó, részben összehangolt kutatásoknak. Hosszabb távon fontos célunk az, hogy a periodikaként induló kiadványsorozat a kiadás első szakaszát követően valódi uráli névtani folyóirattá váljon.

Az *Onomastica Uralica* kötetei angol nyelven jelennek meg, hogy ezzel is elősegítsük az eredményeknek a nemzetközi névtani kutatásokba való bekapcsolhatóságát. A nyomtatott forma mellett a kötetek anyagát az Interneten is hozzáfér-

hetővé tesszük (<http://onomural.klte.hu>). A számítógépes elérési lehetőség e kiadvány esetében még több előnnyel jár, mint amit a hagyományos szöveg- és adatkezelés általában is nyújt: a tanulmányokat itt az angol mellett azokon a nyelveken (magyar, finn, észt, orosz) is közzétesszük, amelyeken íródtak. Reményeink szerint ezzel is elősegítjük az eredmények minél sokrétűbb felhasználását.

A kiadvány szerkesztői remélik, hogy kezdeményezésük felkelti az érintett tudományterületek kutatóinak érdeklődését, és az Onomastica Uralica hozzájárul az uráli nyelvek névkutatásának fejlődéséhez.

Az alábbiakban az egyes kötetek tervezetéről nyújtunk rövid ismertetést.

1. kötet: Az uráli nyelvek válogatott névtani bibliográfiája.

Szerkeszti: HOFFMANN ISTVÁN.

Mivel az Onomastica Uralica első köteteinek célja az, hogy felmérje az uráli nyelvek névtani kutatásainak jelenlegi állását, eddigi eredményeit, kézenfekvő, hogy a sorozatot a szakirodalom bibliográfiai áttekintésével indítsuk útjára. Azokban a nyelvekben, amelyekben nagyon gazdag e terület irodalma, ez az összeállítás segíthet a tájékozódásban, másutt, ahol az írárok nehezebben hozzáférhetők, és gyakran értékes munkák is rejtve maradnak a kutatók szeme elől, e kötet élénk tárhatja az eddig kevésbé ismert munkákat, felkeltve irántuk az érdeklődést.

Teljes bibliográfia összeállítására ebben a fázisban sajnos, nem vállalkozhatunk. Ez a korlátozás különösen a nagy hagyományokkal rendelkező magyar és finn névkutatás esetében érthető. E nyelveket illetően a válogatott bibliográfia teljességre még az utóbbi ötven év időszakában – amely nagyjából a modern, önállóan is tekintett névkutatás korszaka is egyben – sem törekedhet. A 20. század első feléből pedig csak olyan munkákat veszünk fel, amelyekre a modern kutatások is támaszkodnak, amelyeket ma is gyakran idéznek. A múlt századi publikációk közül inkább csak a könyvméretű anyagokról, illetőleg a valamely szempontból különösen fontos munkákról ad képet a bibliográfia. A feldolgozás tehát a névkutatás kezdeteitől 1999 végéig született névtani munkákról kíván tájékoztatást nyújtani.

Annak megválaszolása, hogy mit tekintünk névtani publikációnak, elméletileg sem könnyű feladat, különösen ha az uráli nyelvek e téren folytatott kutatásainak sokszínűségét is figyelembe vesszük. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a bibliográfiába azokat a tudományos célú munkákat vesszük fel, amelyekben a tulajdonnevek a kutatás céljaként, nem pedig pusztán az eszközöként szerepelnek. Tisztában vagyunk azzal, hogy e bizonytalan körülhatárolás számtalan esetben dilemmát okozhat egy-egy munka jellegének megítélésében, a döntést azonban többnyire az adott nyelv bibliográfiájának összeállítására kell bízunk.

A bibliográfia fő fejezeteit az egyes uráli nyelvek irodalomjegyzéke adja. A névtani bibliográfia összeállítására felkérés alapján az alábbiak vállalkoztak: észt: Peeter Päll, finn: Eeva-Liisa Stenhammar, kisebb balti-finn nyelvek: Marje Joalaid és Lembit Vaba, lapp: Samuli Aikio és Kaisa Rautio Helander, magyar: Hlavacska Edit és Tóth Valéria, mordvin: Maticsák Sándor és Nyina Kazajeva,

votják: Ljudmilla Kirillova. Egyelőre nincsen gazdája a cseremis, osztják, vogul, zürjén és a szamojéd nyelvek névtani bibliográfiájának.

Előzetes szerkesztési szabályzat alapján három nyelvre, a magyarra, a finnre és a mordvinra vonatkozóan próbaszerkesztést végeztünk. E munka tapasztalatai alapján véglegesítettük a szabályzatot három nyelven: magyarul, finnül és oroszul. Reményeink szerint az egyes nyelvek névtani bibliográfiái ez év novemberének végéig elkészülnek. Az egybeszerkesztést és a nyomdai előkészítést követően a kötet megjelenését 2001. március 1-jére tervezzük. A bibliográfiát abban az esetben is szeretnénk megjelentetni, ha nem minden nyelvre vonatkozóan készül el az anyag a kitűzött időpontig. A hiányzó részeket az egész bibliográfia évenkénti, folyamatos bővítésével együtt, az OU következő számaiban tesszük közzé.

2. kötet: Az uráli nyelvek helynévkutatásának története.

Szerkeszti: NYÍRKOS ISTVÁN.

E kötet megjelentetésének az a célja, hogy az egyes uráli nyelvek helynévkutatásának helyzetét felmérje, számba vegye az eddigi kutatások mértékét és értékét. A kötet tudománytörténeti összefoglalását adja azoknak az eredményeknek, amelyeket az egyes nyelvek névkutatása e téren elért. Az áttekintés az utolsó negyed század szakirodalmát tárgyalja tüzetesen, de ehhez háttérként szélesebb időtávú visszatekintést is nyújt. Ugyanakkor azonban a kötetben nemcsak az uráli nyelvekre vonatkozó kutatások eddigi eredményeit szeretnénk az e nyelveket kevéssé vagy egyáltalán nem ismerő kutatók számára hozzáférhetővé tenni, hanem e felméréssel egyben az uráli névkutatások hiányosságai, az elvégezhető és az elvégzendő vizsgálatok is határozottabban körvonalazódnának.

A kötet fejezeteit az egyes uráli nyelvek szerinti tagolás adja. Nyilvánvaló, hogy a névkutatás az elmúlt évtizedekben – néhány nyelvet kivéve – nem volt erőssége az uráli (finnugor) kutatásoknak. Az úgynevezett kis finnugor népek névtani kutatásainak előmozdítása rendkívül fontos feladat lenne mind a népek identitásának megőrzése és fejlesztése, mind a népesség egykori és mai lakóhelyének feltérképezése szempontjából is.

A gazdagabb szakirodalommal rendelkező nyelvek helynévkutatásának tudománytörténeti feldolgozása több egymást kiegészítő tanulmányban is elképzelhető. Számba veendők az egyes nyelvekben folytatott elméleti kutatások eredményei, a legjelentősebb szerzők és munkáik (önálló könyvek, tanulmányok) bemutatásával. Tárgyalandók a különféle forráskiadványok, a helynévgyűjtés és archiválás helyzete, valamint az etimológiai, névfejtési eredmények. Bemutatandó a névkutatás intézményrendszere, a helynévkutatással foglalkozó kutatóhelyek, egyetemek munkájának áttekintésével, kitérve az egyetemeken, főiskolákon vagy máshol folyó névtani képzés jellegére és formáira is. Szólni kell azokról a folyóiratokról, sorozatkiadványokról, különféle publikációs fórumokról, nemzeti konferenciákról, kongresszusokról vagy más rendezvényekről, amelyek hasznosak voltak a tudományterület szempontjából. Célszerű kitérni arra is, hogy a helynévkutatás tudományos eredményei hogyan hasznosulnak a mindennapi életben, a közigazgatási, térképezési, tervezési stb. feladatok megoldásában.

A kéziratokat a szerzőktől 2001. március 31-éig kérjük. A megjelenés várható időpontja 2001. június 30.

3. kötet: Településnevek az uráli nyelvekben.

Szerkeszti: MATICSÁK SÁNDOR.

A sorozat harmadik darabjának célja az egyes uráli nyelvek településnév-rendszereinek leírása. A kötet igyekszik az általános névtan adta elméleti kereteket az egyes finnugor nyelvek településneveire vonatkozó kutatások eredményeivel megtölteni. Kíváncsinos lenne, hogy a kötet ne csak véletlenszerűen egymás mellé rendezett, eltérő szempontrendszerek alapján készülő tanulmányok sokasága legyen, hanem – alább részletezendő szempontok felhasználásával – többé-kevésbé egységes elméleti alapvetésből építkező dolgozatok szülessenek.

Több megfontolás is azt sugallja, hogy a településnevek önálló kötetben kapjanak helyet. A legfőbb szempont a kérdéskör kutatottsága: az uráli nyelvekben ez a terület a névtan talán legfeldolgozottabb részterülete. A településnevek önálló tárgyalását az is magyarázza, hogy e névfajta – denotatívumának jellege alapján – viszonylag könnyen definiálható, megragadható kategóriának tűnik. További indok, hogy a településnevek kulturális-társadalmi meghatározottsága révén számos történeti változás modellálható e névcsoportban. A településnevek természetesen a kisebb uráli nyelvek történeti kutatásaiban is nagy segítséget nyújtanak, az egyes népek etnogenezisének feltárásában alapvető jelentőségük lehet. Az ilyen irányú kutatások feltétlen hasznosságának elismerése mellett szándékunk azonban az, hogy a tervezett kötet tanulmányai lehetőség szerint ne térjenek ki a településtörténeti stb. adalékokra, a szerzők maradjanak meg a nyelvészeti elemzés keretein belül.

Nem lenne szerencsés ugyanakkor, ha az egyes nyelvek településnév-rendszereit bemutató tanulmányok szerzői elvesznének az etimológiai kérdések labirintusában. Vannak olyan uráli nyelvek, amelyek még nem jutottak túl az etimológiai alapvetéseken, a kézikönyvek és főbb tanulmányok is gyakran bizonytalan, kétséges, esetenként rossz etimológiákat közölnek. E kötetnek azonban nem az „etimológiai megtisztulás” a feladata, hanem a rendszerek leírása.

Az egyes tanulmányok elkészítése előtt célszerűnek látszik néhány alapelvet lefektetni. Ilyen megfontolandó felvetés lehet, hogy a névrendszerek bemutatása során a szerzők igyekezzenek történeti és leíró szempontokat egyaránt érvényesíteni. A keletkezéstörténeti kategóriák között megemlítendő a földrajzi köznévvel keletkezett nevek csoportja (ezen belül külön figyelmet érdemelnek olyan „tipikusan finnugor” kategóriák, mint a településnévvé vált puszta földrajzi köznevek és a grammatikai szerkesztéssel alakult nevek) és az elliptikus, bővítményszerepű nevek csoportját. Külön tárgyalhatók a helynévképzővel, illetve a jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek, valamint a szerkezeti változással alakult nevek. Célszerűnek látszik a tanulmányokban nagy figyelmet fordítani az egyes nyelvekre jellemző, települést jelölő földrajzi köznevek kérdéseire. A rendszerek leíró szempontú bemutatása lehetőség szerint térjen ki a funkcionális-szemantikai, a lexikális-morfológiai és a szintagmatikus elemzésekre egyaránt. Mutassák be a

képzők rendszerét és az összetételek módozatait, s ahol lehet, vázolják fel a név-földrajzi vizsgálatok eredményeit is.

Kíváncsún lenne, hogy az oroszországi kisebb uráli nyelvek településnév-rendszerét bemutató tanulmányok – lehetőség szerint – pármunkában szülessenek: az alkotócsoporthoz egyik tagja anyanyelvi tudós, a másik pedig valamely nagyobb finnugor nyelv képviselője lehetne, így a natív tudásanyag és a kívülről rálátó elemzés előnyös szimbiózist alkothatna. Ha az anyag gazdagsága megköveteli, egy-egy nyelv településnév-rendszerét több tanulmány is tárgyalhatja.

A kéziratok leadási határideje: 2001. június 30. A megjelentetést 2001. december 31-ére tervezzük.

4. kötet: Helynévkölcsönzés az uráli nyelvekben.

Szerkeszti: RITVA LIISA PITKÄNEN.

Az uráli nyelveket egykor kiterjedt, összefüggő területen beszélték, és beszélik ma is. A legtöbb uráli nyelvet beszélő nép szomszédságában a saját nyelvcsaládjába tartozó népesség lakik, de szomszédaik között más nyelveket beszélők is találhatók. A nyelvcsaládon belüli és a külső kapcsolatok mindig is sokrétűek és mélyek voltak, amelyre a helynévanyagban hagyott nyomokból is lehet következtetni. A sorozat negyedik kötetének célja az, hogy benne a lehető legsokoldalúbb képét adjuk az uráli népek nyelvi kapcsolatainak helynevekben való tükröződéséről. Ezért a szerkesztés előmunkálatai során fontos annak eldöntése, hogy egyrészt a széles, sokrétű témaválasztékból milyen anyagokat szándékozunk bemutatni, másrészt pedig hogyan találjuk meg e kutatási területek legjobb szakértőit. Ennek előmozdítása érdekében a munkában társszerkesztőként JANNE SAARIKIVI is részt vesz.

Ha az uráli nyelvi kapcsolatokat a helynévkölcsönzés terén egyedi esetekként kezeljük, az összkép igencsak kaotikus lesz. Ez a kép világosabbá válik, ha a kutatási területeket az alábbi vázlatos csoportokba soroljuk. 1. Az uráli népek névtani kapcsolatai: például karjalai-lapp, lapp-finn, zürjén-nyenyec stb. kapcsolatok. 2. Az uráli névrendszerek kapcsolatai más nyelvekkel: például finnugor-orosz kapcsolatok; (Karjalában, a Komi, az Udmurt, a Mari és a Mordvin Köztársaságban), finnugor-török kapcsolatok; finn-skandináv kapcsolatok Finnországban, Svédországban és Norvégiában; észt-svéd kapcsolatok Észtországban; a magyar nyelv szláv, germán, román, török kapcsolatai a Kárpát-medencében. 3. Urali szubsztrátumok a ma nem uráli (mindenekelőtt oroszok lakta) területeken: itt leginkább szóba jöhet Inkeri, Novgorod vidéke, a Fehér-tó, a Fehér-tenger partvidéke, az Északi-Dvina medencéje, a merják, a muromák és a mescserek lakóhelye, valamint az obi-ugor területek.

A mai élő kétnyelvű névkészlet és a korábbi nyelvi viszonyokról tájékoztató szubsztrátumnévanyag egyazon területen is átfedheti egymást. Ilyen például Finnország partvidékének finn-svéd helynévanyaga, amely mindkét nyelv szubsztrátumnév-állománya mellett a mai kétnyelvű közösségek által használt kölcsönneveket is tartalmazza. A célunk az, hogy a megszerkesztendő kötet tanulmányai már meglévő névkölcsönzési kutatásokon alapuljanak. Példaként

álljon itt néhány ilyen témakör: finn szubsztrátumnevek Svédországban és Norvégiában; észt–svéd névkapcsolatok Észtországban; Oroszország lapp névanyaga a Kola-félszigeten; lapp szubsztrátumnevek Karjalában és a Kola-félszigeten; Inkeri régi finn névanyaga; az inkeriek és a vótok régi lakóterületei a helynevek fényében; a novgorodi terület finnugor névanyaga; lív névanyag Lettországon és Dél-Észtországban; a komi–orosz nyelvhatár élő névanyaga; obi–ugor szubsztrátumnevek az Urálban; obi–ugor–paleoszibéria névkapcsolatok; a cseremiszek régi lakóterületei a helynevek fényében; erza és moksa névkapcsolatok; a magyarok őseinek Oroszország és Ukrajna különböző részein maradt szubsztrátumnevei; szamojéd szubsztrátumnevek Szibériában és az Altaj hegységben.

5. kötet: Víznevek az uráli nyelvekben.

Szerkeszti: HOFFMANN ISTVÁN.

A névtan közismert tétele szerint a víznevek a nyelvek helynévrendszerének legősibb rétegébe tartoznak. Gyakran esik szó arról is, hogy e névtípus az egyik legnemzetközibb névfajta: ahogy a nagy folyók a népeket összekötik, ugyanúgy neveik is könnyen átkerülnek egyik nyelvből a másikba. E folyónevek a helynevek változékonyabb csoportjaihoz képest a névrendszerben a nagyobb fokú állandóságot képviselik, hiszen főleg a nagyobb vizek nevei sokszor ősi, mára eltűnt népek és nyelvek emlékét őrzik. Ezért egy-egy terület egykori népességének megállapításában nagy szerepe lehet az ott előforduló vízneveknek. E nevek viszonylagos állandóságát az magyarázza, hogy más névfajtáknál (például a településneveknél) kevésbé erős a kulturális–társadalmi tényezőktől való meghatározottságuk. Ezért az elemzés számára bizonyos értelemben egyneműbb kutatási anyagot is jelentenek, amelynek során határozottabban tudunk a nevek nyelvi jellegének vizsgálatára összpontosítani. A tervezett kötet is ilyen szemlélettel kíván a víznevekkel foglalkozni.

E témakört azonban több oldalról is pontosítani kell. A vizsgálatok az uráli népek által ma és korábban lakott területek víznévanyagára terjednek ki. Bármely nyelv víznévrendszerét alapvetően két eredetbeli réteg alkotja: a belső nyelvi forrásból, saját nyelvi eszközökkel létrehozott nevek és a más nyelvekből átvett jövevénynevek. Mivel a névátvétel kérdését sorozatunk 4. kötete tárgyalja, itt a hangsúly a belső keletkezésű nevek vizsgálatára kerül. A különböző víznévfajták körét a könnyebb feldolgozhatóság és az eredmények összevethetősége végett célszerűnek tűnik a legszűkebben értelmezni, azaz csak a folyók és a tavak megnevezéseit vonni vizsgálat alá.

A víznevek vizsgálatához néhány szempontot emelhetünk ki. A helynévkutatás előfeltétele a nevek nyelvi szerkezetének megértése, illetőleg az elhomályosult nevek eredeti szerkezetének földerítése. A névkutatásban ezért az etimológiai értelmezés mellett – főleg a belső keletkezésű nevek vizsgálatában – kitüntetett szerepe van a szerkezeti elemzésnek.

A víznevek rendszerének leírásában igen fontos szerepe van az adott nyelv fajtajelölő földrajzi közneveinek, azaz a vízrajzi terminológia bemutatásának. E

viszonylag nagyszámú szócsoporthoz általában jelentős táji különbségeket mutat, és történeti rétegződése is igen jellegzetes lehet. Eredetbeli rétegeinek, szóalkotási módjainak bemutatása fontos része a víznevek elemzésének. A sajátosságot kifejező névrészek igen sokszínű szemantikai csoportokat alkotnak. Ezek bemutatása a névadás szemléleti hátterének feltárását segíti elő. Az előzőekhez hasonlóan a névrészek esetében is tanulságos lehet a táji, történeti különbségeknek, valamint a helyfajták szerinti eltéréseknek a bemutatása.

A víznevek – más helynévfajtákhoz hasonlóan – a névrészek szerkezeti szerepe alapján egy- vagy kétrészesek lehetnek. Az egyrészes névben bármelyik fenti funkció kifejeződhet, a kétrészesekben pedig az vizsgálható, hogy a névrészfunkciók milyen kapcsolattípusokban szerepelnek (sajátosság + fajta, sajátosság + megnevezés stb.). Az egyes nyelvek víznevei a bennük kifejeződő funkciók pontosabb szemantikai jellege és főleg ezek előfordulási gyakorisága tekintetében jelentősen különbözhetnek, s különösen jelentős eltérések mutatkoznak a szerkezeti típusokban.

A víznevek alkotásában felhasznált nyelvi eszközök jellegének és arányainak összehasonlítása is fontos tanulságokkal járhat. A kétrészes nevek névrészeinek kapcsolata nyelvileg jelölt és jelöletlen egyaránt lehet. Az egyrészes nevek között gyakoriak a képzővel alakult víznevek, de az sem ritka, hogy fajtajelölő vízrajzi köznevet használnak tulajdonnévi értékben. Jelentésváltozással (metonímiával) képző vagy egyéb nyelvi elem felhasználása nélkül is gyakran alakulnak víznevek, például növényeket, állatokat jelölő szavakból vagy éppen más helyek nevéből.

Ez utóbbi kérdéskör, a nevek keletkezéstörténeti bemutatása felveti a víznevek változási vizsgálatának lehetőségét is. A nevek szerkezeti típusa, a bennük kifejeződő szemantikai funkció, a nevekben foglalt nyelvi elemek azonosíthatósága ugyanis az idők során jelentős változáson is átmehet. Azokban a nyelvekben, amelyekben gazdagabb történeti forrásanyag maradt ránk, a víznevek különböző kronológiai rétegei e szempontból is bemutatathatók.

Az egyes uráli nyelvek helyzete a víznévkutatás terén nagyon eltérő. Ezért természetesen a tervezett kötet is mutatni fogja ezt az egyenlenséget: ahol kevesebb anyag, előmunkálat áll rendelkezésre, ott egyetlen tanulmány keretébe is belefoglalható az egész problematika, a gazdagabb hagyományokkal rendelkező nyelvek esetében viszont több, kisebb részterületet feldolgozó, egymást kiegészítő dolgozat is születhet.

Az *Onomastica Uralica* sorozat 5. darabjaként megjelenő kötetbe 2001. december 31-éig várjuk a tanulmányokat. A megjelentetést 2002. április 30-ára tervezzük.

HOFFMANN ISTVÁN–MATICSAK SÁNDOR–NYIRKOS ISTVÁN

Veszprém megye földrajzi nevei IV. A Veszprémi járás című mű bemutatása*

1. Jelentős állomásához érkezett a 38 évvel ezelőtt, 1962-ben indult országos helynévgyűjtési és - kiadási programunk, a napokban jelent meg ugyanis, és vehettük kézbe Veszprém megye földrajzi neveinek IV., záró kötetét, amely a volt Veszprémi járás mutatóval ellátott névanyagát tartalmazza, és amely ugyanolyan egységes szempontok szerint készült, mint a korábbiak (I. A Tapolcai, II. A Pápai, III. Az Ajkai járás földrajzi nevei, vö. még Zala, Somogy, Heves, Vas, Komárom, Baranya megye földrajzi nevei, illetőleg Győr-Moson-Sopron, Szolnok, Bács-Kiskun megye megjelent járási kötetei). Ez az öröndetes tény azzal magyarázható, hogy már a Zala megyei gyűjtés kérdőívét – a nagy elődök, Révész Imre, Pesty Frigyes, Jankó János, Szabó T. Attila, Lőrincze Lajos, Benkő Loránd, Kázmér Miklós, Inczefi Géza és mások műveinek a tanulságait szem előtt tartva – úgy sikerült összeállítanom Végh Józsefnek, a munkálatok tudományos irányítójának és megtervezőjének, valamint Papp Lászlónak a közreműködésével (vö. Zala megye földrajzi nevei. 9), hogy az elmúlt közel négy évtizedben lényeges változtatást nem kellett végrehajtanunk. Vonatkozik ez a debreceni KLTE Magyar Nyelvészeti Tanszéke által irányított Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyűjtemény megjelent öt járási kötetére is, noha ők eltekintenek a földfelszín és a művelési ágak rövidítésétől, illetőleg a járási kötetek végére nem állítanak össze betűrendes név- és névelemmutatót. Alapvető célkitűzésünk helyesnek bizonyult: a felhasználás során megbizonyosodott, mind az egybegyűlt névanyag, mind a nevekhez kapcsolódó gazdag település- és művelődéstörténeti közlések nemcsak a nyelvtudomány kincsesbányája, de a rokon tudományoké (néprajz, helytörténet, kartográfia stb.) is. Így van ez még akkor is, ha a régészeti adalékok csak figyelemfelhívó szerepet töltenek be. Mindezeket azért hangsúlyozom, mert úgy is meg lehet egy tudományos vállalkozást tervezni, hogy olyan magas szintű szakmai (dialektológiai, kartográfiai stb.) követelményeket támasztunk a napi tanítással, könyvtárosi, közművelődési, lelkeszi stb. tevékenységgel elfoglalt tanítóink, tanáraink, könyvtárosaink, lelkeszeink elé, amelyeknek jószerével csak a hivatásos kutatók tudnak eleget tenni, nem pedig a sok esetben egyszeri gyűjtőmunkára vállalkozó kollégáink, illetőleg főiskolai, egyetemi hallgatóink. Névtani szempontból viszont a teljes szóbeli (népi), illetőleg az 1850-es évektől, a jobbágyfelszabadítást követő

* Elhangzott Veszprémben, az Eötvös Károly Megyei Könyvtárban 2000. augusztus 18-án.

úrbéri földrendezéstől ugyancsak a teljes írásbeli (kataszteri) névanyag összegyűjtésére, kijegyzésére törekedtünk, valamint PESTY FRIGYES múlt századi gyűjteményének a közlésére. Mindezek mellett az 1978-tól 1981-ig megjelenő Magyarország földrajzinév-tára II. sorozat (szerkesztette FÖLDI ERVIN. Kartográfiai Vállalat, Bp.) megyei térképeinek a névanyagát is felhasználtuk, vagy úgy, hogy bedolgoztuk őket köteteteinkbe (pl. Baranya megye földrajzi nevei), vagy úgy, hogy csak megkérdeztük adatközlőinket, ismerik-e, használják-e ezeket a szakszerűen lokalizált neveket (bővebben I. HEGEDŰS ATTILA, Helynévgyeztetés a Földmérési és Távérzékelési Intézetben. MND. 100. 109–15). A két névhasználati terület módszeres és következetes elkülönítését mindvégig elvégeztük, és természetesen a jövőben is elvégezzük. Ugyanígy elkülönítettük egymástól a egyes nemzetiségű településeinken a magyarok és a nem magyarok (németek, szlovákok, szerb-horvátok) által adott, illetőleg használt neveket. A nem magyar neveket is ugyanolyan gondossággal jegyeztük le, mint a magyar neveket, sőt germanista, szlavista szakemberek (Hadrovics László, Hutterer Miklós, Gerstner Károly, Sipos István és mások) szíves közreműködésével külön is ellenőriztettük. Köteteink természetesen külföldre is eljutnak, megtudhatják belőlük, milyen nyelvjárási köntösben élnek például a horvát helynevek, ezeket ugyanis nem érte el a XIX. századi horvát nyelvújítás. A magyarországi német nyelvjárások hazai kutatói pedig azt állapították meg, hogy ezek a dialektusok maguk is keveréknyelvjárások, több német népcsoport (bajor, frank, sváb) összeötvöződésének, egymásra hatásának az eredményei, illetőleg hogy a fenti fő nyelvjárásoknak nem tiszta, hanem magyarországi változatai. Ezeknek a változatoknak a tüzetes, minden egyes volt német, illetőleg volt vegyes településre kiterjedő vizsgálatához kínálnak helynévgyűjteményeink mással nem pótolható, megbízható anyagot, nem is szólva a párhuzamos helynévadás kérdéseinek vizsgálatáról

2. Ha az itt bemutatott sematikus térképvázlatra tekintünk, láthatjuk, mely megyékben, illetőleg járásokban jelentek meg a tudományos kutatás és az oktatás számára a kötetek. (A gyűjtési és a helyszíni ellenőrzési munkálatok jelenlegi állásáról most nem szólok, csak szemléltetem, jóllehet e vállalkozás elsődleges célja nem a névanyag közzététele, hanem annak megmentése.)

a) Nyomtatásban, a települések bel- és külterületi térképével, betűrendes helynév-, illetőleg névelemmutatóval ellátva megjelent a teljes Baranya megye két kötetben (2332 lap, 236 település, 39 190 térképezett hely, a továbbiakban locus), Heves megye négy kötetben (1108 lap, 118 település, 32 270 locus), Komárom megye (494 lap, 79 település, 13 001 locus), Somogy megye (1174 lap, 253 település, 32 271 locus), Tolna megye (841 lap, 108 település, 19 114 locus), Vas megye (839 lap, 231 település, 24 855 locus), Veszprém megye négy kötetben (1891 lap, 232 település, 44 210 locus), Zala megye két kötetben (894 lap, 289 település, 26 980 locus).

b) A következő megyékben folyamatban van a kötetek megjelenése. Eleddig a következők láttak napvilágot: Bács-Kiskun megye 1 járása (118 lap, 7 település, 2819 locus), Borsod-Abaúj-Zemplén megye Bodroghöz tájegysége, Sátoraljaújhely városa és Sárospatak határa (713 lap, 22 település, 5751 locus), Győr-Moson-

Az országos földrajzinév-gyűjtés és -kiadás
helyzete 2000-ben

-Sopron megye 1 járása (108 lap, 19 település, 1982 locus), Hajdú-Bihar megye 1 járása (50 lap, 7 település, 1269 locus), Jász-Nagykun-Szolnok megye 2 járása (462 lap, 29 település, 14 353 locus), Pest megye Csepel-szigete (333 lap, 12 település, 2860 locus), Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 5 járása (2317 lap, 123 település, 17 880 locus), Csongrád megye 3 városa (Hódmezővásárhely, Makó, Szentes és környéke 649 lap, 4267 locus). Az itt előszámlált kötetek 14 323 lapján hazánk 1767 településének – az egyes, korábban elkészült, illetőleg megjelent kötetek (vö. KÁZMÉR MIKLÓS: Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. Bp. 1957., INCZEFI GÉZA: Szeged környékének földrajzi nevei. Bp. 1966. stb.), továbbá kisebb faluk külterületi neveit most nem számolva – 284 072 térképezett nevét olvashatjuk. De mivel a térképezett nevek (locusok) számának körülbelül másfélszerese a különböző (hangtani, alaktani, lexikális) változatoknak a száma, ezekkel, valamint a nem magyar nevekkal együtt mintegy 700 ezer szóbeli és írásbeli (kataszteri, hivatalos belterületi) név olvasható megjelent gyűjteményeinkben. Hogy valamennyire érzékeltessem, mekkora összefogásra volt és van szükség, összesámoltam, a megjelent nyolc megye névanyagát 1636 munkatársunk gyűjtötte össze a települések határának a bejárásával, adatközlők közreműködésével. (A gyűjtőknek és a helyszíni ellenőrzést végző nyelvész szakembereknek – a majdani közzevetőknek – csak Somogy, Veszprém és Zala megyében 3717 adatközlőt kellett kikérdezniök.)

3. Ha visszapillantunk a most megjelent kötet előzményeire, láthatjuk, hogy Veszprém megyében már 1968-ban Tungli Gyula vezetésével elindultak a mun-

kálatok az általa vezetett pápai ifjúsági honismereti szakkörben, ahol olyan kiváló diákok bontogatták szárnyaikat, mint Ács Anna és Hoffmann István. Körülbelül ugyanekkor kezdődött el a szervezőmunka a Tapolcai járásban is, Hadnagy László vezetésével. Az eligazító szakmai előadást is megtartottam, de vállalkozásunk nem vezetett eredményre mindaddig, amíg Varga Mária nem állt a munkálatok élére 1976-ban, aki ettől kezdve mind a mai napig fáradhatatlanul és nagy lelkesedéssel, kötetről kötetre egyre növekvő szakmai és szervezési tapasztalattal végezte munkáját. Igen jelentős része van tehát abban, hogy Veszprém megye 464 860 ha nagyságú területéről a már említett 44 210 térképezett helynév összegyűlt, ami azt jelenti, hogy 10,5 ha-ra esik egy-egy locus. Ha a locusok számát 1,5-del megszorozzuk, az így kapott 110 615 magyar, német és szlovák név önmagáért beszél. Az előttünk levő Veszprémi járás 16 233 térképezett helye meghaladja Komárom megyéét, és megközelíti Tolna megyéét, jelentősen gazdagítva névtudományi, település- és művelődéstörténeti ismereteinket. Szakszerű összegyűjtésükben 66 munkatársunk működött közre. Név szerint azért nem említem meg egyiket sem, mert nem szeretnék igazságtalan lenni, nevük ott olvasható a mű elején.

a) Köteteink elsősorban névtudományi források, következésképpen kiaknázásuk, a nevek módszeres és rendszerező vizsgálata nyelvészeti stúdium. De a nyelvészek sok esetben a nevek keletkezésmódját az azokhoz fűződő objektív közlések figyelembevételével tudják csak megnyugtató módon megfejtetni. Például a *Fehér-föld*-féle nevek kétféle módon is keletkezhetnek: vagy egy jelenlegi tulajdonosának nevéből, vagy a szappangyártás alapanyagának a hamuszírfőzésre utaló közszavából. A motiváció kutatása tehát már az anyaggyűjtéskor elengedhetetlen. A RÓNAI BÉLA által mintaszerűen összeállított 255 lapos betűrendes helynévmutató névelemekre bontva is tartalmazza a névtár valamennyi nevét, ezáltal a lexikális vizsgálódás mellett az alaktani kutatásokat is jelentősen megkönnyíti, amire kitűnő példa HOFFMANN ISTVÁN a *Helynevek nyelvi elemzéséről* írt könyve (Debrecen. 1993.). A lexikális vizsgálatoknak másik nélkülözhetetlen eszköze a VARGA MÁRIA által készített földrajzi nevek értelmező szójegyzéke, amelyben például a kny.-i *forrás* mellett egyes településeken azonos jelentésben feltűnik a *forráskút*, a *csurgó* és a *bugyogó* is, de hiányzik a Zalában járatos *kiskút*. A *horog* mély utat jelöl, a *metsző* fűrészelésre alkalmas vízimalmot, a *vad föld* a vadak számára beültetett, bevetett területet, de a *vadparlag* már a sík, köves, műveletlen terület neve. Ezekből a példákbl is nyilvánvaló szójegyzékeink igen fontos szerepe. Mindezek mellett megemlítem még, hogy köteteinkbe a nevek fonematikus lejegyzésben kerültek, tehát nem fosztottuk meg őket nyelvjárási köntösüktől, de ugyanakkor a hangtani finomságokat nem jelöltük. Jelöltük viszont a zárt *ë*-t, a magánhangzók hosszúságát, rövidségét, valamint a hasonulás köznyelvitől eltérő eseteit (*Ödvenhódas* stb.). A köznyelvi helyesírásban a *ly*-nal írt hang értékét hangzásának megfelelően *j*-vel vagy *l*-lel írtuk le: *Méj árok* : *Mél árok*, *Gója kűső* : *Góla-vőgy* stb. Nem részletezem tovább, de azt meg kívánom jegyezni, hogy köteteink segítségével az *e*-zés, *ö*-zés, *ë*-zés eseteit hazánk egész területére kiterjedően, teljes sűrűségű kutatópont hálózaton meg lehet majd vizsgálni, amire

BALOGH LAJOS szerkesztő társam eddig megjelent kitűnő tanulmányai például és magas mércéül szolgálnak. Az efféle vizsgálatokra azért vállalkozhatnak nyelvjáráskutatóink, mert megjelent kötetekben egyetlen név sincs, amelyet ne két ember hallott volna: a gyűjtő és a nyelvész szakember, a közlétevő, akiknek munkáját még a szerkesztők is átvizsgálták.

b) Ugyanez vonatkozik a XIX. századtól közölt kataszteri térképek neveire is, amelyeket nagyobb részben Somfai Balázs, Varga Mária és Tungli Gyula jegyzett ki a levéltárakban, illetőleg a járási földhivatalokban.

c) PESTY FRIGYES már említett múlt századi gyűjteményének neveit és a hozzájuk fűződő adalékokat Molnár Emma, Rajczai Pál, Rozs András és Varga Mária írta ki a Veszprém Megyei Levéltárban, akik felhasználták – a szerző szíves engedelmével – NAGY ISTVÁN olvasatát is. A PESTY-anyag neveit a kötetek közlétevői, Ács Anna, Csepregi Istvánné, Gerstner Károly, Györffy Györgyné, Harmath István, Hoffmann István, Király Lajos, Lakossy Judit, Rónai Béla, Szelestey Ibolya, Tungli Gyula, Varga Mária és Vitányi Borbála szembesítették mind a kataszteri, mind az élő névanyaggal, és ezáltal a névélettani kutatásokhoz is igen becses adatokat nyújtottak. Áldozatos, sok töredelemmel járó közlétevői munkájukat ezúton is megköszönöm. Itt kívánom megjegyezni, PESTY gyűjteményét – noha Veszprém és Zala megyében meglehetősen töredékes – elsősorban a megyék helytörténeteinek az érdekét szem előtt tartva, érdemes lenne külön kötetben, kötetekben is megjelentetni. Az élőnyelvi gyűjtéseket is elősegítve eddig megjelent Békés megye (közléte Jankovics B. Dénes, a továbbiakban csak a közlétevők neve), Bereg megye (Mizser Lajos), Bihar megye (Hoffmann István és Kis Tamás), Fejér megye (Párniczky Józsefné), Hont megye (Bognár András), Komárom megye (Pastinszky Miklós és Sárai Szabó Éva), Külső-Szolnok megye (Bognár András), Pest-Pilis-Solt megye (Bognár András), Sátoraljaújhely és Sárospatak, valamint környékük (Kováts Dániel), Tolna megye (Gaál Attila és Köhegyi Mihály) és Ugocsa megye helynévtára (Mizser Lajos). Sajtó alatt van Szabolcs és Szatmár megye (Mizser Lajos) anyaga. Előkészületben Közép-Szolnok, Máramaros és Zemplén megye gyűjteménye, mindhármát Mizser Lajos teszi közzé.

d) A nyelvészek mellett néprajzosaink és folkloristáink is bőséges anyagot találnak az egyes települések nevéhez fűződő néphagyományok vizsgálatához, illetőleg a falucsúfolók rendszerezéséhez. Például Nagyesztergár nevének az a népi eredete, hogy egy Nagy Eszter nevű leány szerelmi bánatában beleölte magát a *Gál* nevű patakba. Olaszfaluban sok sertést tartottak, s az óláról előbb *Ólasfalunak*, majd *Olaszfalunak* nevezték. A Mátyás királyhoz fűződő néphagyomány újabb keletkezésű lehet, mert Pesty Frigyes még nem jegyezte le az általunk közölt Tés nevére vonatkozó történetet: Mátyást fölbosszantották a környezetében lebzselő udvari emberek, akiket felszólított, azonnal takarodjanak az erdőre fát vágni. Ők csak álltak és bámultak. Ekkor sorra vette őket, s mindegyikre rámutatott, mondván: *tés is, tés is*. Háságypusztá (ma Hárskút része) nevéhez is Mátyás-hagyomány fűződik, ahol is egy hársfából készített ágyon pihent meg a király. Nem nehéz felismerni a vándormotívumot, akárcsak Gyulafirátót nevének egyik népi magyarázatában. A falu előjárósága úgy határozott, hogy az útban levő

templomot arrébb kell tolni. A bíró ködmönével kijelölte az új helyet, majd elkezdték tolni. Nagy-nagy erőlködés után a bíró megnézte, elérte-e a megjelölt helyet, de közben a ködmönt nem látta a helyén, és így kiáltott: hé, álljanak meg, vissza, *rátótuk!* (A ködmönt ugyanis a falu cigánya közben ellopta.) Veszprém nevének magyarázata Gizella királynéhoz kapcsolódik, aki a székesegyház építtetése közben pénzzavarba került. Levetette magáról a drága prémekkel ékes ruháját, és „*Vessz prém!*” szavakkal a templomépítésre adományozta, nevet adva egyben a városnak.

e) A Varga Mária kezdeményezte falucsúfolók gyűjteménye tovább gazdagodott a Veszprémi járás kötetével. A teljesség igénye nélkül szemelgessünk az egybegyűlt anyagból! Bakonyánán *Vidámok*nak hívják a bakonyoszlopiakat, mert leggyakoribb lónév náluk a *Vidám*. A lókútiak a porvaiakat *Porvaer Veichherziger*ként emlegetik sértődékenyséjük miatt. Szóláshasonlattal találkozunk a kajáriak csúfolásakor: *adjuk meg a módját, mint a kajáriak a csikóherélésnek!* Története: Ki akarták herélni a csikót, de herélés közben eltörött a lába. Amint az ilyenkor szokás, agyonlőtték, de utána azért kiherélték. A várpalotaiak csúfolására szolgáló szóláshasonlat (*Hajt, mint a palotai meszes*) egyszerűbb formában köznyelvi szóláshasonlattá vált: *hajt, mint a meszes*. Falusorolókban különösen gazdag a kötet. Sóly: *Litér, mit ér, Szentistván még annyit sem ér, Vilonyába kár a kenyér, ez a kis Sóly száz annyit ér*. Ugyanez Királyszentistvánon így járja: *Litér, mit ér, Vilonya semmit sem ér, a kis Szentistván a legtöbbet ér*. A veszprémi falusoroló már egyik települést sem kíméli: *Litér, mit ér, Kádárta még annyit sem ér, Vilonya a legtöbbet ér, mert az útból is kitér*. Megyeszerte is előfordul az a vándor falusoroló, amelyet a Veszprémi járás több településén (Szentgál, Berhida, Nemesvámos, Szentkirályszabadja) is feljegyeztek: *Akit Kovácsin meg nem lopnak, Berhidán meg nem vernek, Ősiben meg nem csúfolnak, az elmehet a világ végére*.

f) Indulásunkkor, a zalai munkálatok tervezésekor azt sejtettük ugyan, hogy több elpusztult település neve és pontos helye dülönévként előkerül majd, de hogy annyi, amennyit a zalai kötet segítségével VÁNDOR LÁSZLÓ „A Mura-völgy magyarországi szakaszának településtörténete” (Bp. 1972. Kézirat), HORVÁTH JOLÁN „Az Alsó- Zalavölgy és környéke őskori településtörténete” (Bp. 1970. Kézirat) és MÜLLER RÓBERT „ Régészeti terepbejárások a göcseji »szegek« vidékén” (Zalaegerszeg, 1971) című tanulmányában azonosított, nem kis meglepetés volt számunkra. A fenti dolgozatok eredményének az összegezéseként TORMA ISTVÁN régész azt írja, hogy „Behatóbb elemzés nélkül is mintegy 100 olyan falu helye határozható meg a Zala megyei földrajzi nevek segítségével, amelyeknek fekvését Csánki egyáltalán nem vagy csak hozzávetőlegesen ismerte. Ez a szám önmagában is érzékelteti a földrajzi nevek fontosságát. (MNy. 71. (1975), 449). TORMA arra is felhívta a figyelmünket, hogy különösen érdeklődjünk a régi *Szentegyház*át sok helyen felváltó *Templom* és a vele alakult összetételek településtörténeti hagyományai felől, mert a falutól távol fekvő *Templom* név helyén például Dötkön, Becsehelyen, Oltárcon és másutt a régészeti terepbejárások során megtalálták a régi, elpusztult középkori templomok nyomait. Hasonló módon bi-

zonyosodott be, hogy a beleznai *Na cirkviscse* dűlőben az adatközlő, illetőleg a gyűjtő kollégánk által megjelölt helyen állt a középkorban a Szentháromság-templom. Hasonló a helyzet a várral és származékaival: „a hozzájuk fűzött magyarázatból minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy valóságos várnak vagy erődítménynek vélt középkori objektumot jelöl” (TORMA i. h.) az a 39 adat (*Várdomb, Törökvár, Gradiscse, Pogányvár* stb.), amely a zalai kötetben található. Közülük a *Pogányvár* kivétel nélkül a középkornál régebbi eredetű földvár utal. GYÖRFFY GYÖRGY hatalmas művét, „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” Veszprém és Zala megyei fejezetét legjobb tudomásom szerint SOLYMOSI LÁSZLÓ és ZSOLDOS ATTILA írja, és kezükön bizonyára beszédessé válnak az efféle nevek.

g) Föltétlenül szólnom kell a nevek mögött levő ipartörténeti értékekről is. A már említett mutató révén sok-sok olyan helynéven (*Mészégető, Mészégető kemencék, Mészhordó út, Fehér földes-gödör, Hamvas, Hamvasi-árok, Hamuház, Nagy-Kalamász, Öreg-Kalamász, Kis-Kalamász, Téglaház, Téglaszín* stb.) akad meg a szemünk, amelyek olyan újabb tanulmányok megírására kínálnak bőséges adatot, mint amilyenek Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye földrajzi neveinek ipartörténeti vonatkozásairól születtek Pesti János, Király Lajos, Rónai Béla és Markó Imre Lehel tollából (vö. Kutatások a gazdasági és a társadalmi élet szolgálatában. Szerkesztette BABICS ANDRÁS. Szekszárd. 1976).

4. A közel három évtizedes tudományos programunk nem valósulhatott volna meg Veszprém megye áldozatvállalása és erkölcsi támogatása nélkül, éppen ezért a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében is köszönetünket fejezzük ki azoknak a megyei és volt járási testületeknek, amelyek nemcsak felkarolták, de hathatósan elősegítették ezt a forrásfeltárást és - kiadást. Noha a járási kötetek bevezetőjében nyomtatásban is megjelent azoknak a támogatóinknak a neve, akik hivatali kötelességükön túlmenően is segítségünkre voltak, itt is megemlítem őket: Aladi Gusztáv, Dreiszinger József, Gáspár János, Giay Frigyes, Jambrich Ernő, Káli Csaba, Koncz Józsefné, Molnár Attila, Navracsics Tibor, Szabóné Baán Beáta, Szakál Józsefné, Timár Vera, Veisz Endre, Veres D. Jenőné, Zongor Gábor. Szerencsés választás volt az egykori megyei vezetésnek az Eötvös Károly Megyei Könyvtárnak bázisintézményül való kijelölése, mert mind Varga Béla korábbi igazgató és gazdasági helyettese, Keller Antal, mind a jelenlegi igazgató, Halász Béla és gazdasági helyettese Rédl József, Balogh Ferencnével egyetemben nemcsak intézményi háttérrel, de otthont is adott az e munkában résztvevőknek. Végezetül megemlítem Frisch Ilona szakszerű tipográfiai, Fiasné Komjáty Erzsébet gondos nyomdai munkáját, továbbá Varga Ágnes pontos és tetszetős térképvázlatait.

Munkájukat hálásan megköszönjük, nevüket szívesen megjegyezzük.

ÖRDÖG FERENC

Egy új olasz névtani folyóiratról: *il Nome nel testo*

Mindössze négy évvel az azóta magának nagy tekintélyt kivívott Rivista Italiana di Onomastica (RION)¹ megindítása után ismét új olasz névtani folyóirat született. Az *il Nome nel testo* (A Név a szövegben) című, éves megjelenésű periodikumot a pisai egyetemen oktató, névtani munkásságukról már eddig is széles körben ismert tudósok – MARIA GIOVANNA ARCAMONE, DAVIDE DE CAMILLI, BRUNO PORCELLI – hozták létre, s ők a lap szerkesztői is.

A folyóirat nemzetközi fóruma kíván lenni az irodalmi névadással kapcsolatos minden lehetséges témakörnek és megközelítésnek. Hivatalos nyelve – az olaszon túl – a francia, az angol, a spanyol és a német. A szerkesztők nyitottak minden irodalom, ideológia, kritikai módszer és iskola irányában; hangsúlyosan teret kívánnak adni továbbá az irodalmároknak és a nyelvészeknek a névtanon belüli kíváncsatos együttműködésére.

Az *il Nome nel testo* nem hivatalos orgánuma az 1994-ben szintén Pisában megalakult Onomastica & Letteratura elnevezésű névtudományi társaságnak, ugyanakkor – érthető okokból, hiszen a társaság tisztségviselői, tagjai egyben az új folyóirat szerkesztői is – szoros együttműködésre törekszik vele. Ennek mintegy bizonyítéka, hogy az 1999 végén megjelent első szám éppen e társaság 1999 februárjában megtartott, immár ötödik kongresszusának anyagát adja közre. A kongresszus címe *Onomasztika és intertextualitás* volt. A tanulmányírók rendkívül tág időszakban született művek elemzésére vállalkoztak. Az elemzések között vannak az antikvitásra vonatkozók (C. SANTINI Vergilius *Aeneas*áról; A. BORGHINI Seneca *Hercules furens*éről). A lovagkor, a lovagregények névadásával is két tanulmány foglalkozik (E. QUADRELLI Wolfram von Eschenbach és Chrétien de Troyes névadását veti össze; G. MERCATANTI CORSI a XII. sz. végén született, angol nyelvű elbeszélő költemény, a Lažamon által írt *Brutban* szereplő Artù és Ginevra nevet elemzi). BRUNO PORCELLI és G. BRUGNOLI is Dante *Commediájával* foglalkozik (*Catone* és *Matelda*, ill. *Sardanapalo*). Szintén a középkor-renaisszánsz időszakában marad a *Iacopone* nevet elemző F. SUITNER, ill. a *Romeo* és *Giulietta* névpárt vizsgáló M. PICONE. A későbbi korokat Della Porta (P. MARZANO) és Giuseppe Parini (G. BARONI) munkáinak névadási elemzése képviseli, míg már a XX. század irodalmához kanyarodunk a ligur A. G. Barrili (E. VILLA), Giorgio Caproni (L. SURDICH) és az Olaszországban ma az eladási listák élén egyszerre több könyvével is szereplő, szicíliai Andrea Camilleri műveiben fellelhető nevek vizsgálata révén (E. CAFFARELLI). Nem olasz elemzett szerzőként Jacques Ferrand (F. STOK) és mai román regényírók (R. ZAFIU) vannak jelen.

A szerkesztőség címe: Dipartimento di Studi Italianistici, Sezione Lingue e Letterature Straniere, I-56126 Pisa, Via S. Maria 44; e-mail: ilNomeneltesto@ital.unipi.it. A folyóiratot a szintén pisai ETS kiadó adja ki (e-

¹ A RION-ról, ill. az O&L-ról a Névtani Értesítő 20. számában már hírt adtunk (122–124. o.).

mail: edizioniets@tin.it). Éves előfizetési díja 50.000 líra, ill. külföldre 35 U.S. dollár.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

Namenkundliche Informationen 71–72. 1977.
Szerk. KARLHEINZ HENGST és DIETLIND KRÜGER.
Leipziger Universitätsverlag

A folyóirat 71–72. számát a hatvanötödik születésnapját ünneplő Ernst Eichler professzornak ajánlják: tanítványai, kollégái, barátai és szerkesztőségi munkatársai.

A szerkesztőség nevében KARLHEINZ HENGST és DIETLIND KRÜGER, a Mainzi Tudományos Akadémia Névkutató Csoportja nevében WOLFGANG P. SCHMIDT, a Nemzetközi Névkutató Központ Szláv Nemzetközi Névtudományi Bizottsága részéről JANUSZ SIATKOWSKI, a Lipcsei Egyetem Szláv Nyelvek Intézetének nevében pedig KARLHEINZ HENGST méltatja az ünnepeelt tudományos pályáját (10–22).

A. Tanulmányok:

WOLFGANG SPERBER: A felsőszorb truha és az alsószorb tšuga izoglossza a dülő-nevek alapján (23–28); HANS WALTER: Lipcse távolabbi természeti környezete a későközépkor idején az ószorb valamint a középfelnémet földrajzi nevek tükrében. Tartalmi kivonat (29–32); JANUSZ SIATKOWSKI: Lengyel tulajdonnévi elemek Horst Bienek Sziléziáról szóló regényeiben (33–37); KAZIMIERZ RYMUT: Az *Eichler* név a lengyel személynévkutatásban (38–40); HARTWIG KALVERKÄMPFER: A névtan mint alkalmazott szemiotika (41–46); VOLKER KOHLHEIM: Tézisek a tulajdonnév terjedelméről mint zárt rendszerről, amely szerkezetét megőrzi (47–50); ANITA STEUBE: Tulajdonnév és köznév a névkutatásban (51–55); MILOSLAVA KNAPPOVÁ: Az *Ernst* és az *Eichler* nevek a cseh személynévkutatásban (56–57); WILFRIED SEIBICKE: Exonima és endonima (58–61); ROSA KOHLHEIM: A foglalkozást jelentő ragadvány- és családnevek kifejezőerejéről és motivációjáról (62–64); ULRICH OBST: Adalék a névelők használatáról bolgár és német személynévekben és személynéveket tartalmazó szintagmákban (65–75); JÜRGEN UDOLPH: Alsó-Szászország déli részének helynevei (76–88); EWA JAKUS-BORKOWA: Az *Ernst/Ernest* keresztnév a lengyel névadásban (89–93); KRYSZYNA NOWIK: A „*dqb*” lexéma a lengyel tulajdonnévkincsben (94–98); MIECZESŁAW BALOWSKI: A tulajdonnevek szerkezete és szerepe a nyugati szláv aforizmákban (99–107); INGE BILY: Az Ószorb helynévtípusok atlasza mint adalék a Szláv névtani atlaszhoz (SOA) (108–112); DIETLAND KRÜGER: A szorb tulajdonnevek szerepe a gyermek és

lajdonnevek szerepe a gyermek és ifjúsági könyvekben (113–119); ERIKA WEBER: Megfigyelések a Schönfeldi-felföld névhasználatáról (120–124); WILLY VAN LANGENDONCK: Keresztnévadás és a foglalkozásnevek női változatának terjedése. A jelenség összevetése a német és a holland nyelvekben (125–127); WALTER WENZEL: Személynevek jelentősége a történeti lexicológia és nyelvföldrajz számára szorb példák alapján (128–132); WOLFGANG F. SCHWARZ: A képzelet világának névtana. A nevek mint az irodalmi mű megszerkesztésének eszközei Karel Čapek: „Kratit” című regénye alapján (133–143); ADELHEID LATCHINIAN: Nevek, nevek változtatása és nevek hiánya Mihail Bulgakov: „A Mester és Margarita” című regényében (144–158).

B. Új kiadványok:

Ebben a rovatban angol, horvát, lengyel, lett, német névtudományi kiadványokat ismertetnek (161–221).

C. Folyóiratszemle:

A Familienforschung heute. Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft Genealogie (Magdeburg, 8.(1994), 9. (1995) és 10. (1996)) füzeteiről FRANK REINHOLD; a Studia anthroponymica Scandinavica: Tidskrift för nordisk personnamnsforskning 10., 12., 13., 14. évfolyamairól (Uppsala, 1992., 1994., 1995., 1996.) JANET FUNKE; az Onomastica 41. évfolyamáról (Kraków, 1996.) INGE BILY; a Folia Onomastica Croatica 3., 4., 5. (Zagreb, 1994., 1995., 1996.) köteteiről DUŠAN HAJDUK-VELJKOVIĆ; a Jezikoslovni zapiski. Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 1., 2. (Ljubljana, 1991., 1995.) köteteiről INGE BILY; a Névtani Értesítő 18. számáról (Budapest, 1996.) pedig VINCZE LÁSZLÓ nyújt áttekintést (222–230).

D. Krónika:

A folyóirat utolsó rovata a legfontosabb névtudományi rendezvényekről, eseményekről számol be 1997. február 10. és október 20. között (231–236).

VINCZE LÁSZLÓ

Namenkundliche Informationen 73. 1998.
Szerk. ERNST EICHLER, KARLHEINZ HENGST
és DIETLIND KRÜGER.
Leipziger Universitätsverlag

A. Tanulmányok és beszámolók

JOACHIM LARENZ: A tübingiai Eisenach helységnév etimológiája (9–17); WULF MÜLLER: Francia Svájc vízneveiről II. (18–28); HEINZ FÄHNRIK: A Kaukázuson túl lakó népek (grúzok, lázok, mingrelek, szvanok) földrajzi neveinek újabb értelmezéséről (29–32); KLAUS MÜLLER: A Berlini Tudományos Akadémián az 1945 utáni névtani hagyományról (33–45); GABRIELE RODRÍGUEZ: A Lipcsei Egyetemen működő, személynévi kérdésekben tanácsokat adó hivatal munkájáról (46–49); ENZO CAFFARELLI: A névtani kutatások helyzete Olaszországban (50–58); TATJANA P. ROMANOVA: Név kutatás a Szamarai Egyetemen. A cikk lábjegyzeteit KARLHEINZ HENGST írta (59–65); INGE BILY: Az ószláv nyelv és felbomlása (66–67); PETER ERNST: A felnémet nyelvjáráskutatás és névtan vitás kérdései. Eberhard Kranzmayer születése századik évfordulója alkalmából megrendezett tudományos tanácskozás előadása (Bécs, 1997. május 22–23.) (68–72); NORBERT MOTTAS: A Kalsban megrendezett XII. Névtani Konferenciáról (Kals, 1997. június 2–8.) (73–76); KARLHEINZ HENGST: Nyelvek érintkezésének névtani vonatkozásai és az 1997-es Kaufmann-díj kiosztása. Az 1997. szeptember 27-én Weimarban elhangzott előadás anyaga (77–78); KARLHEINZ HENGST: Névtani kérdések a német szlavisták VII. találkozásánál (Bamberg, 1997. szeptember 28. és október 1. között) (79–82); ERIKA WEBER: Az 1997. október 6–7. között Baselen megrendezett „Személynév és helynév” kongresszusról (83–85); DIETLIND KRÜGER: A német névtanosok 1997. évi közgyűléséről (Lipcse 1997. november 28.) (86–88); KARLHEINZ HENGST: A szorb nyelvtudományi szimpóziumról (Bautzen 1997. november 4–6.) (89–91); CORNELIA WILICH: Az 1997. december 4–6. között Lipcsében megtartott szimpóziumról: „Reric és Bornhöved között. A dánok és szláv szomszédjaik közötti viszony a IX–XIII. század folyamán” (92–93); 1997-ben a 65., 70., 75. születési évfordulójukat ünneplő, köztisztelőben álló névkutatók köszöntése (94–95).

B. Új kiadványok:

Ebben a rovatban amerikai, angol, dán, finn, lengyel, litván, magyar, német, norvég, osztrák, orosz, svéd, szerb, szlovén., ukrán névtudományi kiadványokat ismertetnek (97–142).

C. Folyóiratszemle:

Az Österreichische Namenforschung: Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Namenforschung 24. és 25. évfolyamát (Wien, 1996–1997.) és az

Onoma 32. kötetét (Leuven, 1994–1995.) DIETLIND KRÜGER; a Names: Journal of the American Name Society 43/3, 4. (1995), 44. (1996), 45/1. (1997) számait WOLFGANG BERGER; az Onomastica 40. évfolyamát (Kraków 1995.) INGE BILY; a Rivista Italiana di Onomastica III (1997) 1/2 (Róma, 1997. március, 1997. október) számait GABRIELE RODRÍGUEZ; a Névtani Értesítő 19. számát (Budapest 1997.) VINCZE LÁSZLÓ ismerteti (143–152).

D. Krónika:

A folyóirat utolsó rovata a legfontosabb névtudományi rendezvényekről, eseményekről számol be 1997. október 22. és 1998. április 8. között (153–155).

VINCZE LÁSZLÓ

1877-1878

1878-1879

20

1879-1880

1880-1881

1996. László György: 1945-1975. *Ország* 18. 478-493.

1996. Császár Márk: 1991-1997. *Ország* 12. 429-433.

1997. A Tiszavirág - egy emlékező in. Székelyi János: *Tiszavirágok*. Szerk. és előszóval. A Tiszavirágok Alapítvány. Budapest, 1997. 81-87.

1997

1997. Hódmezővásárhelyi József: 1997. *Ország* 18. 1-12.

1997. Hódmezővásárhelyi József: 1997. *Ország* 18. 13-24.

1999

1999. Hódmezővásárhelyi József: 1999. *Ország* 18. 1-12.

1999

1999. Hódmezővásárhelyi József: 1999. *Ország* 18. 1-12.

1999

1999. Hódmezővásárhelyi József: 1999. *Ország* 18. 1-12.

1999

1999. Hódmezővásárhelyi József: 1999. *Ország* 18. 1-12.

1999. Hódmezővásárhelyi József: 1999. *Ország* 18. 1-12.